

Д-р Володимир Антонович
Професор Університету Св. Володимира в Києві

ЩО ПРИНЕСЛА УКРАЇНІ УНІЯ

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
від половини XVII до кінця XVIII ст.



ВИДАВНИЧА СПІЛКА "ЕККЛЕЗІЯ", Ч. 1

Вінніпер

1991

Канада

Dr. Volodymyr Antonovych
Professor of the University of St. Volodymyr of Kyiv

UNIA: WHAT IT BROUGHT UKRAINE

STATE OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH
from the middle of XVII to the end of XVIII century



ECCLESIA PUBLISHING CO. LTD. No. 1

Winnipeg

1991

Canada

Д-р Володимир Антонович
Професор Університету Св. Володимира в Києві

ЩО ПРИНЕСЛА УКРАЇНІ УНІЯ

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
від половини XVII до кінця XVIII ст.



ВИДАВНИЧА СПІЛКА "ЕККЛЕЗИЯ", Ч. 1

Вінніпег

1991

Канада

**ВИДАННЯ ДРУГЕ
з доповненням**

**ISBN
0-921517-06-8**

З М І С Т Ц І Є І К Н И Ж К И :

Стор.

I. Уся Україна проти Унії

Насильне запровадження Унії	9
Уся Україна проти Унії	10
Польський сейм підпирає Унію	12
Єзуїти католичать українську шляхту	12
Українські Церковні Братства повели боротьбу проти Унії	14
Українське козацтво однодушно стає проти Унії	15
Року 1620-го козаки відновлюють українську Ієрархію	16
Унія кинула Україну в руки Москви	17

II. Польсько-уніятський наступ на Православіє

Польська влада постановила конче запровадити Унію на Правобережжі	19
Польський сейм валить Православіє	20
Польські королі завзялися проти Православія	21
Польські закони направляють проти Православія	21
Польська влада б'є українську церковну душу	22
Тяжка заборона українцям зноситися зо своїм Патріярхом	23

III. Брат на брата

Зрадницькі плани Йосипа Шумлянського	15
Король наказує з'їхатися на Люблинський З'їзд	26
Повний провал Люблинського З'їзду	26
Протиунійна українська Луцька делегація до короля	27
Переляк відступника Шумлянського	28
Широке поле нових підступів Шумлянського	29
Зрадницькі задуми Шумлянського приймає польський уряд	30

Таємне переслідування польською владою православних українців	31
Підступне нищення української православної ієрархії	33
Шумлянський грасує, вдаючи православного	34
Польська влада обома руками допомагає Шумлянському	35
Беззаконна справа Овруцької Архимандрії ..	35
Польський уряд грабує українське православне майно й передає його уніям	37
Насильне захоплення українських православних церков у Кам'янці	38
Польська шляхта знущається над православними українцями, змушуючи їх до Унії	39
Грабіж українського православного церковного майна	40
Грабіж особистого майна православних українців Священиків	43
Знуцання польських фанатиків над православними українськими Священиками	44
Як польські дідичі запроваджували Унію	45
Поляки закатовували українських православних Священиків до смерті	47
Поляки блюзнірськи нищать українські православні церкви	48
Польські суди не боронили українських православних Священиків	51
Пекло в українських родинях через Унію	52
Наслідки підступного плану Шумлянського ..	55

IV. Унія без маски

Шумлянський скидає з себе маску	57
Як уперше проголошено Унію у Львові 1700 р.	57
Перше запровадження Унії, на Поділлі року 1700-го	58

V. Православіє борониться остатками сил

Українські Братства й українські громади остатками сил боронять українське Православіє ..	62
Боротьба за Православіє Луцької Єпископії ..	64

	Стор.
Трагедія Діонісія Жабокрицького	66
Тріумф Д. Жабокрицького	68

VI. Сумерк Унії

Російське військо в Польщі	69
Арешт Д. Жабокрицького	70
Боротьба з Унією Луцького Єпископа Кирила Шумлянського	72
Домова боротьба Четвертинських і Гораїнів через Унію	74
Останній Білоруський Єпископ Сильвестер Четвертинський розпучливо боронить Православ'я	76
Непотрібна його боротьба з Києвом	77

VII. Добити Православ'я!

Поляки й уніяти, — усі кинулися добивати православних українців	80
Гидке поступовання прихильників Унії	82
Польські ласки уніятському Духовенству	84
Успіхи насильного запровадження Унії	86
Польське праводавство стало відкрито проти Православ'я	87
Це селянство урятувало українське Православ'я від Унії	88

VIII. Грім з ясного неба

Виступи Росії проти переслідування православних українців і білорусів у Подьщі	90
Але Польща й далі по-варварськи тисне православних українців на користь Унії	91
Спізнена надума поляків	92
Але Польща даних православним українцям обіцянок не сповняє	93

IX. Кінець Унії

Упала Польща, а з нею й Унія	94
------------------------------------	----

X. Погорда поляків до свого твору

Стан Уніятської Церкви за XVIII ст.	96
--	----

	Стор
Поляки самі насміхалися з Унії	98
Поляки пильнували перевести Унію на Католицтво	99
Погорда поляків католиків до Унії	101
Сила-силенна уніятів примусово переходили на Католицтво	103
Унія минулася, полишивши по собі тільки сумну згадку	105

3 документів

33 артикули — розкриття стану Української Православної Церкви.....	107
Лист канцлера Лева Сапеги до єп. Йосафата Кунцевича	121

*Накладом Григорія Хруника
у пам'ять брата Івана*

ПРОФ. В. АНТОНОВИЧ

Володимир Боніфатієвич Антонович довгий час (1863-1908) був нашим найбільшим ученим, нашим найвидатнішим істориком. Історія України, як наука, розвинулася найбільше власне на творах В. Антоновича та самим Антоновичем.

Народився В. Антонович 6 січня 1834-го року в Україні, в містечку Махнівці на Київщині. Гімназію покинув р. 1850-го в Одесі, і вступив до Київського Університету Св. Володимира, якого й скінчив 1860-го року. Року 1870-го він здобув собі наукового ступня магістра історії, а 1878-го — доктора історії. З року 1871-го В. Антонович розпочав свої виклади Історії України в Київському Університеті, і вів їх 30 літ, аж по 1901 рік.

Народився В. Антонович від матері польки, і вистав спочатку в польському оточенні. Але, народившись й вирішивши в Україні, почував себе чистим українцем, а це й спонукало його зовсім порвати з поляками (див. його голосний лист: „Моя сповідь” в „Основах” 1862 р. кн. I).

Помер В. Антонович 8 березня 1908-го року в Києві, на 74 році життя.

Ще з юнацьких літ В. Антонович мав великий нахил до науки, щиро полюбив Україну. Поучителювавши три роки (1860-1863) в Києві в I Гімназії, Антонович став Секретарем наукової установи: „Временная Комиссія для разбора древнихъ актовъ”, заснованої в Києві ще 1843-го року. Ця служба в Архиві вирішила всю долю Антоновича, як наукового дослідника. Додаймо тут, що в цій установі в р.р. 1845-1847 служив і Т. Г. Шевченко, як маляр-мистець.

При цій Комісії, що була установою урядовою й коротко звалася „Археографічна Комісія”, з 1853-го був заснований т. зв. „Центральний Архів”, — власне

найголовніша установа на джерела для вивчення історії України. Ця „Арх. Комісія” призначена була для наукового вивчення долі Правобережжя: Київщини, Поділля й Волині. Урядово було наказано всім установам на Правобережжі, що мали в себе давні акти, звести їх до Центрального Архіву в Києві, при Університеті. І сюди звели стародавні акти зо всіх українських міст, і за часу В. Антоновича в цьому Архіві зібралось 5818 самих давніх Актівих Книг із Судів городських та земських, а крім того було 453381 окремих давніх актів для вивчення Правобережжя. Багато польських дідичів мали в себе давні акти, — тепер вони їх поздавали до Центрального Архіву. Сюди був зведений і великий та цінний Архів Уніятських Митрополитів з Радому.

Київська „Археографічна Комісія” видавала надзвичайної ціни. неперіодичний орган: „Архивъ Юго-Западной Россіи”, — в грубих томах якого друкувалися незмірної ціни матеріали, що береглися в Центральному Архіві. Це основне джерело праці для кожного історика.

Головою Комісії й головним Редактором її видань був проф. Микола Іванишів (1811-1874), учитель В. Антоновича, який і ввів свого учня до цієї наукової кузні. Року 1863-го М. Д. Іванишів подався на демісію, і головою Комісії та головним Редактором її видань став В. Антонович, молодий і енергійний, і пробув на цій посаді 17 літ, по 1880 рік.

І Антонович завзято приступив до своєї праці, і почав видавати силу-силенну надзвичайної ціни давніх актів в грубезних томах „Архиву” (скорочено АЮЗР). Він увесь віддався своїй найбільше улюбленій праці, — історії Правобережжя, а головно — життя українців під Польщею. І ніхто так глибоко не досліджував цих питань, як власне Антонович. До багатьох томів АЮЗР він написав свої передмови, які завжди були науковими монографіями високої ціни.

В. Антонович написав багато праць, і всі вони мають велику ціну. Він днями й ночами порпався в безконечному „Центральному Архіві”, і звідти брав увесь свій матеріал. Усі його праці основані на величезному джерельному матеріалі, бо мав його повно, а це привчило Антоновича говорити й писати тільки на основі історичних фактів, це його привчило й до великої й суворої наукової об’єктивності, якою пересякнені всі його твори. Велика сила джерельного матеріалу давала змогу Антоновичу повно й майстерно змальовувати ту добу, про яку він писав. І в цьому невмирущій праці Антоновича.

Своє залюблення до архівних джерел Антонович, як професор Київського Університету, зацепив через свої виклади довгій низці своїх учнів, що перейняли від нього його методологію наукової праці. Усі вони стали видатними, а то й славними істориками, усім їм він передав і свою любов до України. Оце учні Вол. Антоновича: М. Дашкевич, Д. Багалій, П. Голубовський, М. Грушевський, В. Данилевич, М. Довнар-Запольський (білорус), Ол. Грушевський, Ор. Левицький, Ів. Каманин, А. Стороженко, Л. Добровольський, о. Ю. Сіциньський, М. Біляшевський, і багато інших. Можна сміло твердити, що це В. Антонович посіяв нам правдиве зерно історії України, як науки, і в цьому його величезна заслуга. Другого такого, як Антонович, Київ не мав, — М. Грушевський унаслідував від свого славного вчителя тільки частину.

Володимир Антонович за роки 1863-1908, цебто довгих 45 літ був душею й центром історії України, як науки. Усі наші славні історики: Костомарів, Єфименкова, М. Грушевський, Багалій і ін., усі вони одногласно визнавали Володимира Антоновича найвидатнішим нашим істориком, і праці його високо ставили.

Коли р. 1892-го при Львівському Університеті була офіційно заснована катедра Історії України, то на неї

обрали В. Антоновича. Але він відмовився, і до Львова виїхав М. Грушевський.

**

Серед багатьох інших наукових зайнять, В Антонович ще від початку своєї праці став займатися й історією Унії (в Австрії вона звалася Греко-Католицтвом). Ще року 1866-го він видав у Києві окремою книжкою: „Нарис стосунків Польської держави до Православія і Православної Церкви”. Антонович любив подорожувати, і виходив з археологічною метою все Правобережжя. Скрізь він чув від наочних свідків, українців-дідусів, сумні й тяжкі оповідання про Унію, коли так нерозбірливо ішов брат на брата... Ці оповідання змусили В. Антоновича глибоко зайнятися історією Унії, і року 1871-го він випустив у світ загально відому працю: „Про Унію, і стан Православної Церкви з половини XVII-го до кінця XVIII ст.”; праця вийшла, як вступ до 4-го тому I частини АЮЗР. Цей 4-ий том „Архіву” мав 705 сторінок, усе давні (1648-1778) акти про Унію, а вступом до цього тому на 99 сторінках була праця В. Антоновича.

Антонович і далі працював над історією Унії, і року 1885-го вийшли його славні „Монографії”, і в I томі їх була вміщена й праця про Унію, в трохи виправленому вигляді.

Року 1900-го „Наукове Товариство ім. Шевченка” у Львові перевидало працю Антоновича про Унію в VIII томі свого видання: „Руська Історична Бібліотека” за редакцією проф. М. Грушевського, в перекладі на українську мову М. Павлика. Це львівське видання НТШ тепер перевидаємо й ми з трохи виправленою на сучасне мовою й доданими заголовками до тексту для легчого зрозуміння широким колам читачів цього трохи тяжко написаного стисло наукового твору.

Року 1932-го в Києві перевидані знов твори В. Антоновича, а в томі I вміщена й ця його славна праця про Унію.

Праця В. Антоновича про Унію, яку оце ми перевидаємо, це найкраща й найцінніша праця зо всього того, що про Унію досі написане. Вона переконливо показує, якою саме була Унія в своїому реальному повсякденному житті, коли при допомозі уніятів винищувалися православні українці тільки за те, що були православні, і коли з одного українського народу робилося два, щоб перешкодити соборній ідеї в них. Ця праця міцно оперта на величезному історичному джерельному матеріалі, — і в цьому її головна й велика цінність. Кожну свою думку Антонович доводить великим незбитим матеріалом, кожне його слово — глибока правда, бо все тут освітлюється на документах, на яких Антонович провів усе своє життя. В одному місці своєї праці (див. ст. 81) В. Антонович пише, підкреслюючи нечуваний фанатизм переслідувань православних українців католиками та уніятами: „Про це свідчать сотні й тисячі документів того часу”. І власне в цьому величезна сила доказів нашого найбільшого вченого, найвидатнішого історика Володимира Антоновича.

Велика й правдива об'єктивність наукової праці, — це головна прикмета всіх Антоновичевих праць, а в тому й його праці про Унію. Невелика це праця розміром (але при ній додано актів на 705 сторін), та вона своїм джерельним змістом позостанеться в нас нестерельною.

† Іларіон.

5. IV. 1952.

I.

УСЯ УКРАЇНА ПРОТИ УНІЇ

1. Насильне запровадження Унії

Успіх церковної Унії, задуманої польським урядом, веденої єзуїтами й католицькою клерикальною партією, та проголошеної на Берестейському соборі 1596 р., важено виключно з католицького погляду. Партія, яка заводила Унію, думала, що досить запевнити собі підмогу членів вищої церковної Ієрархії Православної Церкви, й релігійна новина стане міцно в українських країнах Речіпосполітої. Привикши до острої ієрархічної централізації та пасивного послуху в справах Віри нижчих членів Ієрархії вищим, і світських — духовним властям, ультракатолицька партія в Польщі надіялась, що легко зломить Православ'є за допомогою православних же Єпископів і Митрополита. І з-за такого погляду всі змагання короля, впливових шляхтичів, ревнителів Католицизму, та єзуїтів, ішли виключно до того, щоб запевнити собі підмогу членів вищої Ієрархії Православної Церкви.

І як тільки ці змагання довели до бажаної цілі, то більшість православних Ієрархів, полакомившись на обіцянки всяких можливих благ, або подаючись перед грубим насиллям, виявила згоду прийняти церковну Унію, — її проголошено на Берестейському соборі, при чому думки в нижчого Духовенства не питали, на заяви з їх боку не звертано найменшої уваги.

У переконанні щирих католиків така новина в справах Церкви, що на неї згодилися Митрополит і значна більшість Єпископів, річ зовсім виграна й рішена. Та тут і була головна похибка ініціаторів Унії, — вони не звернули уваги на те, що основна прикмета порядків Православної Церкви була в її **соборнім** характері,

в непризнанні сліпого послуху Ієрархам у справах Віри, та в нестачі централізації в самій Ієрархії. Прийняття Унії Митрополитом і Єпископами не було ще конечною умовою успіху цієї новини, — Унія могла бути прийнята не інакше, як після прилюдного розсуду й по добровільній згоді всіх членів Православної Церкви: Духовних і світських, а від такого розсуду ініціатори Унії втікали, розуміючи дуже добре, що простою дорогою вони ніколи не зможуть переконати православних про корисність та спасенність злуки з Римом. Таким чином незрозуміння й відкидання соборного принципу в Церкві й було найвиднішим проявом нової гадки, — воно й викликало безперестанні прояви протесту.

Ставши міцно на цій основі, православні встигли видержати двовікову важку боротьбу за волю своєї релігійної совісти. Від князя Костянтина Острозького, що ясно поклав на Берестейськiм соборі домагання допустити світських людей до участі в розмовах про справи Віри, аж до поневолених українських сільських Громад, що не приймали до кінця XVIII ст., не вважаючи ні на які погрози своїх польських панів, парафіяльних Священиків уніятів, на тій підставі, що вони надані без участі й вибору парафіян, — усі стани українського народу опираються в боротьбі за Віру на принцип соборного ладу Церкви, й знаходять у нім головну підмогу та невичерпну силу. Через це завести Унію не було так легко, як це видавалося ревнителю Католицтва. Несподівано для них оборона з'явилася в усіх станах української землі, і з ними, — то з кожним зокрема, то з всіма нараз, — треба було вести завзяту й по більшій частині даремну боротьбу.

2. Уся Україна проти Унії

Перша оборона православним прийшла з того стану, який і через своє юридичне повноправне становище в Державі, і через ступінь духового розвою,

мав найбільше змоги показати спротив легальною дорогою: православна українська **шляхта** стала відразу щиро боронити волю своєї совісти на сеймиках і сеймах, де протест православних шляхтичів мав підмогу і з боку досить численних шляхтичів протестантів, і з боку багатьох шляхтичів католиків, що привикли за недавньої влади Жигмунта Августа до ідей толерантності (терпимости) в справах Віри та релігійного вільнодумства (напр. Лев Сапіга). Більшість шляхтичів католиків не належала ще тоді до фанатичної єзуїтської партії та вважала волю сумління невідмінною прикметою горожанської шляхетської волі, в ім'я якої вона не допускала насилля в справах Віри навіть на користь тієї Церкви, до якої сама належала.

При такому настрої більшості шляхетського стану не дивно, що на початку церковна Унія не могла знайти допомоги дорогою правдавчих заходів. Навпаки, не вважаючи на всі заходи короля, католицького Духовенства та єзуїтської партії, перші сейми, що говорили про церковну Унію, видали постанови, що зберігали волю совісти й волю православної Служби Божої від усяких можливих адміністративних насильств. Так, на сеймі 1607 р. видано іменем короля ось яку конституцію „про Релігію Грецьку”: „Для забезпечення Грецької Релігії, що здавна користає зо своїх прав, ми постановляємо, що ніяких урядів і церковних маєтків не будемо давати нікому на іншому праві, як тільки згідно з духом їх інституцій і за звичаями та правами, підтвердженими нашими попередниками, цебто включно шляхтичам українського роду та ч и с т о ї Грецької Віри, не порушуючи нічим правної волі їх совісти, і не перепиняючи ні в чому волі Служби Божої за давніми їх звичаями. Братством Церковним Грецької Віри ми потверджуємо всі їхні права та привілеї”.¹⁾ На пізнішому сеймі 1609 р. цю конституцію знову потверджено, при чому сейм обіцяв роз-

1) Volumina Legum т. II ст. 438-439, §28.

глянути цю справу докладніш за вільнішого часу, а тимчасом додав постанову, якою заборонялося уніятим силоміць навертати на Унію духовних і світських православних під загрозої грошевої кари 10,000 злотих.²⁾

Свободу православної Служби Божої потверджувано і на дальших сеймах: 1618, 1620, 1623, 1627, 1631, 1633, 1635 і 1647 років.³⁾

3. Польський сейм поширює Унію

Але сейми щораз більше нерадо розбирали релігійну справу, відкладали її ніби з браку часу, скорочували текст первісної конституції та вживали замість нього загальні фрази про „втихомиріння Грецької Релігії” та про збереження status quo відносин Православної Церкви до Уніятської. Нарешті, від половини XVII ст. сейми перестають зовсім говорити про збереження прав Православної Церкви, а в другій половині цього століття починається ряд сеймових постанов, спрямованих у противний бік, цебто на користь якнайскорішого поширення Унії та знищення Православ'я.

4. Єзуїти католичать українську шляхту

Ця зміна в характері сеймових постанов виходила із зміни настрою маси шляхетського стану. Щораз більше щезали серед шляхти люди, виховані за добрих часів Жигмунта Августа, а покоління, що настали на їх місце, проходили через щелепи єзуїтських колегій, з яких, замість науки, виносили привичку до схоластичного мудрування, латинські риторичні фрази та внутрішню духову пустоту; замість горожанського переконання про волю совісти, — бодай виключно шляхетського стану, — лютий католицький фанатизм і сліпу віру в те, що змагання ордена, який їх виховав,

²⁾ Там само, ст. 465, §14.

³⁾ Там само, т. III ст. 158, 184, 217, 263, 320, 345 і т. IV ст. 52.

гарні й бездоганні. В тому часі, коли маса католицької шляхти все більше й більше підпадає фанатичному настроєві й тратить давні привички громадської та релігійної толерантності, скількість шляхти православної швидко маліє.

Єзуїти розуміли, що в Державі, яка вклалася в форму шляхетської республіки, не можна не звернути уваги на шляхетський стан, — і ось тому найгарячіші місіонери, яких мав орден (Скарга, Ногаюс і т. ін.), ідуть наvertати на Католицтво шляхтичів православних і протестантів. Там, де вони не можуть поладнати з людьми дорослими, вони стараються затягнути дітей до своїх колегій, та всякими приманами: угодою, збуджуванням особистого самолюбства, повагою науки, поверховною смиренністю й т. ін., виховують гарячих агентів Католицтва.

Розглядаючи історію якогобудь, сяк-так значного західньо-українського шляхетського роду, ми бачимо, що в першій половині XVII століття членів кожного з них наvertають єзуїти не на Унію, а просто на Католицтво, і вони стають ревними оборонцями його. Очевидно, успіх єзуїтської пропаганди сильно піддержувала прилюдна опінія всієї шляхти, яку єзуїти ж підготували, та яка сильно натискала на різnorodних членів свого стану.

Сильно зрідлі ряди православної шляхти в половині XVII століття зазнають нового товчка, що до решти відіпхнув цей стан від Православія: тоді доходить до повної сили виступ козацького стану. Козаки стоять за Православну Віру, але разом вони стоять і за рівноправність станову, й рішуче протестують проти переважаючого становища, що його займає в Речіпосполитій шляхетський стан. Обидва ці мотиви тісно пов'язані з собою й раз-у-раз заявляються козаками. Коли козацька реакція перемогла за Хмельницького, то, при вказанім ставленні питання, православні шляхтичі мусіли вибирати одне з двох: або, ли-

шившися вірними заповіту предків, відректися від своїх станових привілеїв, або, для збереження цих привілеїв, перейти на Католицтво. І з малими виїмками українські шляхтичі вибирали собі другий вихід, здавши релігійну боротьбу на інші стани.

5. Українські Церковні Братства повели боротьбу проти Унії

Але стани ці не ждали повного часу відпаду шляхтичів для того, щоб почати боронити свою Віру. Міщани й нижче Духовенство, при участі ще шляхти, скупчують свою боротьбу в Церковних **Братствах**. Братства позасновувано в багатьох західньо-українських містах іще перед повстанням церковної Унії. Зразу вони мали за завдання дбати про Православ'є та збереження в чистоті християнської моральности, яка дуже потерпіла через те, що шляхтичі захопили вищі церковні посади. Патріярхи Костянтинопольські признали Братствам значення зберігачів чистоти церковної науки та християнської моральности, й забезпечили їх існування ставролігіяльними Грамотами, які звільняли церковні Братства від залежності від місцевих Ієрархів та піддавали їх просто й виключно владі тільки Патріярхів.

Таким чином церковні Братства набули собі велику волю змагань, і, коли настав час боротьби проти Унії, вони стали найдіяльнішими й найенергічнішими її противниками. Тоді, коли православні шляхтичі пробували боронити свою справу промовама на сеймах і заведенням конституцій, що забезпечували волю совісти та Служби Божої, — Братства ревно взялися пояснювати своїм одновірцям правдиве значення релігійної новини, скріплювати в них любов до Віри своїх предків, виступати проти уніятської та єзуїтської пропаганди, особливо в тих верствах суспільности, що по своїйому становищу стояли ближче до членів Братств.

Проти єзуїтських та василіянських шкіл вони позакладали свої братські школи; проти єзуїтської науки вони поклали свою науку, й виробили цілу полемічну літературу, що успішно відбивала хитро склеєні єзуїтськими казуїстами докази. Нарешті Церковні Братства мусіли боротися й з місцевими своїми Ієрархами, що прийняли Унію. Узброєні ставропігіяльними Грамотами, що забезпечували їм самостійність, Братства стали центрами оборони, недоступними для змагань уніятських Ієрархів. Обороняючи крок за кроком у кожній місцевості: права своєї Церкви, Братства, правда, мусіли нераз уступати силі, — уніятські Єпископи відбирали від них церкви й монастирі, виганяли братчиків з їх громадських домів, відбирали братські маєтки й т. ін., але всі ці насильства вони могли робити тільки при допомозі польських адміністративних властей і польської військової сили.

Щодо морального впливу, то Братства тріумфували, і що більше уніятська Ієрархія переслідувала їх, то більшою прихильністю вони користувалися, то марнішою та ненависнішою видавалася Унія в очах православною народу, тим менше вона могла рахувати на можливість поширення дорогою переконання.

6. Українське козацтво однодушно стає проти Унії

У тому часі, коли міщани й Духовенство боролися з Унією, поєднавшись в Братства, в боротьбі бере участь іще один стан — **козаки**. Козацтво для оборони Православія — це та військова сила, якої не мали інші стани, без якої чисто моральна опозиція, під ударами страшних переслідувань грубої сили, могла вичерпати свої способи та пропасти в нерівній боротьбі з противниками, дисциплінованими й узброєними польською владою та всіма залежними від неї насильними способами.

Козацтво від самого початку появи Унії стає її

рішучим противником, а гарячим оборонцем Православія. Країни, заселені козаками, це стало пристановище для членів Братств, духовних і простих людей, переслідуваних уніятами, або скомпромітованих діяльним спротивом Унії. Польська влада й шляхта, що хапалися насильних способів в релігійних справах, мусли подекуди здержувати, бодай у деяких українських країнах, свій запал проти козацької оборони, що грозила їм раз-у-раз. І в ті історичні минути, коли козацтву вдавалося мати часовий успіх, вплив його на церковні справи був дуже великий.

7. Року 1620-го козаки відновлюють українську Ієрархію

Так, року 1620-го становищем, яке зайняло козацтво за гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, Унії завдано рішучий удар обновою Православної Ієрархії, скасування якої було поки-що головним результатом змагань польської католицької партії. На запросини Конашевича Єрусалимський Патріярх Теофан висвятив нового православного Митрополита й Єпископів на ті катедри, яких Ієрархи перейшли на Унію. Таким чином православні вірні дістали знов Пастирів, і через це значення уніятської Ієрархії, з її малочисленними вірними, яка заперечувала право на Катедри православним Єпископам, було зведене до незавидного становища невдалої проби, і насильної, безуспішної, ніким непризнаної нахрапности.

Після цього, що більше росла козацька реакція, тим більше пропадала можливість настановити Унію в тих країнах, де мало верх козацтво. Врешті, через успішні змагання Хмельницького, польська влада мусила два рази (в договорах: Зборівським 1649 р. та Гадяцьким 1658 р.) урочисто відректися Унії, бодай у тій частині України, що була заселена козаками, і лишити Православію запевнення неторкальності та волі Віри й Служби Божої на просторі всієї Речіпосполитої.

Не обмежуючися на цих уступках, козаки в обох згаданих договорах присилювали польський уряд признати представників православної Ієрархії політично рівноправними з Ієрархами Латинської Церкви й допустити їх у сенат Речіпосполитої. Та уряд, будши в тяжкому положенні, годився на ці домагання проти своєї волі й бажання. Він уступив кінечному домагання козаків тільки з огляду на свою часову скруту, бо наперед був переконаний, що обіцянки його незбутні й неможливі.

Сильна польська клерикальна партія та зовсім уже тоді відданий їй шляхетський стан готові були радше знищити Державу, долю якої вони мали в своїх руках, аніж уступити в релігійній справі або хоч на крок поступити назад, щодо католицького прозелітизму. Через це, очевидно, уступки влади мали значення тільки пустих обіцянок, і договори, зараз після їх складення, ломлено.

Ясна неможливість наладнання релігійних та соціальних відносин у Речіпосполитій змусила козаків шукати забезпечення своїх прав поза її межами.

8. Унія кинула українців в руки Москви

Таким чином католицький і становий фанатизм польської суспільности допомагав політичному приєднанню України до Росії. Тільки деяка нерішучість російської влади в половині XVII ст. була причиною, що справа цього з'єднання, та й сама справа існування церковної Унії, не були рішені дорешти ще тоді. Лише через цю нерішучість Річпосполита втратила тоді за свій прозелітизм*) тільки незначну відносно частину української території, що належала до неї. Покориставшися лагідністю російської влади, уряд Речіпосполитої спекався біди уступкою лівого берега Дніпра. Та за те після Андрусівського договору 13

*) Прозелітизм — ревне навертання до нової віри.

січня 1667 р. польська влада й суспільність рішилися завзято й непохитно перевести раз задуманий план у тій частині української території, що ще лишилася в їхніх руках.

II.

ПОЛЬСЬКО-УНІЯТСЬКИЙ НАСТУП НА ПРАВОСЛАВІЄ

9. Польська влада постановила конче запровадити Унію на Правобережжі

Перевести ж цей план було тепер легше, аніж при кінці XVI-го століття. Внутрішній склад суспільства на українських землях значно змінився, і зміна ця вийшла не в користь Православію. Православна шляхта пока-толичилася в першій половині XVII ст. до того, що в другій половині цього століття вже не багато шляхетських родів держалося Віри своїх предків. Вони творили незначну меншість на провінціяльних сеймиках, а в деяких країнах (напр. на Чорній Русі, на Поділлі) пропали майже зовсім.

Але не тільки шляхти не стало в рядах оборонців Православія, — козацтво, що лишилося на правім боці Дніпра, щезло так само швидко після Андрусівського договору 1667 р., і польська влада могла, нарешті, взятися за заведення Унії, не лякаючися грізної для неї узброєної оборони. Церковну новину, яку були на якийсь час покинули та яка наткнулася на поважні перешкоди, польський уряд поставив тепер своїм державним завданням. І знов для шляхетської суспільности воно представляє широке поле діяльности, де шляхтичі стараються, — з повною цим разом безпекою для себе, — показати ревність у релігійнім прозелітизмі.

І тепер оборонцями Православія лишаються тільки ті стани, що займали найнекорисніше становище в Речіпосполитій, не мали зовсім політичних прав і користали з горожанських прав в дуже обмеженім розмірі. Це були: православні Священики, міщани й селяни.

10. Польський сейм валить Православ'я

Від Андрусівського договору 1667 р. ми бачимо різку зміну в характері польського праводавства, щодо волі Православної Віри: постанови сеймів, що забезпечували на початку століття цю волю, стримувалися від вирішення справи в половині століття, тепер висловлюються різко на користь Унії та при кожній можливій нагоді видають постанови, все більше й більше ворожі для Православ'я.

Першу таку постанову на користь Унії видав сейм 1667 р., цебто рівночасно з складенням Андрусівського договору; у цій постанові Духovenство „Релігії Грецької, що пробуває в Унії”, увільнено навіки від усяких воєнних повинностей: „станцій, видачі провіанту, додаткових стаційних податків, днівok, підвод і всіх взагалі воєнних тягарів і кар”.⁴⁾ Це право, дане уніятському Духovenству, було тоді важною полегшею. Рівняючи, з одного боку, його права з католицьким Духovenством і шляхтою, воно лишало православне Духovenство на рівні оподаткованих станів: міщан і селян. З другого боку, воно було зв'язане з важними матеріальними й моральними користями: повна відсутність дисципліни в польським війську, самоволя шляхти, що входила в його склад, — робили станції неминучим джерелом знищення й безчисленних кривд для господаря. Шляхтичі, що ухвалили це право на сеймі, розуміли дуже добре його значення: при кожній нагоді вони відгороджували свої маєтки від воєнної повинности, і визволення від неї вважали одним із найважливіших привілеїв свого стану.

11. Польські королі завзялися проти Православ'я

За цим першим кроком польські сейми стали видавати інші постанови, все більше й більше ворожі

⁴⁾ Volumina Legum т. IV ст. 474. Опісля це право потвердив сейм 1678 р., Vol. Legum, т. V ст. 306.

для Православія. Так, в умовах, що їх зберігати присягав кожний новий король, „цебто в *Racta Conventa*, заведений був розділ про Православіє. Цим розділом король зобов'язувався при першій можливості полагодити незгоди, „що повстали з роздвоєння людей Грецької Релігії” та при цьому обіцяв „маєтки й духовні посади Грецької Церкви не давати людям негідним (*personis incarsicibus*) й не дозволяти таким особам користати з них при відступленні”.

Року 1669-го цей розділ потвердив присягою нововибраний король Михайло Вишневецький, і потім його заводи́ли в „*Racta Conventa*” і його наступників: Яна III та Августа II.⁵⁾ Не зважаючи на трохи темне формулювання розділу, не тяжко догадатися, що під „успокоєнням незгод” треба розуміти заведення Унії коштом Православія, а під „особами негідними” — православне Духовенство. Численні факти, зібрані в актових свідоцтвах, не полишають сумніву в тому, як розуміла формулу королівської присяги шляхетська суспільність, і яке поступовання в релігійній справі наказувано королям, що іноді особисто, як Август II, хилилися до толерантності в Вірі та до пошани свободи совісти своїх підданих.

12. Польські закони направляють проти Православія

Одночасно з наведеним вище розділом у законодавство увійшла друга постанова, що дуже виразно визначувала погляд польських шляхтичів на „незгоди Грецької Релігії”: 1668 року Генеральна Конфедерація, в руки якої в часі міжкоролів'я переходила законодавча влада, ухвалила такий закон: „Аріяни й відступники від Католицької Віри, що перейшли на іншу Віру, не повинні користати з опіки сеймових конституцій, що забезпечують волю Віри... До аріян треба при-

5) *Volumina Legum*, т. V ст. 14 і 140 та т. VI ст. 15.

кладати давніш видані про них права, на перше чиє-небудь про це домагання; названих же вище відступників треба карати вигнанням із Батьківщини, коли провина їхня буде доказана судовою дорогою".⁶⁾

13. Польська влада б'є українську церковну душу

Ще різчий характер мають постанови сейму 1676 року. На нім ухвалено знищити останнє забороло Православія, — **Церковні Братства**. Найважніший привілей Братств був у т. зв. Ставропігіяльних Грамотах, дарованих їм різними часами Костянтинопольськими Патріярхами. На основі цих Грамот Братства були незалежні від своїх місцевих Єпископів і Митрополитів, та піддавалися просто духовій владі Патріярха. Тепер, коли Єпископи могли або перейти на Унію, або бути заступленими уніятами з наказу короля, незалежність від них, що забезпечувала самостійність Братств у справах Віри, була для останніх питанням життя або смерті. Тепер ухвалено закона, яким заборонено Ставропігіяльним Братствам мати зносини з Патріярхом й давати на його рішення справи, що торкалися Віри. Братства мусіли піддатися місцевим Єпископам, а коли б не хотіли сповнити цього домагання, то мусіли віддати спірні релігійні питання на розсуд цивільних судів, — „дѣло невиданное отъ начала вѣковъ”, за словами Віленського Братства...⁷⁾

Крім цього, сейм ухвалив закона, яким заборонено православним усіх станів, — під загрозою кари смерті й конфіскати маєтків (*sub poena colli et confiscationis bonorum*), — виїжджати за границю Речіпосполитої або приїжджати з-заграниці. Старостам і комендантам пограничних кріпостей було поручено слідити за виповненням цього закону. Сейм мотивував свою постанову тим, що ніби-то православні „під претекс-

⁶⁾ Volumina Legum, т. IV ст. 484.

⁷⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. IV, п. XV ст. 29. Volumina Legum, т. V ст. 180.

том справ, що торкаються релігійних інтересів Греко-Української Церкви, виїжджають за границю до Константинопольського Патріярха, і там повідомляють ворогів (турків) про стан справ в Речіпосполитій . . . бож Патріярх живе під владою ворога Хреста Господнього”.

14. Тяжка заборона українцям зноситися зо своїм Патріярхом

Під цим фантастичним поводом була захована дуже поважна ціль, — заборона виїзду за границю не тільки переривала можливість зносин Церковних Братств з Патріярхом, — вона вела до знищення Православної Ієрархії. Маючи на думці знов розпочати справу встановлення церковної Унії, польська влада хотіла йти давньою дорогою, й починати справу переговорів з представниками вищої духовної Ієрархії Православної Церкви. Рахуючи на успішний хід цих переговорів, сейм забезпечував заборону виїзду православних за границю та приїзду звідти не тільки розклад православної Ієрархії, але й взагалі знищення всього клиру. Коли православні Єпископи ще раз перейдуть на Унію, то, при відокремленні Православія в межах Речіпосполитої, неможливо буде відновити відпалу Ієрархію так, як це трапилося 50 літ перед тим, року 1620-го за Сагайдачного. Коли ж Православна Церква буде позбавлена Єпископів, то нікому буде висвячувати Священиків, і лишаться виключно ставленики уніятських Єпископів. Таким чином світські люди лишаться без Духовенства і церков, і, хоч-не-хоч, перейдуть на Унію.

Що наведена вище ухвала сейму була початком вказаного плану, доказали дальші події. Зараз після цього сейму польська влада ввійшла в переговори з православними Єпископами, а через 3 роки вже скликала в справах Унії Люблинський З'їзд.

III.

БРАТ НА БРАТА

15. Зрадницькі плани Йосипа Шумлянського

Не можемо означити докладно, коли саме польська влада почала переговори з Єпископами, але ясно, що ця справа була в зв'язку з ухвалою сейму. Уже в дальшім 1667 р. вона дала деякі плоди, — серед православних Ієрархів знайшлися люди, готові, — задля поліпшення свого особистого становища й набуття влади, — повторити штучку Потія й Терлецького. Головним провідником нової комбінації являється львівський православний Єпископ, — **Йосип Шумлянський**, коло якого гуртується невеличкий кружок духовних і світських людей, готових поділяти з ним і відступництво, й нагороду.

Із збережених документів ми можемо вказати не тільки особистий склад цього гуртка, але й ті нагороди, яких добивалися його члени за згоду прийняти Унію. Крім Шумлянського, ми знаходимо тут імена: Інокентія **Винницького**, нареченого Єпископа Перемиського, який домагався, щоб після прийняття Унії польська влада признала його уніятським Перемиським Єпископом, скинувши з цієї Катедри уніята Івана Малаховського. Далі, заявив згоду на Унію ігумен Ліснянського Манастиря, Сильвестер **Тваровський**, домагаючися за дану згоду багатой Овруцької Архимандрії. Унівський Архимандрит Варлаам **Шептицький** теж дав згоду на Унію, під умовою отримання вікаріятства Холмської Єпархії. Врешті деякі світські люди (п'ятеро), по більшості міщани, члени православних Братств: Василій Корендович, Жураковський, Мокрицький, Кручкевич і Тарнавський зобов'язувалися прийняти Унію та намовляти до того інших, але під

умовою, що уряд дасть їм на сеймі дипломи на шляхетство.

Уже в 1677 р. Шумлянський іменем усього кружка звернувся до папського Нунція з заявою готовності прийняти Унію, та zarazом подав проекта з домаганням тих уступок та нагород, яких добивалися члени кружка за свій уділ у справі відновлення Унії. Згадуючи про домагання своїх товаришів, Шумлянський, очевидно, не забув і про себе: він домагався, щоб у його руки віддано, не зважаючи на уніятського Митрополита Киприяна Жоховського, всі маєтки, що належали до Київської Митрополії, та крім цього, щоб йому призначено маєтки, як Львівському Єпископові, і щоб папа призначив йому від себе окрему грошеву пенсію; крім цього він домагався посади Києво-Печерського Архимандрита, цебто доходів з маєтків Києво-Печерської Лаври, що лишилися в межах Речіпосполитої.

Щодо способів розповсюдження Унії, то Шумлянський вказував на konieczність поступовання, по змозі, осторожного й тихого. Між іншим він радив, щоб латинські духовні не показувалися, бодай на початку, в православних церквах, прилучених до Унії, щоб не було народнього розруху. Щоб збільшити дисципліну Уніятської Церкви, треба піддати Єпископам Василіянські Монастирі, якими завідував окремий Протоархимандрит. І щоб парафіяльних православних Священиків звільнювати під претекстом недодержання ними канонічних правил, не зразу, але мало-по-малу обсаджувати порожні місця певними до Унії людьми.⁸⁾

Пропозицію й проект Шумлянського закомуніковано королеві, і той постановив використати їх для остаточного встановлення Унії. Не знаємо, чи це Шумлянський збільшив поняття про вплив свого кружка, чи сам король надав йому незвичайне значення. До-

⁸⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. IV, ч. XXII ст. 39 і XXIV ст. 43-46. Литовская церковная унія, Кояловича, т. II ст. 422-424 (прим. 326).

сить того, що він задумав зараз же взятися за справу, поминувши навіть ту обережність, яку радив сам Шумлянський.

16. Король наказує з'їхатися на Люблинський З'їзд

В осени 1679 р. оповіщено королівський універсал до Духовенства й світських людей, як православних, так і уніятів: король вимагав, щоб вони приїхали 24 січня 1680 р. на врочистий З'їзд до Люблина, щоб покінчити на публічних зборах справу релігійної незгоди. Окремі запрошення розіслано вищим духовним, урядникам та Ставропігійальним Братствам.⁹⁾ Очевидно, король думав, що Шумлянський досить приготував православних, і надіявся, що на З'їзді вони без протесту приймуть Унію. Через це король і повідомлений ним уніяти старалися надати З'їздові по змозі якнайврочистішу обставину.

17. Повний провал Люблинського З'їзду

Тим часом факти не виправдали їх надій. Православне Духовенство й Братства не тільки не годилися прийняти Унію, але й не підозрівали існування вигадки Шумлянського, і, прочуваючи щось недобре, не появилися на З'їзді. Із списку присутніх людей, якого склав уніятський Митрополит Жоховський, дізнаємось, що на З'їзді з православного Духовенства не було ні одного Єпископа. Появився тільки намісник Могилівського Монастиря, Волчацький, в товаристві кількох Священиків, і то виключно з обережності, щоб не накликати на православних відповідальности за непослух королівському наказові.¹⁰⁾ Уніятське Духовенство, що з'їхалося в великій кількості до Люблина, урочисто відкрило З'їзд, не звертаючи уваги на

⁹⁾ Коялович, тамсамо, прим. ч. 327 і 327, ст. 424-427. Також Арх. Юго-Зап. Росії, ч. I, т. IV, ч. XVII ст. 31.

¹⁰⁾ Коялович, т. II ст. 429. Додаток, ч. 329.

неприсутність православних, але ревність його спинено: в сам день відкриття З'їзду отримано листи від короля й папського Нунція, що заставили уніятів роз'їхатися додому. Король під різними причинами наказував З'їздові перенести його засідання до Варшави, а папський Нунцій забороняв католикам і уніятam починати з православними публічну суперечку за Віру.¹¹⁾

18. Протиунійна українська Луцька делегація до короля

Така швидка зміна в погляді короля на значення З'їзду сталася через те, що він нарешті зрозумів помилку, яка виходила з його поспіху й розголосу, якого він надав цій справі в надії на легкий успіх. З цієї помилки вивели його факти, які не дозволяли сумніватися в їх значенні: православні не тільки не появились на З'їзді, але встигли представити королеві справу в правдивім її освітленні. Це останнє зробили депутати Луцького православного Братства. Слухаючи королівського наказу, луцькі братчики вибрали з-поміж себе делегацію, але вони дали депутатам, під присягою, інструкцію, яка не допускала й думки про злуку з Унією. Депутати присягли, що вони будуть змагати з усіх сил „до збереження цілоти Церкви Святої Східньої, що слухає чотирьох східніх Патріархів, і що вони, — не лакомлячися ані на ласку, ані на обіцянки, ані подарки, не уступаючи навіть страхові карі смерті, — будуть боронити всі Догми й обряди, від великого до малого, нічого не додаючи ані не пропускаючи, в тій формі, в якій вони встановлені в Православній Церкві й вилонжені в інструкції, складеній Братством”.

Депутатами вибрано найвизначніших членів Братства: князя Вацлава Четвертинського, брата в первих православного луцького Єпископа, а потім Київського Митрополита Гедеона Четвертинського; Брацлавсь-

¹¹⁾ Там само, додатки, чч.: 331-332, ст. 429-431.

кого підстоля Данила Братковського (покараного на смерть 22 роки після того за вірність Православію), та Київського чашника Андрія Гулевича. Інструкцію для них підписало 35 православних волинських шляхтичів.¹²⁾

Ці підписи, та й сам склад депутації, ручили за те, що вона буде допущена до короля. Депутати з цього й скористали: замість їхати до Люблина, вони поїхали до Варшави, показали королю свою інструкцію та заявили іменем Братства і взагалі православних світських людей, що, без зносин з Царгородським Патріярхом і без його участі, православним годі й подумати про які небудь полагодження в справах Віри.

19. Переляк відступника Шумлянського

Тим часом, коли луцькі братчики вказували королеві на несподівану для нього перешкоду, той кружок, що на нього він покладав усі надії, не в силі був піддержати задуману справу на З'їзді. Між тим, що з'явилися на З'їзді, не бачимо не тільки імени Шумлянського, але й жодного з його товаришів. Появитися на З'їзді не могли вони з багатьох причин: Шумлянський, пропонуючи Нунцієві свого проекта поширення Унії, не ховав, що справу треба вести тайно так, щоб православні не завважали ступневого переходу Духовенства на Унію. Тим часом на З'їзді пропоновано перехід публічний і врочистий, що, очевидно, мусіло не тільки пошкодити всякому успіхові заходів, але й виказати раз на все православним тих осіб у їхній церковній Ієрархії, що схилилися на бік Унії, — таким чином відразу падало світло на ту мутну воду, в якій задумував пробувати й Шумлянський. Крім цього, показавши свої заміри на З'їзді, Шумлянський і Винницький мусіли відразу стати в ворожі відносини до деяких членів уніятської Ієрархії: вимагані ними нагороди можна бу-

12) Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ч. XVIII ст. 32.

ло їм дати тільки зо шкодою уніятм, — Митрополитові Жоховському та Єпископові Малаховському, а ці останні не думали віддавати без бою свої маетки, і, почувши про проект Шумлянського, дивилися вороже й з затривоженням на його заходи.¹³⁾

Предложення кружка Шумлянського вплинули таки мабуть на папського Нунція та на короля, і примусили перервати засідання Люблинського З'їзду та зректися заміру переводити справу Унії публічно.

20. Широке поле нових підступів Шумлянського

Зате для тайних інтриг відкрилося широке поле, і тут Шумлянський міг розвинути свої здібності. Шумлянський, довго пробуваючи в резиденції короля, — в Яворові, встиг переконати його про здатність свого плану, і навіть здобути прихильність і піддержку Собеского в справах, в яких могли вийти в нього непорозуміння з уніятською Ієрархією. В осени 1680 року Шумлянський сповістив Митрополита Жоховського про те, що він говорив довго з королем про всі ці справи, й здобув його повну похвалу; при цьому натякав на те, що король висловив невдоволення Жоховським „в тих випадках, де думки останнього могли спиняти втихомирення”.¹⁴⁾

Налагодивши таким способом справи, Йосип Шумлянський, Інокентій Винницький, Варлаам Шептицький і Сильвестер Тваровський з'їхалися на початку 1681 р. в Варшаві, і в присутности папського Нунція прийняли Унію; тут же вони полагодили непорозуміння з представниками уніятської Ієрархії та запевнили собі піддержку польської влади.

Щоб підсилити поширення Унії, Шумлянський, разом з уніятським Митрополитом Жоховським, уложили нового проекта, якого й подали польському урядові. В цьому новому проекті, знаному під назвою

¹³⁾ Там само, ч. XX ст. 37.

¹⁴⁾ Там само, ч. XX і XXI, ст. 37 і 38.

„*Modi concordiae ecclesiarum*” (способи до злуки Церков), авторі його домагалися, щоб польська влада не тільки потвердила всі права й привілеї, даровані уніят-там давніше, але й щоб зрівняла права уніятського Духовенства з католицьким.

Домагалися також місця в Сенаті та Трибуналах для уніятських Єпископів, домагалися участі уніятського Духовенства в сеймиках, непідлеглости уніятів в справах Віри світським судам, і т. ін.

Цю Записку й проекта, якого перед тим уложив Шумлянський, розглянула окрема, призначена королем, польська комісія, і виложені в них домагання були майже всі вволені, крім таких прав, роздача яких належала до сейму, але про задоволення яких король зобов'язався подбати на найближчому сеймі. Усі інші пункти обох проектів прийняли та потвердили і король і сенатори.¹⁵⁾

21. Зрадницькі задуми Шумлянського приймає польський уряд

Нарешті, Шумлянський подав урядові Записку, в якій докладно була виложена програма дальшого розповсюдження Унії. Головною умовою цієї програми була таємність: Шумлянський домагався, щоб акт прийняття Унії ним та його помічниками зберігався в архіві, і щоб його ні якому разі не оприлюднювано.

А конечність тайни він мотивував такими мотивами: нижче Духовенство, православні шляхтичі й Церковні Братства зараз злучаться в усіх Єпархіях для виступу против Унії, і будуть противитися їй до самого краю, — вони можуть шукати піддержки й опіки в заграничних держав, Духовенство буде на сповіді укріпляти в Вірі світських людей, а в крайності православні будуть тікати за межі Речіпосполитої навіть у

¹⁵⁾ Там само, чч. XXIII і XXIV, ст. 41 і 43.

Туреччину, „бо вони будуть воліти осісти під тиранським ярмом турків, користаючи там з волі Віри”. А польська влада не знайде способів на розповсюдження Унії, бо при зростаючим роздраженні нічого буде й думати про миролюбне переконання, а на насильство тяжко тепер було б покладатися серед воєнного часу і при загальній солідарності всіх православних. Таким чином, на думку Шумлянського, справа, при оприлюдненні її, могла б скінчитися тільки винищенням пастирів-уніятів.

Ось цьому й радив Шумлянський злуку таїти, а тим часом уживати інших способів: рівняти в усіх правах уніятське Духовенство з католицьким, і потвердити це зрівняння сеймовою конституцією, назначити часті собори й з'їзди для уніятського Духовенства, і, ніби то ігноруючи різницю між Православ'єм та Унією, присутність на з'їздах робити обов'язковою для православних духовних, під загрозою позбавлення посад за неприсутність.

Далі, — переслідувати Духовенство, що не згодиться прийняти Унію, адміністративно: позбавляти їх посад і прикладати до них закони, ухвалені для бунтівників. Нарешті, ужити всіх старань на те, щоб повернути на Унію православних шляхтичів і видатніших людей із православних Братств.¹⁶⁾

22. Таємне переслідування польською владою православних українців

Польський уряд прийняв цю програму цілковито, і від 1681 р. протягом 30 років ворожі заходи проти Православ'я йдуть по цьому нарисованому плану. Православ'є, що протягом XVII ст. успішно видержало сильний уніятський натиск, тепер підпадає під далеко небезпечніший напад. Вороги прикривають свої заходи **тайною**, недосказами, свідомим незрозумінням термінів, неясністю становища осіб та партій. Вони не до-

¹⁶⁾ Там само, ч. XXV ст. 47.

магаються згоди на Унію, і тим не дають можливості публічного протесту, — боротьба роздроблюється на безконечний ряд окремих пригод і окремих польських адміністративних переслідувань та заохот. Але й тут і там не показується їх головна причина: згода або незгода на Унію, — противно, вона старанно прикрита побічними обставинами, особистими спонуками, домаганнями канонічного права й т. ін. Православні Єпископи й Духovenство, що прийняли тайно Унію, ховають своє відступництво й домагаються послуху від Духovenства й вірних іменем польської влади, яку вони отримали від Православної Церкви. Тих, що їх не слухають, вони судять, скидають із становищ не за незгоду в справах Віри, а за непослух владі, установленій Православною Церквою. Польський уряд і польська шляхта діяльно допомагають цим фальшивим пастирям, і пояснюють свої вчинки, в разі жалоб покривджених або вмішування російського уряду, тим, що вони не тільки не переслідують Православія, але, навпаки, змагають до заведення ладу й скріплення церковної влади в Православній Церкві на прохання православних Пастирів.

Фарисейство вкорінюється до того, що всі нібито забувають різницю між уніятами й православними, і назви: унія, діз'унія, схизма, зовсім пропадають з адміністративного польського лексикону майже до половини XVIII століття. Центральна польська влада й другорядні польські влади, як Трибунали та Гродські суди, шляхтичі та їхні управителі знають тільки те, що є Пресвітери й світські люди „*ritus graeci*”, але різниць у тих, що належать до цієї Віри, не бачать. В численних документах того часу не має можливості вирішити, коли річ іде про православне, а коли про уніятське Духovenство, і тільки по переслідуваннях і образах, що сипалися на одних, а ласках, що були щедро роздавані другим, ми можемо догадуватися безупинної, замаскованої роботи на користь Унії.

23. Підступне нищення української православної Ієрархії

Спустивши в цей спосіб завісу на свої вчинки, прихильники Унії взялися без перепон за саму справу, без страху широких виступів з боку православних, ані заступництва за них Росії, — а навпаки, це останнє вони зуміли повернути на свою користь і вжити, як спосіб знищення православної Ієрархії. В Московському договорі, що Польща підписала з Росією в 1687 році, польська влада зобов'язалася не дотикати православних Єпископій: Луцької, Галицької, Перемиської, Львівської й Білоруської.

Але справа цих Єпископських Катедр ясно йшла за прийнятим планом, бо чотири з них були вже в руках тайних уніятів: Львівською й злученою з нею Галицькою управляв Йосип Шумлянський, Перемиську віддано Інокентію Винницькому, Луцька — після вибору князя Гедеона Четвертинського Митрополитом Київським р. 1685-го — дісталася братові Йосипа Шумлянського, Афанасієві. Лишилася одна далека Білоруська Єпархія, якій судилося, правда, з довгими перервами, проіснувати до самого упадку Речіпосполитої. Та Єпископи Білоруські не були в стані вести справи Православної Церкви на всьому просторі Литовсько-українських земель, тим більше, що наткнулися тут на перешкоду з боку православної Київської Митрополії, що не признавала Білоруським Єпископам влади навіть над найближчою їм територією, як це будемо бачити в оповіданні про Білоруського Єпископа, князя Сильвестра Четвертинського.

Знищивши отак Ієрархію та зайнявши її Єпархії, як православні, тайні уніяти скористали й з другої точки московського договору. В цьому пункті Київ віддано навіки Росії, — значить, Православний Митрополит мусів жити поза межами Речіпосполитої й піддатися владі Московського Патріярха. З цього скори-

стали ніби то прихильники старовини, — уніятські інтриганти: буцім то виступаючи проти залежності Київської Церкви від Патріярха Костянтинопольського, фальшиві православні Єпископи стали домагатися свого відокремлення від Київського Митрополита та установаження окремого духовного Архипастиря.

Але, не бажаючи, з другого боку, займати права уніятського Митрополита, що також претендував на титул Митрополита Київського, вони обмежилися іменуванням окремого ніби то для православних „Адміністратора Київської Митрополії”, і це становище дано, згідно з давньою обіцянкою, Йосипові Шумлянському. Уже перед тим він дістав від короля диплома на Києво-Печерського Архимандрита та багаті маєтки, що належали Київським Митрополитам та Києво-Печерській Лаврі, що лишилися в межах Речіпосполитої. Він користав з них до своєї смерті (1708 р.), і передав їх у руки своїх наступників по Катедрі, — вже явних уніятів.¹⁷⁾

24. Шумлянський грасує, вдаючи православного

Запевнивши собі владу над православним Духовенством, що було в межах Речіпосполитої, Йосип Шумлянський взявся за заведення Унії, згідно зо своїм накресленим планом. Він видавав себе й далі за православного, запевнював про це письменно і Костянтинопольського Патріярха, і російську владу, і випрошував у них допомоги, щоб заборонити Київським Митрополитам вмішуватися до управи Православної Церкви в межах Речіпосполитої, бо з волі польської влади цю справу йому доручено.

Заразом він, з другого боку, змагав з усіх сил до того, щоб розірвати всякий зв'язок між підданим йому православним Духовенством та Київською Митрополією: він звернувся Окружним Посланням до шлях-

¹⁷⁾ Там само, ч. XXXVI ст. 72; XXXVIII ст. 76., XLIII ст. 87, CXII ст. 247; CXXIX ст. 295.

ти, просячі в них допомогти йому й присилувати Священиків, що займали Парафії в їхніх селах, признати владу Шумлянського та піддатися розпорядженням іменованих ним намісників.¹⁸⁾

Усіх Священиків та ченців, що були вірні Києву та не хотіли піддатися владі Шумлянського, він проклинав, тягнув до суду, замикав по тюрмах, позбавляв Парафій та конфіскував їхні маєтки. Намісники його їздили по Парафіях, відбирали від Священиків Антимінси й Св. Миро, видані Київськими Митрополитами, й віддавали їх Шумлянському, а той публічно над ними знущався й плював на них... Замість відібраних речей намісники видавали нові, збираючи з цієї нагоди окрему грошеву заплату.¹⁹⁾

25. Польська влада обома руками допомагає Шумлянському

В своєму поступованні Шумлянський мав дуже діяльну допомогу від польського уряду, що раз-у-раз підпірав його своїми адміністративними розпорядженнями, і гарячу прихильність й підтримку від польської шляхти. Польська влада, ніби то стараючися завести порядок в Ієрархії Православної Церкви, ніби не розуміючи правдивого значення діяльності Шумлянського, піддержувала його розпорядження всіма можливими способами в тих країнах, де більшість населення була ще православна. Рівночасно з цим вона хапалася за рішучі способи на користь Унії й задля викорінення Православія там, де обставини видавалися корисними для їхніх цілей.

26. Беззаконна справа Овруцької Архимандрії

Король почав роздавати церковні посади й маєтки, що були в його руках, виключно тим особам, про

¹⁸⁾ Там само, ч. XXXVII ст. 74.

¹⁹⁾ Описаніє Києво-Софійскаго Собора и Київской Ієрархії. стор. 206 і 212.

яких прихильність до Унії запевняв його Шумлянський, — в актових свідоцтвах ми можемо вказати разючий приклад такого поступовання. Року 1681-го багату Овруцьку Архимандрію король віддав приятелеві Шумлянського, Сильвестру Тваровському, не зважаючи на те, що братія й світські православні вибрали Овруцьким Архимандритом ченця, вірного Православію, Інокентія Манастирського. Манастирський рішив не допускати Тваровського до посади, але король звернув поважну увагу на цю справу: проти Манастирського, під приводом приватних позвів, розпочато юридичне переслідування, при чому появились погрози про його особисту безпеку, і той був змушений втікати до Києва.

Після цього король звернувся з грізним універсалом до православних шляхтичів воевідств: Київського, Брацлавського та Чернігівського, наказуючи їм не вмішуватися в справу Овруцької Архимандрії й не піддержувати Манастирського, грозячи в противному разі оголосити неслухняних ворогами батьківщини й стягнути з кожного з них кару в 50,000 злотих.

Заразом король послав листа до Києво-Печерського Архимандрита, Інокентія Гізеля, домагаючися видачі церковних знарядів, одежі, документів та каси, що належали до Овруцької Архимандрії, й були вивезені Манастирським до Києва, та потягнення останнього до судової відповідальности за ніби то безправне присвоєння звання Овруцького Архимандрита. А тим часом, очікуючи кінця цієї справи, король доповнив доходи Тваровського привілеєм, що дозволяв йому вести безмитну торгівлю сіллю в межах Речіпосполитої.²⁰⁾

Після смерти Тваровського король, на рекомендацію Шумлянського, передав Овруцьку Архимандрію світській людині, — Климентію Домарадзкому, не

²⁰⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи ч. I, т. IV, чч. XXVI ст. 50; XXXII ст. 62; XXXIII ст. 65, і XXXI ст. 60.

зважаючи на те, що, за тодішніми законами, він не мав права займати вище церковне становище, бо не належав до шляхетського стану. Та проте Домарадзкий був висвячений на Пресвітера Шумлянським, і зайняв Архимандрію, — про вибір його братією цим разом не було й мови . . .²¹⁾

27. Польський уряд грабує українське православне майно й передає його уніятим

Роздаючи вищі духовні посади прихильникам Унії, влада дбала не менше й про те, щоб вони були, по зможі, ліпше забезпечені доходами й маєтками, а з другого боку майно, що належало до православного Духовенства та до Манастирів, було конфісковуване при кожній нагоді. Уже вище показано перехід маєтків Київської Митрополії та Києво-Печерської Лаври в руки Шумлянського. Цей факт був далеко не одним випадком, — основуючися на тому самому поводі, цебто вказуючи на уступку трактатом Києва Росії навіки, польський уряд, зараз після закінчення переговорів, заявив, що він вважає всі маєтки Київських Манастирів, які лишилися в межах Речіпосполитої, вакантними, і почав їх роздавати так, як сам хотів, різним особам та установам. Більшість цих маєтків передано уніятим, інші подаровано окремими привілеями шляхтичам, а врешті ці останні захопили багато манастирських маєтків без усяких грамот й задержали їх в своєму володінні, при чому шляхтичі звертали мало уваги на те, чи цей маєток належав до якого Київського Манастиря, чи до такого, що лишився в межах Речіпосполитої. Таким способом то дорогою польських адміністративних розпоряджень, а то просто захопленням, в руки уніятського Духовенства й шляхтичів-католиків перейшли багаті маєтки, що належали до Манастирів: Києво-Михайлівського, Київського Пус-

²¹⁾ Там само, ч. XLV ст. 91.

тинно-Миколаївського, Київського Братського, Межигірського, Дерманського, Дубенського і т. ін.²²⁾ При цьому ясний був замір польського уряду: здавити православне Духовенство матеріально, а разом заманити його до Унії тими багатими маєтками, що їх давали уніятam.

28. Насильне захоплення українських православних церков у Кам'янці

Поступаючи адміністративно дуже рішуче в окремих випадках, польський уряд не забував і про загальні правні постанови, що тягли до тої самої ціли. Так, на сеймі 1699 р. видано два нові закони, що мали сліди виразно ворожого відношення до Православ'я. На цім же сеймі потверджено всі привілеї, подаровані давніше уніятam, і, крім цього, видано новий закон, який заявляв, що тільки „міщани, правдиві уніяти, виключно спосібні займати виборні магістратські посади”, від яких православних виключалося.

На цім же сеймі урядники Речіпосполитої розповідали про лад Поділля, поверненого Турцією на підставі Карловицького трактату, і при цій нагоді, означуючи право цього воевідства, сейм ухвалив закона, яким православним заборонено осідати в Кам'янці, нарівні з жидами...²³⁾ Сповняючи цю сеймову постанову, комісія, визначена королем для відбору міста, запечатала всі православні церкви, а одну з них, церкву Св. Івана, передала уніятam...

При цій нагоді вийшла сутичка комісарів з Шумлянським: останній, не чекаючи комісії, явився швидче, ніж її члени, до Кам'янця в супроводі свого надворного відділу, і почав відбирати православні церкви під своє управління. Але зараз за ним приїхали комісарі, і, не знаючи про існування його угоди з польським уря-

²²⁾ Там само, чч. XIX ст. 34; XXXIV ст. 67; XXXIX ст. 78; XL ст. 80; XII ст. 106, LXI ст. 125, LXIII ст. 130; CXVIII ст. 374.

²³⁾ Volumina Legum, т. VI ст. 35 §19 і 21.

дом, заявили, що його поступки безправні, й присилювали його забратися, грозячи, в противному разі, ужити військової сили. Після цього вони вирішили віддати справу на вирішення сейму й потягнути Шумлянського до відповідальності перед воєнним судом, як нарушителя безпеки кріпости. Звичайно, після вияснення, ревність комісарів втихомирилася, й церкви таки передано Шумлянському, якому грозив би розстріл, коли б показалося, що він дійсно православний...²⁴⁾

29. Польська шляхта знушається над православними українцями, змушуючи їх до Унії

Та хоч і які ворожі були Православію всі ці польські адміністративні розпорядження та законодавчі постанови польського уряду, але вони дають тільки слабе поняття про те гірке положення, в якому Православна Церква знаходилася в Речіпосполитій в останній четвертині XVII-го століття. Найболючіші й нестерпні переслідування мусіли витерпіти православне Духовенство та світські люди від шляхтичів, які старалися, наввипередки один перед одним, заявити свій релігійний прозелітизм. При тих державних порядках, що визначали Річпосполиту, при необмеженій великоможності шляхетського стану, при недостатчі виконної влади та поліційних інституцій, та при тому низькому поземі освіті, на якому стояла тоді маса шляхетського стану, релігійна ревність могла проявитися тільки в одній з тих форм фанатичного самодурства та гидкого насильства, серед якого мало-по-малу розкладалася шляхетська суспільність протягом двох останніх століть існування Речіпосполитої.

Тяжке було становище православних, коли вони стали метою для шляхетської самоволі, а становище їх було тим важче, що гніт з боку шляхтичів, хоч і

²⁴⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. IV, ч. LIX ст. 122.

загальний, але не виходив із остро означеної програми, не був однорідний, і, таким чином, не давав можливості вгадати наперед небезпеку, яка грозила кожному окремого разу, ані не давав взятися за певне, означене поступовання для того, щоб втекти від цієї небезпеки, або їй спротивитися. В кожній місцевості доля православного Священика та його парафіян залежала від настрою духа, примхи або користолюбства властителя села чи містечка. Але, укоськавши шляхтича, православні далеко ще не були безпечні: шляхтич сусід, партія мандрівних жовнірів, ксьондз найближчого католицького костела, а часом просто проїжджий шляхтич раптом захоплювалися фанатичною ревністю, і, мов раптова буря, вдарили на нещасну Парафію. Поступки ж, якими виявлялася ця ревність, не вдовольняли вимог найелементарнішої моральності. Серед величезної купи актових свідоцтв, що потверджують усе вище сказане, вкажемо деякі приклади, щоб дати ясну характеристику становища, в якому знаходилася Православна Церква в той час.

30. Грабіж українського православного церковного майна

У значній частині нападів нагінка шляхтичів на Православ'є, крім релігійного фанатизму, була спонукана користолюбством. Грабіж церковного майна, захоплення земель церковних або присвоєння собі майна, що належить до православного Духовенства, було немаловажним мотивом, що підводив шляхтичів на спасенні, на їх думку, подвиги. Усі вони були не від того, щоб пов'язати миле з корисним, і, нищучи „схизму”, збільшити коштом її своє майно, прикривши грабіж побожним поводом.

Так, напр., шляхтичі, що жили близько Києва, не вдовольнилися частиною маєтків Київських Манастирів, які дісталися їм на підставі королівських привілеїв, — вони, ніби паралізуючи вплив Київського Духовенст-

ва, набігали на маетки, що лишилися ще нероздані або лежали за межами Речіпосполитої, й чинили всякі можливі насильства: грабили монастирське майно, калічили й били ченців, церковників, монастирських селян і т. ін. Зо списку кривд, що їх зробили сумежні шляхтичі Києво-Братському Монастиреві, дізнаємось, що протягом 30 літ (1727-1757) сумежні шляхтичі нападали більш як 20 раз через межу на маетки, які належали до цього Монастиря, і виробляли в них всякі можливі галабурди.²⁵⁾

Один із таких нападів докладно описаний в жалобі ігумена Київського Кирилівського Монастиря, Євстратія Самборовича. З цієї жалоби довідуємося, що в 1713 році шляхтич Олександр Щеневський, узброївши значну ватагу людей і покликавши сусіда, Олександра Шумлянського, також з узброєною товпою слуг і селян, пішов у похід на село Андріївку, що належало до Кирилівського Монастиря. Появившись вдосвіта, спільники вбігли в село й почали рубати та стріляти всіх, кого здибали, тяжко поранили ченця Бонькевича, порубали монастирських слуг і заграбили все рухоме майно монастирське й монастирських селян . . .²⁶⁾

Коли з цих фактів видно, що ані російська границя, ані опіка російської влади не могли здержати буйних польських шляхтичів, то останні, очевидно, ще менше здержувалися в межах Речіпосполитої. Тут граблення православних Церков і Духовенства та захоплення церковної землі найзвичайніша подія.

Так, напр., жовніри панцирного відділу нападають вночі на церкву в селі Хлуп'янах, вибивають у ній двері, й виносять із неї не тільки церковне майно, але й приватне, зложене в церкві парафіянами для більшої певности.²⁷⁾

²⁵⁾ Там само, ч. CCIX ст. 518.

²⁶⁾ Там само, ч. CLXIV ст. 365.

²⁷⁾ Там само, ч. XLVIII ст. 97.

Шляхтичі Гуляницькі й Мінцовські захоплюють, без усякого права, майно, записане в заповіті Крем'янецькому Братству, і обертають його на свою особисту користь.²⁸⁾

Частіш, ніж інше майно, захоплюють шляхтичі землі церковні й монастирські. Знаходимо жалобу ігумена Білостоцького Манастиря (на Волині), Теодосія Подольського, на шляхтича Шимона Жабокрицького за те, що він присвоїв собі землі, здавна належні до манастиря, і, коли зустрів ченців або монастирських слуг на тих землях, то стріляв у них, рубав шаблею й побивав їх тяжко; після цього він захопив монастирський млин і заявив ченцям, що коли будуть противитися, то він буде стріляти в них при кожній зустрічі.²⁹⁾

У другого Волинського манастиря, Перекальського, землі відняли шляхтичі Чеконські. Коли Ігумен пішов орати своє поле, то туди ж приїхала Чеконська, наказала слугам прогнати плуг монастирський, а сама, вискочивши з повозу, почала бити Ігумена, і вхопила його за бороду.³⁰⁾

В Овручі Домініканські ченці присвоїли собі не тільки орні землі, що належали до православного манастиря, але наказали обгородити, прилучуючи до свого ґрунту, місця, що належали до манастиря в самому місті, і в цім числі й місце, на якому була побудована православна церква, — при цьому, як звичайно, грабовано рухоме майно й ображувано особи.³¹⁾

В Острозі гродський староста Ледуховський відняв у православної церкви Св. Миколая землі, записані їй ще в XIV столітті князем Данилом і княгинею Василисою Острозькими, і наказав вирубати ліс, що належав до тієї ж церкви. Коли Протоєрей Терпиловський звернувся до нього за поясненнями і вказав на свої права, то Ледуховський, не заперечуючи останніх,

²⁸⁾ Там само, ч. LXXIII ст. 158.

²⁹⁾ Там само, ч. LXII ст. 127.

³⁰⁾ Там само, ч. LXXXIII ст. 183.

³¹⁾ Там само, ч. LXVIII ст. 120.

відповідь: „Я можу відняти в церкві те, що їй дарували мої попередники”.³²⁾

В околиці Острога властитель села Загаєць, польський шляхтич Блендовскі відняв землі від Загаєцького Манастиря, що були подаровані йому його основателькою, Регіною Боготівною Ярмолинською. Він наказав знищити межі й межові знаки, які відділяли ці землі від його власних, вирубав монастирський ліс і захопив риболовство, грозячи ченцям, що поб'є їх, коли будуть спротивлятися.³³⁾

У містечку Брагині церковні землі, що були колись записані в користь церкви Св. Миколая князями Вишневецькими, захопив властитель сусіднього села Глухович, шляхтич Шукшта. А коли голова, Священик Яким Давидович, появився на своє поле, то Шукшта послав туди ж, із товпою слуг, Священика свого села, уніята Бернацького. Цей напав на Давидовича, звалив його на землю, катував всіляко, виривав волосся й бороду, та й прогнав із церковного поля...³⁴⁾

31. Грабіж особистого майна українських православних Священиків

Ще частіш попадаються факти найбезцеремоннішого грабіжу особистого майна православних Священиків: польські шляхтичі-дідичі відбирають хліб, худобу, брички, коней, одержу, і взагалі всяке рухоме майно, то вбігаючи в дома Священиків, то нападаючи на них при зустрічі на дорозі. На всякі домагання повернути награвоване, вони відповідають погрозами, образами, бійкою.³⁵⁾

Іноді відділ мандрівних жовнірів, думаючи, що в домі православного Священика можна знайти наживу, вбігає до хати з голими шаблями, грабить усе, що

³²⁾ Там само, ч. CXXXIV ст. 306.

³³⁾ Там само, ч. CLVII ст. 352.

³⁴⁾ Там само, ч. CLXXIX ст. 397 і CLXXXIV ст. 407.

³⁵⁾ Там само, ч. XLVII ст. 95, LXX ст. 153, CVII ст. 232, CXI ст. 243, CXII ст. 275

падається під руку, решту нищить, домашніх б'є і калічить, і, сповнивши подвиг, спокійно йде в дальшу дорогу...³⁶⁾

32. Знуцання польських фанатиків над українськими православними Священиками

А втім, користололюбиві цілі не були виключним мотивом, що спонукував шляхту до переслідування православного Духовенства. Ми знаходимо ще більше випадків образи й кривди православного Духовенства, без бажання захопити його майно. У цих випадках діє вже чистий релігійний фанатизм, що вбирався в форми, відповідні моральному й духовому поземові того оточення, де він проявлявся.

За основним принципом кожної аристократичної суспільности члени її признають право суду й вільного поступовання тільки для членів свого стану. Всяка незгода станів нижчих з думкою стану упривілейованого в очах останнього — безправство, і коли аристократичний стан не здержується іншими суспільними елементами, то він готовий всіма способами змагати до знищення цієї незгоди й заведення в кожній справі свого способу думання дорогою насильства. Змішуючи й утотожнюючи навмисне й ненавмисне інтереси свого стану з інтересами всієї суспільности й Держави, долю якої йому повелося захопити в свої руки, аристократичний стан все готовий признати за ворогів суспільного порядку й спокою тих людей, інституції чи стани, що не коряться без спротиву всім домаганням пануючої класи. Вона готова переслідувати їх, як ворогів Батьківщини, як людей, що не мають права користати з опіки закону. Коли при цьому маса пануючого стану стоїть на малім ступені цивілізації й розвою, то переслідування приходить з усякими прикметами особистої самоволі й нерозуміння примітивних правил пошани до людини.

³⁶⁾ Там само, ч. I ст. 104.

На таким саме ступені розвою знаходився власне шляхетський стан в Речіпосполитій того часу, коли незгода в релігійних справах, викликана Унією, спонукала його спрямувати переслідування проти православних. Жоден польський шляхтич не допускав можливості, щоб люди нешляхетського походження могли говорити про справи, що торкалися хоч би тільки власної совісти, інакше, як говорили шляхтичі по сеймиках. Виступи проти Унії, що її хвалив і піддержував польський шляхетський стан, кожний шляхтич уважав безправством, бунтом, і вважав, що з кожним православним можна поступати, як з особами, що стоять поза правом.

Не дивно, коли ми читаємо в актах безчисленну скількість свідоцтв про жадливі варварські поступки, не викликані, очевидно, жодною причиною, і жертвами яких були завжди православні, а особливо духовні особи . . . Ці поступки, що повторювалися на просторі великої території й протягом довгого часу, не виходили з добре обдуманого плану поступовання, — вони мали далеко міцнішу основу, в усім внутрішнім складі Речіпосполитої, в повноправності шляхти, в її слабім освітнім розвою та в повнім на неї впливі єзуїтського ордену.

33. Як польські дідичі запроваджували Унію

І тому факти, що виходили з такого положення, представляють найсумніший образ. Кожному православному, особливо духовній особі, щохвилини грозила небезпека нелюдських образ і кривд. Зустрічався польський шляхтич із Священиком на ринку в місті, він під першим-ліпшим поводом, або навіть і без нього, зачинав сварку й бив його публічно . . .

Як побачив шляхтич, що Священик розмовляє з селянами, кидався на нього, валив на землю, бив каблуками й палицею, виривав йому волосся . . .

Чи наткнувся на жінку Священика, що купувала

провізію на ринку, — він почував обов'язок, без жодної причини, ударити її кілька разів нагайкою...

Іноді польський шляхтич, підпивши, бігав по місту з голою шаблею, і для втіхи пробував сили ударів на стрічнім Священнику...

Коли покривджені пробували спинити кривдника, вказуючи на свій духовний сан, то шляхтич відповідав безлично, що тільки католицькі ксьондзи — шляхтичі, і він їх обов'язаний шанувати, „попи ж — мужики”, то їм нема чого й покликуватися на свій духовний сан...³⁷⁾

Удома в себе Священик був так само мало безпечний, як і поза домом, — під пустим поводом, або й без нього, дідич або дідичка вбігали до його дому, били й катували і самого Священика, і членів його родини, ображували й лаяли, а нерозумні замикали господаря до своєї двірської тюрми й держали в ній самовільно, або дозволяли, для більшого, на їхню думку, сорому, виробляти все це над Священиком жидові-арендареві...³⁸⁾

Ось для прикладу кілька докладніших оповідань. У селі Врублівцях, біля Кам'янця, польський дідич Кобельський старався всіма способами позбутися з села православного Священика. Одного разу, підпивши, викликав його на вулицю, і, сидячи на коні, вхопив його за одягу й потягнув на село. Тут він виривав йому бороду, пробував відрубати її шаблею, поранив і побив самого Священика, і його жінку, що прибігла просити помилування, і пустив аж тоді, коли Священик пообіцяв заплатити йому 10 талярів викупу. Та й це ще не все: Кобельський кілька разів відновляв напади,

³⁷⁾ Склалася навіть поговорка, наведена в одному акті: “Що ксьондз, — то шляхтич, що поп — то хлоп”.

Там само, ч. LX ст. 123, LXXXIV ст. 185, XCIV ст. 208, CXXXV ст. 308, CXLVII ст. 333.

³⁸⁾ Там само, ч. LXIII ст. 130, CXIII ст. 250, CXLIII ст. 327, CXLIV ст. 328, CXLIX ст. 336, CLXIII ст. 364, LXXVII ст. 167 і CXLI ст. 322.

і заставив Священника перше ховатися в парафіян, а нарешті цілком втікти з села...³⁹⁾

В селі Скороднім, на Поліссі, поляк дідич Прушинський довго переслідував парафіяльного Священника свого села, — Йосипа Загоровського, заставляючи його відправляти в церкві за своїми вказівками (цебто, певне, після уніятського ритуалу). Коли той уперто протривівся, пан кілька разів катував його страшно перед церквою, а врешті прогнав з села, заграбивши все його майно.

Прогнаний Священник знайшов пристановище в сусідньому селі Медвідні, у православного шляхтича Федора Павші, та це ще більше роздражнило Прушинського, що раз-у-раз ворогував з Павшею. Він наказав своїм дворакам зловити Священника на дорозі і привести до свого двора, а тут він його посадив у тюрму, наказавши надіти на шию „гусака” (цебто товсту колоду, зложену з двох половин, з діркою на шию). Довідавшись про те, що сталося, син Священника дістався до тюрми й трохи полегшив знаряд, бо батько його душівся. Тоді Прушинський спіймав сина й вибив його так, що того, як мертвого, віднесли додому, а батькові, крім „гусака”, приказав надіти ще й кайдани, і в такому стані морив голодом і холодом два тижні, поки не присилював присягнути в церкві на те, що Священник більше не втіче з села й в усім піддасться домаганням дідича...⁴⁰⁾

34. Поляки закатовували українських православних Священників до смерти

Не раз шляхтичі доводили катування своїх жертв аж до смерти; для прикладу такий випадок. Дорогою з Острога їхав із своїми двораками шляхтич Криштоф Манецкі. Дорога йому йшла через село Вельбуйне, де в парафіяльній церкві випав того дня храм. Побачив-

³⁹⁾ Там само, ч. CLVII ст. 259.

⁴⁰⁾ Там само ч. CVII ст. 232, CXI ст. 243, IX CLXII ст. 381.

ши здвиг народу, і довідавшись, в чому діло, Манецкі спалахнув фанатичною ревністю. Він в'їхав верхи у товпу, що вийшла з церкви, і, завваживши серед народу Священника, Степана Петриківського, направив на нього коня, і, зваливши того на землю, почав плазувати шаблею, але парафіяни встигли визволити свого Священника з його рук і відвести додому...

Манецкі не обмежився першим нападом, і під'їхав до дому Священника та, побачивши, що двері міцно замкнені з середини, став біля вікна й почав стріляти в хату з лука. Так робив доти, поки одна стріла не попала в око Священнику...

Поки нещасний мучився в передсмертних судорогах, Манецкі сів писати в його імени собі ж самому посвідку, в якій Священник нібито заявляв, що немає до нього жодної претензії та вважає Манецкого непричинним в його смерті... Після цього Манецкі показав цю посвідку в найближчому гроді й спокійно поїхав собі далі...⁴¹⁾

35. Поляки блюзнірськи нищать українські православні церкви

При такому відношенні шляхтичів до представників Православ'я годі було ждати від них пошани до православної Церкви. І справді, ми знаходимо в актах дуже численні свідoctва про напади на церкви, про переривання Служб Божих бучами шляхтичів, про знищення православних цвинтарів, і т. ін.

Напр. в Овруцькім повіті узброєна панська челядь, вибравшись на заїзд проти дідича-сусіда, захопила церкву в його маєтку, селі Квасовій, заночувала в ній, розклала огнище й палила в самому будинку церковному, а, відходячи на другий день, ограбила його цілком.⁴²⁾

У селі Ласках, в околиці Овруча, жовніри пан-

⁴¹⁾ Там само, ч. LXVIII ст. 145, CLIV ст. 348, і CLV, ст. 349.

⁴²⁾ Там само, ч. XXXV ст. 70.

цирного відділу вбігли зо зброєю до дому Священика й почали його катувати. Рятуючись від них, Священик шукав пристановища в церкві, але жовніри пішли за ним, і коло Вівтаря розрубали йому голову...⁴³⁾

Далі знаходимо оповідання про те, як польські дідичі вбігають верхи зо зброєю та з товпою своїх слуг до церков, переривають Службу Божу, починають сварки зо Священиками, лаються, стріляють і рубають у церкві Священиків, слуг церковних і парафіян...⁴⁴⁾

Властителяві одного села біля Кам'янця треба було будівельного матеріялу. Він послав робітників на православний цвинтар, у Кам'янці біля Вознесенської церкви, наказав їм розбити надгробні плити й Хрести та перевезти їх до свого маєтку...

Другому шляхтичеві забаглося садка в італійському стилі, — він наказав у своєму маєтку розкопати могили на православному цвинтарі, повикидати кості покійників, зрівняти місце й засадити його деревами за задуманим планом,⁴⁵⁾ і т. ін.

Серед переслідувань, що їх терпіло тоді православне Духовенство від польських шляхтичів, є ще дві характеристичні риси, що траплялися раз-у-раз, і тяжко відбивалися на щоденному житті Священиків: це прогнання їх дідичами з парафій і домагання робити панщину на користь польського пана.⁴⁶⁾

Так, в околиці Крем'янця властители села Ясько-вець, шляхтичі Блендовські, домагалися від православного Священика, Івана Гостинського, щоб запла-тив 25 талярів і робив панщину. Коли Священик не захотів цього зробити, вони його прогнали з села, й забрали собі зібраний ним хліб, овочі з саду і все його рухоме майно. І побили його тяжко, коли він явився просити вернути йому заграблене...

43) Там само ч. XLVI ст. 92.

44) Там само чч. CXV ст. 254 і CLXV ст. 369.

45) Там само чч. CLXI ст. 360 і CLXXXI ст. 401.

46) Там само, крім вище згаданих, ч. CXII ст. 343.

Крім цього, дідичі вважали себе в праві, по своїй волі, розділяти приходи, домагатися від Священиків змін і додатків у Літургії, та й взагалі мішалися до Служби Божої й справ церковного ладу. Так, ми читаємо про процес між Благочинним і підвладним йому парафіяльним Священиком, де польський шляхтич, до якого цей маєток належав, вмішується до справ чисто церковних, бере під свою опіку парафіяльного Священика, який порушив канонічні правила, звільняє його з відповідальності перед церковною владою, Благочинного, що стоїть при своєму праві, ображує й б'є, й позиває перед світський суд, обвинувачуючи його фальшиво.⁴⁷⁾

Іншим разом знаходимо процес між двома дрібними властителями одного села, і з нього бачимо, що один з панів, на злість противникові, присилював парафіяльного Священика поминати його на Ектенії.⁴⁸⁾

Під час сварки, що повстала між управителем Чорнобильського маєтку, шляхтичем Польчевським та пріором домініканського Манастиря, звісним зо свого завадіяцтва, патером Варновським, цей останній виключив Польчевського з церкви. Спovняючи це виключення, він не вдовольнився перервою Служби в костелі, але наказав замкнути й усі православні церкви в Чорнобильському маєтку, і не дозволив протягом певного часу ані дзвонити, ані відправляти в них Службу Божу. Той же Варнавський силював членів православного Братства бувати на похоронах, процесіях і інших. обрядах у католицькій Церкві.⁴⁹⁾

Ворожнеча між дідичами також часто позбавляла парафіян можливості бувати на Службі Божій і сповнювати релігійні обряди. Управитель Димерського старства Смігурський, через свою незгоду з сусіднім дідичем Іскрицьким, заборонив димерському парафіяльному Священикові допускати до сповіді і Св. При-

47) Там само, XCVI ст. 212 і XCVII ст. 213.

48) Там само, ч. CLX ст. 359.

49) Там само, XLIX ст. 100.

частя селян села Демидова, що належало до димерської Парафії, заборонив дозволяти їм ходити до церкви, та й взагалі сповняти в Демидові якінебудь треби. Цим Демидівські селяни були позбавлені можливости хрестити дітей, дружитися, причащати хворих і ховати мерців.

Другий дідич цілком не допускав Священника в своє село, і бив його доти, доки той не відрікся сповняти треби в частині своєї парафії,⁵⁰⁾ і т. ін.

36. Польські суди не боронили українських православних Священиків

Безнастанно кривджене й ображуване, православне Духовенство не мало оборони в судах, де суддями були ті ж самі польські шляхтичі. Мало котра жалоба доходила до суду, та й то хіба в такому випадку, коли сам Священик був шляхтичем, або коли скривдив його шляхтич сусід, і дідичеві того села, де жив Священик, вигідно було для його власних інтересів подати позова. Але і в таких випадках правосуддя не вдовольняло позовника, і по більшості наводило на нього тільки нові переслідування.

Так, гродський луцький суд розглядав жалобу острізького Протоєрея, Андрія Терпиловського, на шляхтича Збієвського за те, що Збієвський наклепав на позовника, обвинувачуючи його за підпал і чарівництво, і тягнув його на відповідь до львівського уніятського консисторського суду, якого влади Терпиловський не признавав над собою. Розглянувши справу, суд рішив, що її треба доповнити, і тому відклав вирішення, а тимчасом видав Збієвському всі документи для процесу, і не дав цим можливости Протоєреєві подати протеста до Трибуналу.⁵¹⁾

Далі ми знаходимо жалобу парафіяльного Священника Ломиковського на шляхтича Татомира за те, що

⁵⁰⁾ Там само, ч. LXIX ст. 148.

⁵¹⁾ Там само, ч. XXXVII ст. 193.

той, зустрівши Священника на дорозі, почав його ляяти останніми словами за те, що Ломиковський посмів пожалуватися в суді на шляхтичів. Після цього Татомир кинувся на нього з голою шаблею, але коли випадком проїжджі люди не дали йому порубати Священника, то він, відходячи, погрозив так: „Постривай, попе, подавати жалоби на шляхту... Спробуй обвинувачувати мене, — то я твою жалобу на тобі ж покришу!”⁵²⁾

В Крем'янецькому повіті один оборонець Унії, польський шляхтич Блендовскі, довгий час кривдив і ображав православних. Він відняв землі в сусіднього Загаєцького православного Манастиря, викурив Священника зо свого села. А коли до церкви почав появлятися правити Службу Божу й сповняти треби Священник із сусіднього села, Іван Гостиловський, то він його грабив, бив і грозив, щоб присилувати відправляти по-уніятському обрядові. Нарешті, він подав до суду жалобу на Священника за те, що він ніби-то тільки про людське око відправляє уніятську Службу Божу, а як нема Блендовського, то відправляє Службу православну. Коли ж Священник появився в суді відповідати за цю справу, то Блендовскі в очах суду ляяв і безкарно грозив, що його виб'є, як він далі не буде його слухатися.⁵³⁾

37. Пекло в українських родинах через Унію

Тим часом, коли польські шляхтичі скрізь тяжко переслідували Священників, православні шляхтичі, під напором публічної opinii свого оточення, переходили на Католицтво й ставали ревними оборонцями Унії та противниками Православ'я. Бувало іноді, що в шляхетському роді траплялася особа сталіша й самостійніша, що не піддавалася публічній opinii, — в такому разі вона мусіла витримувати боротьбу не з духовною

⁵²⁾ Там само, ч. СХХІІІ ст. 276.

⁵³⁾ Там само, CLVІІ ст. 352, CLVІІІ ст. 354 і CLIX ст. 357.

й цивільною владою, а з сусідами, а особливо з свояками, що перейшли на Католицтво. Оці суперечки повставали, звичайно, з одного джерела: якийнебудь предок роду був основником одного з сусідніх православних монастирів або місцевої православної церкви, через це всі члени роду, як наслідники, були „коляторами”, цебто — ктиторами церкви, і, при незгоді їх у Вірі, свояки-католики звичайно старалися повернути монастиря й церкву на уніятські, свояк же православний заявляв свої права, й боронив непорушність церкви. Тоді повставала уперта родинна ворожнеча: бійки, напади, заїзди перепліталися з жалобами, позовами й апеляціями, і переставали звичайно аж після смерти православного члена роду або після переходу маєтку, де знаходилася спірна церква, в сторонні руки.

Наприклад, в Овруцькім повіті жила родина шляхтичів Силичів, що складалася з чотирьох братів і дядька, і всі вони були ктиторами жіночого православного монастиря, заснованого в селі Сільці їх предками. Дядько й два брати перейшли на латинство, два брати лишилися православними. Після смерти старшого з них, Григорія, на молодшого Олександра посипалися всякі можливі утиски з боку інших свояків. Дядьки й брати, в товаристві приятелів та слуг, часто нападали на його дім і маєток: вбігали до монастиря, били й катували черниць, зірвали з стін в церкві портрета померлого Григорія Силича, і т. ін.⁵⁴⁾

Подібна родинна суперечка записана в Книгах Луцького Грода із-за незгод, що повстали через коляторське право на Білостоцький Манастир. Цього монастиря заснував у XVII ст. православний Єпископ Перемиський і Самбірський Симеон-Сильвестер Гулевич. Онук його у первих, Йосип Гулевич, як і багато інших членів його роду, був палким оборонцем Православія, а інші Гулевичі посвоячилися з Путошинськими, другим давнім православним родом волинських шляхти-

⁵⁴⁾ Там само, ч. LIV ст. 113.

чів, і через це частина села Білого Стока й сусіднє село Гать перейшли на власність Путошинських. Два представники цього роду, Владислав і Богуслав, прийняли Унію й почали переслідувати Білостоцький Манастир. Йосип Гулевич, як колятор, заступився за ченців. Путошинські, з товпою слуг і приятелів нападали не раз на манастир, нищили його майно, катували ченців, манастирських слуг і селян. Гулевич відбивав напади разом з Ігуменом, радив йому відбивати силу силою, та шукав полагодження незгоди судовою дорогою.

Довго тягнулася ворожнеча, нарешті скінчилася кривавою сутичкою біля манастирського паркана, — із-за неї Гулевичеві вдалося посадити Владислава Путошинського на якийсь час до тюрми за напад із зброєю в руках на манастир.

Але це не втихомирило буйного шляхтича: тільки що скінчився речінець арешту, тільки що Путошинський вернувся додому, він відновив напади й заїзди, відняв манастирську землю і до решти знищив манастирське господарство.⁵⁵⁾

Утискаючи й далі Білостоцький Манастир, Владислав Путошинський вів таку ж боротьбу зо своїм рідним братом, Адамом, за церкву, що знаходилася в їхньому спільному селі, Гаті. Владислав повернув цю церкву на уніятську, Адам же, що лишився вірним Православію, хоч і не знайшов способів спротивитися цьому, то рішив не допускати, щоб уніяти спокійно тріюмфували після перемоги. У храмовий празник він узяв з церкви образа Св. Дмитрія, і, скликавши кількох сусідів та російських офіцерів, що випадком проходили через село, він запросив Ігумена Білостоцького Манастиря, Йосипа Балабана, відправити Службу Божу в його хаті, при чому жалувався на відступницт-

⁵⁵⁾ Там само, ч. LXIV ст. 134, LXXIX ст. 170, LXXX ст. 172; LXXXI ст. 176; LXXXII ст. 180, LXXXVI ст. 191 і LXXXIX ст. 199.

во брата й викликав цим велике непорозуміння з ним російських офіцерів.⁵⁶⁾

38. Наслідки підступного плану Шумлянського

Показалося, що вказане положення релігійної справи, яке виходило з плану, проведеного Шумлянським, оснований на глибокому зрозумінні суспільства, серед якого йому приходилося працювати, — дуже корисне для Унії. Протягом двадцяти літ після невдалого Люблинського З'їзду Унія поширилася. Тайне прийняття Унії Єпископами, що й далі вдавали з себе православних, розрив безпосередніх зносин з Київською Митрополією, переслідування сільського Духовенства шляхтичами, захоплення монастирів або відібрання в них способів до існування, незгода серед шляхетських православних родин, відтягнення від Братств впливовіших їх членів принадами нагородити їх шляхетськими правами, а при всім цим недостача ясно висловленої програми, неозначеність становища, серед якого неможливо було докладно вказати осіб, що належали до Унії чи її відкидали, — усе це паралізувало оборону з боку православних, не давало їм можливості поєднатися й показати себе спільно, та довело їх до приватної боротьби в окремих випадках...

Після двадцятилітніх змагань сам Шумлянський побачив, що положені ним заходи такі успішні, й плоди їх такі повні, бодай у деяких землях Речіпосполитої, що він рішився скинути з себе маску. Він полишив іншим вести далі розпочату ним справу в тих Єпархіях, де Православ'є держалося міцніше, і заявив, що пристає до Унії з Єпархіями, підданими йому безпосередньо: Львівською, Галицькою та Кам'янець-Подільською. Певний, що його заходи дорешти ослабили в них православну суспільність і закорінили в ній бай-

⁵⁶⁾ Там само, СХХІ ст. 267.

дужість до спірного релігійного питання, він постановив вигнати з цих Єпархій відразу навіть останки Православія.

IV.

УНІЯ БЕЗ МАСКИ

39. Шумлянський скидає з себе маску

Цей новий зворот у діяльності Шумлянського починається в останніх роках XVII століття. В 1697 р. він уперше відважився заявити в деяких Гродських Книгах присягу на Унію, яку зложив іще в році 1681, а в 1700 р. він урочисто й публічно відновив її в Варшаві, присягнувши цим разом не тільки за себе, але й за підвладні собі Єпархії.⁵⁷⁾

Зараз після цього Шумлянський взявся за остаточне вигнання Православ'я з цих Єпархій.

40. Як уперше проголошено Унію у Львові 1700 року

У Львівській Єпархії він зустрів одинокий спротив від місцевого Братства. Братчики, опираючися на привілей Ставропігіяльний, заявили, що вони не признають ані Унії, ані влади Шумлянського, і бажають далі слухати Костянтинопольського Патріярха. Очевидно, Шумлянський не звернув уваги на цей протест і заявив, що він буде відправляти в Братській церкві урочисту Службу Божу по уніятському обряду на день Св. Петра і Павла.

Він запросив на цю Службу Божу всіх визначніших людей католицького обряду, і духовних і світських, що були у Львові, в цьому числі Великого Коронного Гетьмана Яблоновського, його синів: воеводу Руського й хорунжого коронного та багато інших.

Сучасник і самовидець, католицький канонік Ян Юзефових, описує такими словами цей факт заведення Унії в найбільш шанованій народом Львівській

⁵⁷⁾ Коялович: Литовская церковная унія, т. II ст. 440. Бантиш-Каменский: Историческое извѣстіе объ унії, ст. 136.

Церкві: „Коли Шумлянський, в товаристві дуже численних значних гостей, прийшов до церкви, то переконався, що головні й бічні двері були замкнені... Запрошені гості поляки мусіли довго чекати, червоніючи з сорому й обурення, то на ганку церкви, то в повозах. Єпископ, ображений таким грубим противенством міщан, звернувся з проханням до Гетьмана Яблоновського, щоб той наказав жовнірам виважити двері. Яблоновський радо згодився сповнити цю пропозицію, і жовніри, на його приказ, дісталися до церкви по дахах сусідніх домів, вирубали двері сокирами, бо не могли дістати залізних дрюків, і так відчинили дорогу до церкви Єпископові та його гостям...

Після цього Єпископ Шумлянський відправив Службу Божу в присутності „народу” й усіх запрошених гостей, і відібрав Братську церкву в свої руки. Того ж дня він відбув велике свято й роздав нагороди своїм спільникам. А проте він мусів часто терпеливо вислуховувати лайки не тільки від черні, але й від багатьох Духовних"...⁵⁸⁾

41. Перше запровадження Унії на Поділлі року 1700-го

Ще менше перешкод зустрів Шумлянський в Кам'янецькій Єпархії через те, що Поділля було тоді в ненормальному стані, бо переходило з-під влади турків до Речіпосполитої. Ось цікаві відомості про способи, яких вживало в таких випадках уніятське Духовенство: до нас дійшли два рапорти уніятського офіціала Коритинського про прилучення ним до Унії Збарзького православного Манастиря та збаразьких православних церков.

Він так описує свої заходи. Він з'явився в Збаражі в товаристві надвірної чоти війська, властителя містечка — Йосипа Потоцького, і, попросивши на підмогу

⁵⁸⁾ Юзефович: Історія міста Львова. — У рукописнім відділі Інститута Оссолінських у Львові, ч. рукопису 124, ст. 1130-1132.

місцевого губернатора та ченців Бернардинського Манастиря, скликав з околиць і списав усіх православних Священиків. Тих, від яких отримав згоду на Унію, потвердив на Парафіях, а про тих, що не з'явилися, він каже, що не могли приїхати із-за бідности, „інші ж і досі уперто пробувають у схизмі й не хочуть признати над собою влади нашого Архипастиря, а навпаки, вони бунтують селян, намовляючи їх не приймати Унії й представляючи їм, що це ересь. Я вважав за потрібне відложити збір цього жнива Господнього до зручншого часу.”

Не відважуючися іти в околиці, Коритинський взявся за діло тим палкіше в самому місті, де він почував себе цілком безпечним під опікою губернатора й військового відділу: він описав міські церкви, їх майно й документи, і відібрав їх іменем уніятського Єпископа. Настоятель одної церкви був цілковито відданий Унії, а в другого Священика, о. Ігнатія, знайшлася Грамота висвячення від Луцького православного Єпископа; і при цьому у нього був помічник, старий православний Священик, явний противник Унії, якого о. Ігнатій держав при собі, щоб догодити парафіянам, і дозволяв йому правити в своїй церкві Службу Божу та сповняти Святі Тайни. Коритинський наказав Священикові змінити Грамоту висвячення, вікарія ж покликав до себе для вияснення, „але він не тільки не захотів стати передо мною сам, а сів на коня та й сховався в лісі, як зрадник” . . .⁵⁹⁾

Після цього Коритинський взявся за важніше: відібрати під своє управління православний Збаразький Манастир. Незадовго перед його приїздом там сталася буча: Ігумен, Парфеній Янковський, з причини незгаданої в акті, був покараний православним Луцьким Єпископом, Діонісієм Жабокрицьким. Жабокрицький поручив ченцям Почаївського Манастиря арештувати Янковського й держати в своєму Мана-

⁵⁹⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ч. LXVII ст. 140.

стирі в тюрмі. Але, коли почаївські ченці приїхали до Збаража й арештували Ігумена, то за нього заступився місцевий губернатор, і визволив його при допомозі жовнірів. Ігумен пішов шукати опіки до властителя міста, Йосипа Потоцького, який обіцяв захистити його під умовою, що Янковський прийме Унію та напевне на неї й братію свого Манастиря, і його парафіян.

Тим часом Коритинський чекав закінчення цього порозуміння; врешті він дістав звістку, що до нього дійшла, і взявся за справу. Він почав з того, що оголосив універсала Потоцького до мешканців Збаражу, в якому той, як властитель міста, наказує їм прийняти Унію.

Ось цей цікавий документ: „Я, Йосип Потоцький, бажаю здоров'я й усього доброго усім громадам моєї Збараської волості. Як міщан, так і мешканців передмість і сіл сповіщаю, що, Богу дякувати, вся Руська Країна прийняла Унію, цебто злуку зо Святою Католицькою Римською Церквою, про що отець Ігумен уже вам казав, але ви (хоч і не всі, як мені доносять), не хочете його слухати, — тому посилаю до вас оцього мого універсала, й наказую, щоб ви ні в чому не противилися, і в усьому слухали в справах церковних Ігумена вашого Збараського Манастиря. Кожного ж упертого й неслухняного отцю Ігумену засуджую оцим на заплату кари сто гривень і крім того на тяжку кару (тілесну?). Усе оце (незгода?) тільки пуста видумка, — свята, пости й обряди лишаться у вас по-давньому, і жодної зміни ні в чому не буде. Ось тому і вдруге наказую вам не морочити сумнівом своєї совісти. На доказ чого й видаю цього мого універсала з додатком моєї печатки й з власноручним підписом. 1700 року, серпня 25. Йосип Потоцький, староста Галицький”.

Зараз після універсала появився в Збаражі Ігумен Янковський, але, не зважаючи на обіцянку прийняти Унію, яку він дав Потоцькому, він відтягався й стався під різними причинами затягнути справу. До

нього прийшли парафіяни, „тверді схизматики” з гарячим проханням: щоб він не приставав до Унії, та й їх не тягнув за собою. Вони обіцяли йому випросити йому помилування і від Жабокрицького, і від властителя міста, щоб тільки він твердо стояв у Православ'ї.

З другого боку, Ігумена обступили уніятські Священики, польські шляхтичі та бернардини, і домагалися відцурання. Переконавання перше не були успішні; тоді офіціал змінив тон і обсипав його погрозами, місцевий же губернатор, як представник прав властителя, заявив, що він готовий вжити своєї влади, — Ігумен не видержав, і згодився на домагання уніятів . . . Його заставили відректися урочисто в церкві Православія та присягнути на Унію, і після цього офіціал узяв Манастиря під заряд свого Єпископа, наклав на членів Церковного Братства кари за спротив Унії, та й виїхав зо Збаражу, не лишаючи в місті жодної православної церкви, жодного православного Священика . . .

Тверді православні мешканці мусіли або лишитися без Служби Божої та церковних треб, або йти до уніятських церков. Офіційно Збараську волость зароховано до місцевостей, що прийняли Унію добровільно й гуртом . . .⁶⁰⁾

⁶⁰⁾ Там само, ч. LXIX ст. 48.

V.

ПРАВОСЛАВІЄ БОРОНИТЬСЯ ОСТАТКАМИ СИЛ

42. Українські Братства й українські громади остатками сил боронять українське Православ'є

Коли Унію ширено всіма вказаними вище способами, спротив з боку православних не міг проявитися в формі систематичної опозиції, як через те, що новий план заходів уніятів та католиків ховано під покришкою тайни та навмисної неясности становища, так і через те, що упривілейований стан перейшов у ряди противників, і обов'язок оборони Православ'я здано на стани або зовсім безправні, або дуже обмежені в своїх правах тим ладом суспільним, що запанував у Речіпосполитій.

Зараз після 1680 року Церковні Братства пробувають стати знов на чолі опозиції, але тепер вони не знаходять підпори ані в шляхти, ані в козацтва, як це було давніше, з початку XVII ст. На з'їзді представників Ставропігійських Братств і православного Духовенства, що відбувся в серпні 1680 року в Новім Дворі, обговорювано способи для спротиву Унії, але присутні не могли знайти жодного способу сяк-так певного. Вони повторювали зобов'язання стояти за Православ'єм, але не знаходили способів для того, щоб узагальнити свою боротьбу й вказати для неї успішні заходи. Постановлено користати з соборів та з'їздів, які пропонувано в плані Шумлянського, і говорити на них за свої права і за привілеї, забезпечуючи волю Служби Божої, та старатися при виборі депутатів на сейми додавати в інструкціях розділи про оборону Православ'я.

Але показалося, що обидва ці способи не можна

сповнити: польський уряд здержувався від скликування з'їздів, а православних шляхтичів було так мало, що голос їх на сеймиках не значив майже нічого. Останнє знали й самі православні на з'їзді в Новім Дворі.

Обговорюючи можливість впливу на інструкції депутатом, вони рішили, що треба спробувати мати вплив на сеймиках через підкуп польської шляхти, „не жалуючи на цю річ видатків”.⁶¹⁾ Але показалося, що й цей вихід неможливий, бо Братства та їх члени не мали стільки грошей, щоб підкупити більшість шляхтичів, що з'їжджалися на сеймики...

Таким чином спротив Унії мусів мати виключно пасивний характер, роздробитися на безконечну скількість дрібних випадків, і покладати надію виключно на непохитність Духовенства та окремих парафій, які на своє ризико мусили видержувати в кожній місцевості напір прихильників Унії, що спиралися на адміністративну польську допомогу та галабурдність польської шляхти. Такі факти ми справді знаходимо в актах того часу, не зважаючи на те важке становище, в якому знаходилися православні духовні, міщани й селяни.

Так, ми бачимо, що парафіяни скрізь, де тільки була можливість, і далі користають з стародавнього права вибору парафіяльного Священника, і стараються вибір вести так, щоб оминати осіб, прихильних Унії. Коли селянам вдавалося добути в якийсь спосіб згоду дідича, то вони зараз скидали Священника-уніята, „поганську віру”, відбирали від нього ключі, нищили уніятський Антимінс і віддавали Парафію своєму виборцеві.⁶²⁾

Іноді селянам вдавалося задобрити пана подарком, іноді небезпекою вибуху обурення, то знов вони користали з його суперечок з сусідами, і ніколи не трапили можливості забезпечити свої церковні інтереси,

⁶¹⁾ Там само, ч. XXVIII ст. 53.

⁶²⁾ Там само, чч. CIII ст. 224, CXXV ст. 281, XCV ст. 209.

сборонити, бодай на якийсь час, свою церкву від захоплення уніятами й католиками.⁶³⁾

Так, напр., після заяви про прилучення Поділля до Унії католицькі ксьондзи почали їздити по селах й пробували відправляти католицьку Службу Божу, але мусіли зректися від цієї спроби: селяни відбирали й ховали ключі від церков, і, в разі насильства, грозили, що повбивають ксьондзів.⁶⁴⁾

В Овруцькім Поліссі околичні шляхтичі, що щиро стояли при Православ'ї, пильно слідили за поведінкою Духовенства в своїй місцевості, і, при найменшій схильності до Унії, старалися позбутися підозрілої людини й поставити на її місце іншу.⁶⁵⁾

По містах міщани старалися піддержати чистоту Віри в своїх співгорожан, що переходили на Унію, і нераз їхнє усовіщання кінчалось судовим позовом проти них та відповідальністю.⁶⁶⁾

Але всі ці спроби спротиву мали характер випадковий, і представлялися в формі окремих прояв без зв'язку, — злучитися вони могли б тільки при допомозі церковної Ієрархії, яка б дала їм провід і загальну програму. Тим часом польський уряд, що обмежив число православних Єпархій до п'яти, встиг передати ці Єпархії тайним або явним уніятам. Православні переконалися, що треба конче обороняти порожні, або вернути втрачені Єпископські Катедри, і з-за володіння ними взялися ще раз за легальну боротьбу з владою.

43. Боротьба за Православіє Луцької Єпископії

· При кінці XVII та на початку XVIII ст. ця боротьба велася за дві останні Єпархії, що їх православні мали надію оборонити, — Луцьку й Білоруську. Після смер-

⁶³⁾ Там само, ч. CLXXX ст. 339.

⁶⁴⁾ Там само, ч. XC ст. 201.

⁶⁵⁾ Там само, чч. XLII ст. 84; CXXXVIII ст. 316; CLXXXIX ст. 421, та Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. IV, т. I, ст. 397-381.

⁶⁶⁾ Там само, CLXXI ст. 180.

ти Анастасія Шумлянського, що прикидався православним, а в дійсності прийняв Унію, православне Духовенство й шляхта Луцької Єпархії зважилися вибрати на його місце нового Єпископа. В 1695 році, з'їхавшись по-стародавньому звичаю, вони взяли за вибори: вибрано одноголосно Луцьким православним Єпископом міського луцького писаря, Дмитра Жабокрицького (що названий був при висвяченню Діонісієм), знаного своєю щирістю до Православія, начитаністю та вченістю.

Важке було становище цього нового Єпископа: при впертій боротьбі з уніятами, безнастанних утисках від польської шляхти, Жабокрицький не мав підмоги й православної Київської Ієрархії, що вбачала в його виборі несповнення канонічно встановлених правил, і не схотіла висвячувати його на Єпископа на тій підставі, що він був жонатий з удовою.⁶⁷⁾ Сім років пробував Жабокрицький таки встояти на своїй сторожі, не звертаючи уваги на всі перешкоди, аж поки нарешті його енергія не вичерпалася, і він, уступаючи намовам короля, прийняв Унію.

Зараз після вибору Жабокрицького король Ян III увійшов з ним у зносини, надіючися, що прихилить його ласкою до намірів уряду. Він затвердив Діонісія Грамотою на становищі Луцького Єпископа, і в приватному листі поздоровив його з прийняттям нового уряду. Король висказував свою радість через це, і натякав, що не сумнівається, що Жабокрицький буде щиро піддержувати заміри уряду.⁶⁸⁾

Прихильністю короля Жабокрицький відважився скористатись на те, щоб вернути православні церкви й монастирі, віддані уніятам. Він попросив у короля диплома на становище Овруцького Архимандрита, звертаючи увагу на те, що уніят Домарадзкий, який займає це становище, не є родом шляхтич, і через це,

⁶⁷⁾ Апостольське 18 Правило забороняє оженого з вдовою висвячувати в який будь духовний сан.

⁶⁸⁾ Там само, ч. LII ст. 110. Літопис Величка, т. III, ст. 297-306.

згідно з законами Речіпосполитої, не має права займати вищих церковних посад. За одним заходом він домагався повернення Госького Манастиря й належних до нього маєтків, що захопив Йосип Шумлянський на підставі випрошеної ним королівської Грамоти.

Ці справи вирішив новий польський король, що тільки но вступив на трон. Август II, ведучи далі в справі Унії політику свого попередника і думаючи, що вдоволивши прохання Жабокрицького, прихилить його до Унії, вволив обидва прохання, але після того Жабокрицький рішуче відкинув пропозиції щодо Унії, і не тільки не пристав до урочистого її прийняття в 1701 році Йосипом Шумлянським і його товаришами, але ввішов у зносини з російським резидентом Судейкиним і шукав через нього опіки для Православної Церкви в Росії. Тоді король, під напором публічної opinii, прийняв жалоби від Домарадзкого й Шумлянського, і покликав Жабокрицького до надворного суду за те, що він обдурив короля, і, нібито надуживши його довір'я, випросив Грамоти на такі манастирі, що вже давніш були даровані небіжчиком королем іншим людям.⁶⁹⁾

44. Трагедія Діонісія Жабокрицького

За одним заходом король, розуміючи хитке становище Жабокрицького щодо православної Ієрархії, зважився переконати його, що неможливо лишатися православним Єпископом проти бажання Київського Духовенства. Спонуканий цією думкою, а може й справді байдужий до інтересів Католицтва, прийнятого тільки формально ним самим, Август II вжив усіх залежних від нього способів, щоб доказати, що перепони, на які наткнувся Жабокрицький, зовсім не залежать від нього. Так, він видав Жабокрицькому Грамоту, якою він віддав йому найвище управління право-

⁶⁹⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. IV, чч. LVII ст. 118, LXXI ст. 154, LXXII ст. 156, LXXIV ст. 163 і LXXVII ст. 165.

славними церквами й монастирями, що були в королівських маєтках, у воєвідствах: Київським, Волинським і Брацлавським. Тоді ж Август II двічі зносився з Петром I (1698 і 1701 р.), просячи його випросити дозволу Патріярха на висвячення Жабокрицького в Києві Єпископом на Луцьку Єпархію.⁷⁰⁾

Та всі прохання короля не мали успіху, і нічого з них не вийшло. Ще перед цим сам Жабокрицький випробував усіх способів на те, щоб таки добитися висвячення. Він кілька років випрошував його у Київського Митрополита, і в його справі велося жваве листування: Київське Духовенство знало всі гарні прикмети Жабокрицького й співчувало його висвяченню, але не відважувалося потвердити його без дозволу Московського Патріярха, а той, не зважаючи на Грамоту іменем царів (Івана й Петра), ані на прохання Київського Митрополита, гетьмана Мазепи й самого Жабокрицького, не важився порушити канонічні постанови, і віддав справу на рішення Костянтинопольського Патріярха.

Зносини з Патріярхом затяглися, й не довели ні до якого результату, а тим часом Шумлянський тріюмфував перемогу, докоряв Жабокрицькому самозванством, порушенням канонічних постанов, підкопував його авторитет, грозив йому анатемою, і всіляко змагав до того, щоб знищити православну Луцьку Єпархію. Згідно з його намовами, польські шляхтичі, які мали маєтки в Луцькій Єпархії, заборонили православним Священикам, які жили в їх селах, слухатися нареченого Єпископа.

Тоді Жабокрицький, в крайній біді, звернувся за висвяченням до Сочавського Єпископа в Молдавщину, але показалося, що останній признав над собою ще давніше владу Шумлянського, і через це ухилився від пропозиції Жабокрицького. Врешті, після довгої шу-

⁷⁰⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ч. LXXV ст. 161; також: Историческое извѣстіе о возникшей въ Польшѣ уніи, Бантиша Каменського, ст. 136.

канини, наречений Луцький Владика вишукав православного Пастиря, що згодився висвятити його на Єпископа, — то був Йосип Стойка, Єпископ Мармарошський, управитель Митрополії Білгородської, Семигородської та Угорської, але цього висвячення не признали ані уніяти, ані православні.⁷¹⁾

45. Тріумф Д. Жабокрицького

Таким чином Жабокрицький, не знайшовши допомоги там, де він міг найбільше на неї числити, утратив надію видержати проти всіх перепони, і прийняв в 1702 році Унію. Тріумф Унії був повний: зломивши твердість цієї людини, на яку зложено останні надії православних, уніяти постановили використати свою перемогу. Пани видали цілий ряд універсалів до Священиків, міщан і селян, що жили в їх маєтностях, наказуючи їм слухатися того Єпископа, якого владу вони вважали кілька літ тому безправною й противною Канонам . . . Питання про одруження Жабокрицького, так голосно висунене Шумлянським і його товаришами, тепер затерлося, й ніби ніколи не існувало . . . Король нагородив Жабокрицького значним розширенням його влади: він видав універсала, яким віддавав під його догляд усі церкви й монастирі, що були в королівських маєтках на просторі цілої Речіпосполитої.⁷²⁾ По смерті Шумлянського уніятська Ієрархія передала в управу Жабокрицькому уніятські церкви й маєтності уніятських Митрополитів, що знаходилися в Київським воевідстві, де уніяти не встигли поки-що заснувати окремої Єпархії, — владу Жабокрицького в цій країні заведено наказом воєнної влади, універсалом гетьмана Сенявського.⁷³⁾

⁷¹⁾ Літопис Величка, т. II, розділ XXXXVII.

⁷²⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, чч. XCI ст. 201; XCII ст. 205; CXIII ст. 207; XCIII ст. 214; CV ст. 229 і CVI ст. 230.

⁷³⁾ Там само, чч. CXXXIX ст. 295 і CXXX ст. 297.

VI. СУМЕРК УНІЇ

46. Російське військо в Польщі

Тоді, коли значення Жабокрицького так росло в Уніятській Церкві, православних, що покладали при виборі його на Єпископа стільки надій на його твердість і щирість для Східньої Церкви, сильно ударив його перехід на Унію. Невдоволення їх готове було показатися при першій можливості, а ця можливість прийшла скоро: через спілку Росії з Польщею, спрямовану проти Карла XII, російські війська зайняли в 1701 році багато країн Речіпосполитої, а в тім числі Волинь і Київське воевідство. І коли вони появилися, то православні мешканці тих провінцій відчули часову полегшу переслідувань уніятів і шляхтичів-католиків, тим більше, що Петро Перший не ховав обурення релігійним прозелітизмом уніятів.

Православні шляхтичі, опираючися на присутність союзних військ, почали сміливіше виступати проти уніятів. Очевидно, появилося бажання покарати відступників від Православія, і перші удари посипалися на Жабокрицького, що був двічі ненависним православним: як представник уніятської Ієрархії в Україні, і як людина, що вжила на эле довір'я православних, які дали йому по виборі найважлишу сторожу для оборони переслідуваної Церкви.

Чуючи ніяковість свого положення, Жабокрицький старався себе забезпечити: він відвіз церковні речі, що належали до Луцької Катедри, й дорожчі речі з власного майна в віддалене село Жеребці, що знаходилося в глухому куті, в Овруцькому повіті, а сам виїхав заграницю, на Угорщину, думаючи там перечекати неприхильні для нього обставини.

47. Арешт Д. Жабокрицького

Та всі ці забезпечення були марні: у 1706 році ватага самовільних жовнірів, за намовою та підмогою православних шляхтичів Немиричів, набігла на Жеребці й заграбила майно, що його лишив Жабокрицький, а потім православні шляхтичі заборонили парафіяльним Священикам своїх сіл його слухати⁷⁴⁾ та звернулися просто до російських начальників з жалобою на зрадника Церкви Єпископа, і з проханням виволити від нього Єпархію. На чолі тих, що подали це прохання, були найближчі свояки Жабокрицького: його пасинок — Микола Гулевич, і свояк Юрій Жабокрицький.

Російська влада, не бажаючи виступати в своїм імені в союзній державі, не захотіла просто мішатися до справи, а запропонувала самим оскаржителям арештувати Єпископа. Нагода до цього знайшлася досить скоро. Діонісій Жабокрицький не міг діждатися виходу російських військ, і в 1708 році вернувся з Угорщини в свою Єпархію, „щоб упорядкувати управу єпископськими маєтками та для висвячення нових Священиків”. Зараз же після того, як він приїхав до Луцька, там появилися Гулевич і Юрій Жабокрицький з ватагою своїх озброєних слуг. Вони захопили замок, що не мав тоді гарнізона, та обступили єпископський дім. Розігнали слуг та уніятських Священиків, що були коло Єпископа, арештували його самого, захопили його листування й наказали пакувати речі до повозів, заявляючи, що вони мають наказа вивезти його з Луцька. Витягнувши шаблі, Гулевич і Юрій Жабокрицький наказали Діонісію збиратися в дорогу. „Одягайся, зраднику, — казали вони, — не будеш ти Владикою в Луцьку, ми тебе відвеземо туди, куди нам наказано. Там тебе зроблять Архиепископом Сибіру, — ми зв'яжемо твоїх приятелів і помічників, і віддамо з тобою!”

⁷⁴⁾ Там само, CXVI ст. 255 і CXXXIII ст. 316.

Далі, звернувшись до своїх слуг, вони додали: „Звертайте особливу увагу на його зрадницьке листування, воно покаже його лукавство проти нашого монарха, — нехай кат спалить це листування публічно”.

Тим часом, коли в замку пакували до повозів речі Єпископа, час минав, слуги й уніятські Священники розбіглися по місті з криком, і зивали на підмогу, вдарили дзвони на гвалт, шляхтичі-католики, уніятські церковники й польські жовніри, що були в Луцьку, побігли на замок. Невеличке товариство Гулевича й Юрія Жабокрицького обложено, і проводирі мусіли розпочати переговори з облогою. Справу вирішили так, що Гулевич і Юрій Жабокрицький виїхали з Луцького замку, й зріклися арештувати Єпископа, але відходячи, вони загрозили: „Тепер ви нам перешкодили арештувати Владика, але пам'ятайте, що ви за це відповісте, — ваші монастирі, ваші церкви уніятські, і всі ви, шляхта, будете покарані за цей спротив”.

Звільнившись в цей спосіб від небезпеки, Жабокрицький сховався в таборі гетьмана Сенявського, а його противники тим часом забрали єпископські маєтки, захопили його документи й засеквестрували майно. Надаремно Жабокрицький шукав оборони у польської влади і випросив собі охоронні листи від короля й від волинських шляхтичів, що зїхалися на сеймику, — виконна влада все не багато була варта в Речіпосполитій, а в цей неспокійний військовий час її зовсім не було. Ось чому противники Єпископа не тільки не втихомирилися, коли їм показано охоронні листи, а на початку дальшого року таки захопили Єпископа й віддали його в руки російської влади. Його зараз же заслано, і й він там швидко й помер.⁷⁵⁾

⁷⁵⁾ Там само, чч. СХХVІІ ст. 285; СХХVІІІ ст. 291; СХХХVІІ ст. 314 і СХХХІХ ст. 217.

48. Боротьба з Унією Луцького Єпископа Кирила Шумлянського

Коли не стало Жабокрицького, то православні шляхтичі Волинського й Київського воєвідства зважилися ще раз відновити вибір Єпископа, і хоч цим разом їх вибір був удатніший, але він не досягнув головної цілі, — вдержати для православних Луцьку Єпархію. Нововибраним Єпископом був **Кирило Шумлянський**, син давнього Луцького Єпископа, тайного уніята, — Анастасія Шумлянського, і свояк Львівського уніятського Єпископа Йосипа.⁷⁶⁾ За прикладом батька й дядька Кирило Шумлянський і сам був прийняв Унію; бодай ми знаходимо в актах свідомство про те, що в 1703 році він займав посаду генерального офіціала при уніятським Кам'янець-Подільським Єпископі, яким був тоді його дядько, Йосип Шумлянський.⁷⁷⁾ Становище, яке займали і він особисто, і його родина в уніятській Церкві, звернули на нього увагу польської влади. І зараз же по отриманні фальшивої звістки про смерть Жабокрицького, король видав Грамоту, що давала Кирилові Шумлянському становище нареченого Єпископа Луцького, й гаряче поручувала його як і уніятському Митрополиту Винницькому, так і волинській шляхті.⁷⁸⁾

Здавалося, що уряд не міг знайти людини більше прихильної до Унії, і що з його висвяченням Луцька Єпархія вже дорешти буде належати до уніятів. Православні волинські та київські шляхтичі на з'їзді в Луцьку 16 червня 1710 року врочисто вибрали кандидата, запропонованого королем і рекомендованого уніятським Митрополитом, — очевидно, вони зрікалися дальшої боротьби й посередньо згодилися на Унію.⁷⁹⁾

⁷⁶⁾ Niesiecki: Korona Polska, т. IV, ст. 287.

⁷⁷⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ч. XCIX ст. 217.

⁷⁸⁾ Там само, ч. CXLII ст. 325.

Але це непорозуміння вияснилося дуже швидко: зараз після вибору Кирило Шумлянський поїхав для висвячення не до Львова до Єп. Винницького, а до Києва, — до православного Митрополита. Ми не маємо свідоцтв, які вияснили б цю несподівану зміну в поведінці Шумлянського; не знаємо, чи це було наслідком покаяння, спонуканого переговорами з православними шляхтичами, що з'їхалися на вибори до Луцька, чи Шумлянського налякав примір долі, що спіткала Жабокрицького, чи може він перше пристав був до Унії тільки поверховно, користаючи з неясних відносин, які навмисне причинив його дядько, — в усякому разі цей його крок був рішучим виповідженням війни уніятам.

Повернувшись з Києва до своєї Єпархії, Шумлянський узявся порядкувати майно, що належало до його Катедрі, і почав відбирати села, що перше належали до православного Духовенства, й були захоплені шляхтичами.⁸⁰⁾ Але його діяльність швидко була припинена. Ані польська влада, ані шляхтичі-католики не думали дати спокою новому Єпископові; роздраженні невдачею, вони рішилися вжити насильства.

У жовтні 1711 року король видав грізного універсала до шляхтичів і Духовенства Волинського воєвідства, в якому він докоряв Шумлянському за державну зраду, і забороняв, під загрозою грізних кар, признавати його Луцьким Єпископом, або слухати його в духовних справах. Після цього сеймик Волинського воєвідства, на пропозицію короля, ухвалив: Уважати вибір Кирила Шумлянського за недійсний, відібрати в нього акта його вибору й передати Луцьку Єпархію в управу Холмському уніятському Єпископові.⁸¹⁾

За цією постановою пішов цілий ряд крутих заходів від сердитих польських шляхтичів: майно Єписко-

⁷⁹⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. IV, т. I, ст. 358.

⁸⁰⁾ Там само, ч. I, т. IV, чч. CXLVI ст. 332; CXLVIII ст. 335 і CL ст. 337.

⁸¹⁾ Там само, чч. CLI ст. 340 і CLIII ст. 334.

па засеквестровано або розхоплено, йому самому грозили арештуванням і засланням...

Не чекаючи такого кінця справи, Шумлянський швидко втік до Києва і звернувся з жалобою до Петра I через канцлера Головкина. Цар запротестував проти його вигнання в енергічній ноті на ім'я короля, але той промовчав, і Кирило Шумлянський більше не появлявся в межах своєї Єпархії. Замість неї він отримав від російського уряду Єпархію Переяславську, управляючи якою він і помер 1726 року, задержуючи до смерти титул Єпископа Луцького та Острозького, і стараючися по змозі, хоч здалека, піддержувати й скріплювати Православ'є, переслідуване в межах Речіпосполитої.⁸²⁾ Луцька Єпархія нарешті перейшла таки в руки уніятів, де й знаходилася аж до самого упадку Польщі.

49. Домова боротьба Четвертинських і Гораїнів через Унію

В межах Речіпосполитої лишилася тепер тільки одна православна Єпархія, — Білоруська. Тоді, коли за Луцьку Єпархію велася вище вказана боротьба, то Білоруським Єпископом вибрано людину завзяту й тверду, а при тому родом своїм і суспільним становищем більше, ніж усі інші, забезпеченого від переслідувань, що висіли над православним Духovenством у Речіпосполитій, — князя Сильвестра Святополка-Четвертинського.

Рід князів Четвертинських був найдавнішим із князівських родів Великого Князівства Литовського. — Він, за родинними переказами, виводив своє походження від Володимира Святого. В кінці XVII та на початку XVIII століття це був єдиний князівський рід в Україні, якого хоч одна галузь була вірна Православ'ю. За весь час боротьби з Унією князі Четвертинсь-

⁸²⁾ Бантиш-Каменський, ст. 139, також Архивъ Юго-Зап. Росіи ч. I, т. IV, ч. CLXXXVIII ст. 405.

кі брали в ній діяльну участь: вони засновували православні монастирі, вступали в члени Церковних Братств, підписували протести проти насильного заведення Унії, їздили з цього приводу, як депутати від православної шляхти, подавали протести королеві, і т. ін. В кінці XVII ст., року 1685-го одного представника роду — князя Гедеона — вибрано Луцьким Єпископом, а потім Київським Митрополитом. На початку XVIII ст. представниками православної галузі роду Четвертинського були князі: Гаврило та Сильвестер, і цей останній став монахом і зайняв становище Ігумена в монастирі, заснованому його предками в містечку Старій Четвертні.

Ще перед своїм вибором на Єпископа Сильвестер Четвертинський мусів видержати не одну боротьбу з прихильниками Унії, — до нас дійшли акти про змагання обох братів в обороні православних монастирів — чоловічого й жіночого, що були в Старій Четвертні. Це містечко вийшло з рук князів Четвертинських, що лишили собі тільки право патронату над монастирями (*jus collationis*). Не зважаючи на це право, новий властитель Четвертні, шляхтич Гораїн, зважився навернути обидва монастирі на Унію; він почав жіночим монастирем і встиг зробити своє.

Тоді князь Четвертинський, на підставі свого права, прогнав із монастиря уніятських монашок, і оселив у ньому православну черницю — Агафію Масальську, поручивши їй заложити нову громаду. Дізнавшись про це, Гораїн напав на монастиря з товпою слуг і селян, а коли Масальська втекла до чоловічого монастиря, він погнався туди за нею. Обступивши монастиря, він наказав виломати двері, і, побивши до пів-смерти намісника, Теодосія Стояновського, приказав зловити Масальську й привів її до свого двору. Тут жінка Гораїна приказала люто вибити її різками, і, роздягнувши догола, прогнати на дорогу в поле . . .

Князь Сильвестер Четвертинський мусів перенес-

ти її до другого монастиря, а Гораїн, оправдуючи свій поступок, наговорив на нього, що він був у забороненому зв'язку з нещасною черницею.

Після цього, користаючи з від'їзду Сильвестра Четвертинського до Білорусі, Гораїн розігнав братію з чоловічого Четвертинського Монастиря й осадив у ньому парафіяльного уніятського Священика. Даремно обидва князі Четвертинські відбирали монастиря й старалися його відновити, — користаючи з остаточного виїзду Сильвестра в свою Єпархію, Гораїн добився здійснення свого заміру...⁸³⁾

50. Останній Білоруський Єпископ Сильвестер Четвертинський розпучливо боронить Православ'є

Прийнявши становище Єпископа самотньо ще православної Єпархії, князь Сильвестер Четвертинський знав з досвіду, з якими перешкодами йому прийдеться боротися. Що більше дорожив він своїм сторожевим постом, тим більше відчував, що треба конче сконцентрувати для боротьби всі сили православних і організувати оборону. Очевидно, роля організатора мусіла належати йому, як самотньому Ієрархові Православної Церкви, який лишився в межах Рєчпосполитої. Для цього треба було, щоб Духовенство й світські люди, що лишалися тепер без Пастирів, признали над собою владу Білоруського Єпископа й піддалися його проведові. Але перешкоди повстали власне з того боку, звідки їх найменше можна було сподіватися.

Білоруський Єпископ, бажаючи по змозі поширити межі своєї Єпархії, заявив бажання прилучити до неї православні церкви та монастирі, що належали до колишньої Турівської Єпархії й знаходилися на території долини Прип'яті, в пізнішій Мінській губернії.

⁸³⁾ Там само, чч. LXXXVIII ст. 196; СІ ст. 221; СХІХ ст. 262; СХХХІ ст. 299.

Але Духовенство цієї країни, що відділяла Білоруську Єпархію від скасованих Єпархій України, не захотіло признати над собою його влади.

Ще від початку XVII ст., коли православне Турівське Єпископство захопили уніяти, православні мешканці Єпархії рядилися без Єпископа, — вони признавали над собою в церковних справах авторитет Слуцького Архимандрита, який, як було треба, зносився безпосередньо з Київським Митрополитом.⁸⁴⁾

Ці відносини встановилися мало-по-малу за звичай, і врешті в кінці XVII в. Митрополит Гедеон Четвертинський прилучив Турівську Єпархію остаточно до заложеної ним Митрополичої Єпархії. Але, що зносили Київських Митрополитів з цією частиною підлеглої їм території були сидьно утруднені польськими законами, які забороняли православним переїздити межі Речі-посполитої, то Митрополити звичайно видавали Слуцьким Архимандритам Грамоти, якими поручали їм, як намісникам, церковне управління в колишній Турівській Єпархії.

Коли, після обрання Білоруським Єпископом, князь Сильвестер Четвертинський приїхав 1707 р. для висвячення до Києва, то Митрополит додав до приречень, які він підписував при висвяченні, заборону розширювати владу за межі Білоруської Єпархії...⁸⁵⁾

51. Непотрібна його боротьба з Києвом

Сповнення цієї частини приречення, як показалося, було просто неможливим. По дорозі з Києва до Могилева Сильвестер Четвертинський зупинився в Слуцьку, і тут він застав незгоду серед православного Духовенства. Частина його, боячися уніятів і католиків та не бачучи можливости опертися на Київського Мит-

⁸⁴⁾ Описаніє Києво-Софійського собора, ст. 247; також Архивъ Юго-Зап. Росіи, ч. I, т. IV, чч. I ст. 1, II ст. 2, XII ст. 25; XVI ст. 30.

⁸⁵⁾ Там само, ч. CXXIV ст. 279.

рополита, зносини з яким були небезпечні, заявили бажання признати над собою владу Білоруського Єпископа. Інші члени Духовенства, на чолі з Архимандритом Йоасафом Лапицьким, противилися цьому бажанню, і суперечка ставала що раз то живіша, і потягнула також дражливого з натури Єпископа, який при тому бачив усю користь для Православія з розширення границь його Єпархії.

Незабаром ця суперечка викликала фактичну боротьбу: Четвертинський почав висвячувати Священиків і роздавати духовні становища в Слуцьку. Архимандрит, а за ним і Митрополит запротестували в окружних Посланнях, заявляючи, що розпорядження Сильвестра нічого не значать, і проклинали Священиків, які признавали над собою його владу. Четвертинський відповів тим самим, і скинув Йоасафа Лапицького, іменувавши на його місце іншого Архимандритом Слуцьким.

Ані одна, ані друга сторона не хотіли уступити, взаємні жалоби, протести, суперечки, виключення підлеглого Духовенства з Церкви й позбавлення їх духовного сану, посипалися з обох сторін. Білоруський Єпископ взявся за вирішення справи силою, Митрополит пожалувався російському послові в Варшаві, а Архимандрит Лапицький шукав оборони у властителя Слуцька, князя Найбурського, та в його управляючих — шляхтичів поляків. Останні гаряче заступилися за Митрополита для піддержання анархії в Православній Ієрархії, та для ослаблення влади одинокого православного Єпископа в Речіпосполитій; вони ж почали силою проганяти ставлеників Сильвестра й піддержувати Архимандрита...⁸⁶⁾

Суперечка затяглася на цілих 20 літ, і викликала розрух і анархію в тій частині України, де Православіє

⁸⁶⁾ Там само, чч. CXXXVI ст. 310; CLXIX ст. 376; CLXXIII ст. 384; CLXXIV ст. 386; CLXXV ст. 388; CLXXXVI ст. 412 і CLXXXVII ст. 416.

відносно було ще найменше знищене. Ця суперечка припинилася тільки тоді, коли обидві ворожі сторони побачили, що вона вийшла тільки на користь спільних ворогів, і коли уніяти й католики силоміць захопили майже всі церкви й монастирі на спірних землях...

VII.

ДОБИТИ ПРАВОСЛАВІЄ!

52. Поляки й уніяти, — усі кинулися добивати православних українців

Вороги Православ'я, знищивши православну Ієрархію, завзято й насильно почали наvertати на Унію. Тепер вони закинули всяку остророжність, рекомендовану їм на початку Йосипом Шумлянським, і відважилися вжити сили, щоб рішуче закінчити спірне релігійне питання. 1720 року уніятський Митрополит Лев Кишка скликав собора в Замості, і на ньому врочисто заявлено, що Унія — це одинока правна Церква грецького обряду в Речіпосполитій. Заявлено, що всі захоплені уніятами Єпископства прийняли Унію добровільно і пристали до неї назавжди. Рішено взятися правним способом за наvertнення всіх інших, ще не забраних православних церков та монастирів.

Постанови цього Собору, потверджені Папою Бенедиктом XIII, і опубліковані Конгрегацією *de propaganda fide*, збільшили запал польської шляхти на користь Унії.⁸⁷⁾ Переслідування Православ'я, що, не зважаючи на брутальні способи, мало до цього часу характер особистої самоволі та проявлялося спорадично, з більшою або меншою енергією, як до особистого характеру того чи іншого пана, тепер стало загальним. Шляхта, католицьке Духовенство, уніятські Священники, влада й приватні люди, відзначаються в цьому навипередки один перед одним. Цей своєрідний хрестовий похід, що відбувався за благословенням Папи і під стягом Унії, був дуже зручним для польської шляхти, що дбала за спасіння своєї душі дорогою насилля

⁸⁷⁾ Описаніє Кієво-Софійського собора, ст. 215. Кульчинський: *Specimen ecclesiae Ruthenicae*, ст. 137-138.

над беззбройними православними, Духовенством та селянами, які супротивлялися тільки пасивно. До якого ступеня фанатизм розпікав пристрасті, наскільки люди, що виступали в його ім'я, здібні були забути всякі правила релігійної та людської моральності, — про це свідчать сотні й тисячі документів того часу...⁸⁸⁾ Вкажемо тільки кілька фактів виразніших.

Протягом одинадцяти літ, від 1732 до 1743 року, за звітками, які зібрав російський резидент у Варшаві Голембйовський, пани й уніяти „заїхали” на Унію 128 монастирів та православних церков тільки в одній Єпархії Білоруській і сусідній із нею Турівській.

Такий „заїзд” відбувався таким способом. У монастирі появлявся несподівано поляк пан або католицький ксьондз з товпою озброєних слуг. Без жодних попередніх розмов він бійкою розганяв монахів, і, очистивши так монастиря, передавав його в руки уніятського Єпископа...

Це саме робилося з сільськими парафіяльними церквами, тільки тут пани ще менше здержувалися, почувуючи себе в праві правити церквою та парафією, як своєю приватною власністю.⁸⁹⁾

Там, де стрічали хоч найменший спротив, лютя шляхти не мала границь. Ось як описує резидент Голембйовський в офіційному листі до польського примаса їхнє поступовання в таких випадках: „Забувши страх Божий, вони в'їжджають верхи до церкви, стріляють у Вівтарі та в Ікони, рвуть їх і ломлять Хрести. На Духовенство й світських людей вони нападають у церквах, і на смерть їх убивають. Викидають ченців із монастирів, а в жіночих монастирях, на посміховище, роздягають черниць догола, і так їх виганяють. Майно й доходи монастирські відбирають, а церкви нищать: б'ють у них вікна та зривають дахи, або грозять спалити... Ікони Спасителя вони топчуть ногами, ріжуть

⁸⁸⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, тт. II і III.

⁸⁹⁾ Арх. Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ч. СХСХVI ст. 448.

і пробивають ножами, кидають й тягають улицями, промрвляючи богохульно: „Схизматицький Боже! Не вже Ти не станеш за Свою кривду?“..⁹⁰⁾

53. Гидке поступовання прихильників Унії

Ось кілька спеціальних випадків, що потверджують усю правду цього гидкого поступовання. Року 1732-го розбирано справу з-приводу скарг, поданих мешканцями містечка Копиля та його околиць на парафіяльного Священника Івана Пенського. З посвідчень свідків видно, які способи вибирали прихильники Унії для її поширення: Пенський силував бійкою православних мешканців прийняти Унію, доказуючи, що їх предки були уніятами (уніяти доказували, ніби Унія була пануючою вірою в Литовській Русі від часів Флорентійського Собору 1439 р.), а тих, що його не хотіли слухати, він цькував собаками, приказував давати їм по 150 буків і т. ін. Він силував батьків нести своїх дітей до Св. Хресту до костела, забороняв православним Священникам причащати вмираючих і ховати мерців, в'язав їх і бив, коли вони робили процесії, і т. ін. . . .

Коли помер один селянин від побиття ксьондзом, то Пенський не допустив Священника до дому, щоб відправити Панахиду по покійникові, і змусив його сповнити обряд на вулиці . . . Після смерти іншого мешканця Копиля, ксьондз, кажучи, ніби батьки небіжчика були уніятами, та що православний Священник причащав його безправно, приказав винести тіло до комори й замкнув його на замок. Коли ж з'явилися православні Священники в товаристві цехових братчиків, щоб відправити похорон, то вони мусіли виважити замка. Довідавшись про це, Пенський приказав наносити колод на гору, попід яку мусів пройти похоронний похід, та заявив, що він його роздушить, скочуючи на

⁹⁰⁾ Там само, ч. СХVІІІ ст. 456.

долину колоди, — сам же він став біля цих колод із набитою рушницею . . . Щоб уникнути небезпеки, небіжчика мусіли нести, бродячи по пояс у болоті . . .⁹¹⁾

Другий католицький Священик, Тома Єленський, взявся за заведення Унії в Петриківській волості. На його пораду управитель маєтку, польський шляхтич Гребницький, почав систематично заводити „добро-вільно” Унію. Він зажадав від усіх православних Священиків, щоб показали документи, на підставі яких вони займали парафії. Коли ж Священики показували Грамоти, видані їм Луцьким Архимандритом, то Гребницький заявив, що вони нічого не значать, ляяв усю православну Ієрархію, і нарешті сказав, що він не признає її, та що надалі всі Священики будуть залежні в церковних справах виключно від суду економії. На другий же день він покликав до цього суду, що складався з нього самого та з ксьондза Єленського, шстидесятилітнього дідуся, православного парафіяльного Священика села Ляскович, о. Прохора Забитневича. Обвинивши його голословно в наверненні на Православіє 20 уніятів, він не дозволив йому ані виправдуватися, ані подати овідків, і, не вислуховуючи навіть відповіді, тут же засудив Священика на таку кару: Священик мусів, замість цих уніятів, відрахувати від своєї парафії 20 осіб до Унії, — при цьому Священикові заборонено протягом року сповняти Треби та входити до церкви . . . Крім того, він мусів сидіти шість тижнів в економській тюрмі, разом із замкненими в ній за різні проступки жидами, і за цей час його тричі на день водили під сторожею до костела, де бичували „дисциплінами” . . . Засуд поляка управителя виповнено зараз; коли ж, на другий день, прийшла до Гребницького депутація з православних Священиків та чільних міщан з проханням помилувати о. Прохора, то управитель прогнав її від порога з лайками, приказав по-

⁹¹⁾ Там само, ч. CXVIII ст. 427-442.

ловити її членів, відвезти до костела, і там завдати їм різні понижуючі карі.

Після цього Гребницький розділив мешканців свого маєтку на Парафії, при чому більшість церков і сіл записав на Унію, і покликав до них на парафії Священиків уніятів. Коли ж селяни не захотіли ходити до нових Пастирів, то прийшла загальна екзекуція: „Слуги й челядь з економії та костела ходили товпою по селах, невинних людей били та катували без милосердя, аж врешті всіх, що до одного, з жінками й дітьми погнали до Петриківського замку, навчаючи їх Віри вужевками, буками та різками. Вони загнали нещасну товпу до Петриківського костелу, де силували їх богохульствувати та плювати на їх Віру Грецьку...”

Тим православним Священикам, що ще залишилися в маєтку, управитель заборонив приймати до церкви селян із відділених ним на Унію сіл, заборонив і самим появлятися в тих селах для сповнення Треб „під загрозою втрати здоров'я й життя”... У ті села приїхали уніятські Священики з відділами війська, що їм дано з замку. Вони зганяли селян силоміць у церкви й заставляли їх присягати на Унію, а як вони не хотіли, то їх тут же катували власноручно... Один із них, уніят о. Григорій Яроцький, силував парафіян до присяги ударами грубої воскової свічки, яку він вихопив із Вівтаря. Коли ж селяни, не зважаючи на всі ці насильства, таки не хотіли приймати Унії, то вони були позбавлені церковних Треб, умирали без Причастя, лишалися невінчані, ховали мерців без церковних обрядів, і т. ін.⁹²⁾

54. Польські ласки уніятському Духовенству

Подібні сцени відбувалися скрізь в Литві й Україні з різними відмінами, як до характеру та вигадливості

⁹²⁾ Там само, ССІ ст. 464-471.

пана чи ксьондза.⁹³⁾ Там, де переслідування православних доходило до вище вказаних розмірів, уніятському Духовенству давано широкі полегші: воєнна влада дбала про те, щоб їх захистити від насилля жовнірів; король видавав грамоти, що забезпечували уніятам в деяких місцевостях виключне право шкільного навчання, засновував і наділяв маєтками уніятські семінарії, і т. п.⁹⁴⁾ Пани засновували своїм коштом уніятські монастирі й церкви, давали їм землі й доходи, іноді в значних розмірах. Київський воєвода, Салезій Потоцький, заснував у своїх величезних маєтках на Уманщині та Брагилівщині більше ста уніятських церков, і дав кожній із них: оселю для Священика, поле в розмірі 3 днів й сіножать в розмірі 10 днів, під тою умовою, щоб ті церкви належали до уніятського Митрополита.⁹⁵⁾ Після смерти парафіяльного Священика Ъластителі видавали новому Священикові т. зв. презенту (дозвіл зайняти парафію) тільки в такому разі, коли він був уніятом, або, коли виявляв готовість прийняти Унію, і цю умову включали до презенту.⁹⁶⁾

Уніятська Ієрархія, зо свого боку, переслідувала православне Духовенство, кидала на окремих людей видумані закиди про недодержання канонічних правил, докоряла їх за висвячення Духовними, що, на їх думку, не мали на це права, і т. ін., але готові були забути питання про канонічні правила, коли ця людина годилася прийняти Унію. Приклад такого поступовання ми мали в випадку Жабокрицького, а другий, не менш характеристичний, бачимо в справі Овруцького Про-

⁹³⁾ Там само, чч: ССIV ст. 475; ССXV ст. 589. Историческое извѣстіе объ уніи, Бантиша-Каменського, ст. 150, 168, 200, 206, 215, 216, 231 і т. д.

⁹⁴⁾ Там само, чч: СХХХІІІ ст. 304; СХСІХ ст. 458; ССХХХІ ст. 632.

⁹⁵⁾ Там само, чч: ССІІІ ст. 473; ССХІІІ ст. 584; ССХVІ ст. 590; ССVІІ ст. 594; ССХХVІ ст. 618; ССХХХІІІ ст. 640.

⁹⁶⁾ Там само, чч: СХХХІІ ст. 303; ССХХІХ ст. 628. Також Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. II, ст. LIX-LXII.

Право видавати презенту Священикам на парафії належало до дідичів і старостів по сеймовій конституції 1647 р. (Volumina Legum, т. IV, ст. 59).

тоєрея, Симеона Комаря. Цього Священника Львівський уніятський Єпископ позбавив священства під претекстом двоженства,⁹⁷⁾ але, коли той виявив „смирність і покаяння”, за словами Єпископської Грамоти, цебто, коли він заявив, що годиться прийняти Унію, то двоженство йому зараз забуто, й він лишився Священиком . . .⁹⁸⁾

55. Успіхи насильного запровадження Унії

Усі ці способи, якими польська влада й польське суспільство старалися завести Унію в українських країнах Речіпосполитої протягом 70 літ, мусіли, очевидно, мати успіх, і довести до повного знищення Православ'я в межах польської Держави. Церковна Ієрархія перестала існувати, особливо після того, як 1772 р. останню православну Єпархію — Білоруську — прилучено до Росії; монастирі православні наведено на Унію силою; сільське Духовенство, залежне від поляків дідичів, мусіло випрошувати або купувати в них презенту, і, переслідуване люто уніятськими й католицькими ксьондзами, більше або менше щиро приймало Унію, або блукало в бурлацькім, біднім, сполученім з безчисленними небезпеками, положенні. Міські Церковні Братства або були наведено на Унію силоміць, підкупом, чи іншим способом, або розійшлися й були покасовані, а уніятське Духовенство засновувало замість них уніятські Братства.⁹⁹⁾

Піддержка Православ'я з боку була утруднена законами, що забороняли православним переходити межі Речіпосполитої. Духовних, що, не зважаючи на ostrу заборону, приходили до Речіпосполитої з Києва чи Переяславля, катували й ображали не тільки старости чи пограничники, але ще більше польські пани, які

⁹⁷⁾ Апостольське 18 Правило і Пр. 12 Св. Василя Великого забороняє двоженням бути Священнослужителями.

⁹⁸⁾ Арх. Юго-Зап. Рос. ч. I, т. IV, ч. СХХVI ст. 283.

⁹⁹⁾ Там само, ч. ССХХVII ст. 621.

користали з повної адміністративної влади в своїх селах при допомозі доміняльної поліції.¹⁰⁰⁾

56. Польське праводавство стало відкрито проти Православія

Праводавство польське від часу-до-часу додавало нові постанови проти православних до тих, що вже існували. Постановою Генеральної Конфедерації 1732 року ухвалено: „Права й привілеї Римо-Католицької та Греко-уніятської Церкви мусять бути бережені свято й непорушно, — ми з огидою проганяємо з цієї правовірної Держави всі чужоземні Віри. А проте іновірцям (цебто православним і протестантам) ми забезпечуємо . . . певність особи й майна, але позбавляємо їх права бути вибраними на депутатів до сеймів, в Трибунали та в спеціальні комісії, що збираються для яких-будь справ. Їм забороняється збиратися на з'їзди, займати посади в воевідствах, містах та землях Речі-посполитої, або входити в зносини з представниками сусідніх держав, чи просити їх опіки, під загрозою кар, визначених за зраду Батьківщини”.¹⁰¹⁾

Крім цих ухвал, що ввійшли до *Volumina Legum*, постановою цієї ж Конфедерації вказано адміністративні способи, ще тяжчі для Православія: Духовенству заборонено явно ходити вулицями зо Св. Дарами; Церковні Треби, як Хрещення, Шлюб, Похорон дозволено відправляти не інакше, як за дозволом католицького ксьондза, за встановлену плату. Публічні похорони зовсім були заборонені, — дисиденти мусли ховати мерців у ночі, а при цьому мали обов'язок бути присутніми при католицьких процесіях. Діти з мішаних подруж мусли належати до Католицької Церкви, а навіть пасинки батька-католика обов'язані були прий-

¹⁰⁰⁾ Там само, чч: ССХІ ст. 581; ССХХІІ ст. 583; також Архивъ Юго-Зап. Росіи, ч. I, т. II і III.

¹⁰¹⁾ *Vol. Legum*, т. VI ст. 286.

мати Католицизм. Канонічні права католиків були обов'язковими для іновірців.¹⁰²)

57. Це селянство урятувало українське Православ'я від Унії

Не зважаючи на те, що Православ'я було так переслідуване, воно не впало, не було викорінене польським насильством юридичним і фактичним у Литовсько-Українських землях: воно вдержалося із-за трьох причин: завзяття селян, оборону Росії та внутрішній стан самого шляхетського польського суспільства, що прискорив уладок Речіпосполитої, і так завдав смертельний удар усім тим неправдам, що Польща сама й породила.

Та поки протягом XVIII століття шляхта наближалася до упадку дорогою ступневого розкладу, увесь тягар релігійної боротьби мусів видержувати на своїх плечах селянський стан. Обмежуючись самотнім, можливим в його поневоленім становищі способом боротьби, — пасивним спротивом, він показав таку завзятість і непохитність, що, не зважаючи на всі змагання противників, встиг оборонити волю своєї релігійної совісті та зберегти Православ'я до того часу, поки зміна політичних обставин не забезпечила дальше його існування. Ані військові езекуції, ані накази й насилля польських панів, ані військо, що йшло з уніятськими Священниками на їхні місії, ані смертельні кари, які ті вчорішні робили для постраху впертих, не могли зламати пасивного спротиву селян, не могли змусити їх ходити до уніятських церков...

Тоді, коли уніяти дбали за помноження числа

¹⁰²) Moraczewski: *Starożytności polskie*, т. I ст. 195. Хоча ці адміністративні розпорядження Генеральної Конфедерації з 1732 року й не ввійшли в склад *Volamina Legum*, але проте, як і всі постанови Генеральних Конфедерацій, вони стали законом. Як доказ, можна вказати на те, що 36 років пізніше їх скасовано законною дорогою в трактаті, підписанім з Росією в 1768 році (Див. *Volum. Legum*, т. VII ст. 256-272).

своїх парафій, і, з малими виїмками, встигли на просторі майже цілої Речіпосполитої захопити православні церкви та парафії, парафіяни, що до них належали, були цілком чужі Унії. З половини XVIII ст. ми навіть бачимо систематичніше відношення селян до справи релігійної боротьби: по селах відчують потребу угруповання та взаємної допомоги в боротьбі, і ця потреба приводить до заснування сільських Церковних Братств,¹⁰³) в яких парафіяни церков, офіційно записаних до Унії, можуть розвивати громадську думку в справах щодо моральності й чистоти церковної науки. Очевидно, пасивний спротив, не зважаючи на всю енергію народу, не міг би вдержатися безкраю, і швидше чи пізніше ослаб би, коли б він не знаходив допомоги ззовні.

¹⁰³) Арх. Юго-Зап. Рос., ч. I, т. IV, чч: ССVIII ст. 516; ССXIV ст. 587; ССXXX ст. 630; ССXXXVI ст. 645; ССXXXVII ст. 646; ССXXXVIII ст. 648; ССXXXIX ст. 649.

VIII.

ГРИМ З ЯСНОГО НЕБА

58. Виступи Росії проти переслідування православних українців і білорусів у Польщі

Таку моральну допомогу народ православний знаходив у надії на сильне заступництво за нього Росії, та на далеке, але певне визволення при її допомозі. Російська влада від Петра I аж до кінця XVIII ст. старалася всіма спосібками полегчити долю своїх одновітців в Речіпосполитій. Не минало майже ні одного року, щоб російські посли та резиденти в Варшаві не нагадували польській владі про те, що їхнє поступовання супроти православних мешканців Речіпосполитої не годиться з обіцянками польської влади, які вона забезпечила в трактатах з Росією, та що це може порушити мирні відносини між обома Державами. Царі нераз посилали такі ноти особисто від себе. Православні мешканці, не знаходячи ніде більше оборони, також зверталися раз-у-раз до російської влади з проханнями допомогти й заступитися, доставали докладні описи кривд та насильств, які вони терпіли, і викликали цим нові ноти й напівнення.¹⁰⁴⁾

Польська влада зразу або відмовчувалася, або відповідала невиразно, покликаючися на права, з яких користалася в Польщі шляхта, на юридичний лад, що заведено в Речіпосполитій, або визначувала про око комісії, ніби то для розсліду вказаних фактів насильства. Але ці комісії затягали справи, заплутували їх у безконечні юридичні формальності й звичайно покидали, не докінчивши.

¹⁰⁴⁾ Там само, чч.: СХСV ст. 444; СХСVII ст. 453; СХСVIII ст. 455; ССХVIII ст. 596; ССХХХIV ст. 644. Бантиш-Каменський, гл. VI-XII.

59. Але Польща й далі по-варварськи тисне православних українців на користь Унії

Але з половини XVIII ст. такий спосіб ведення справ став таки неможливим для польської влади. Слабе становище Речіпосполитої було вже занадто виразним, безсилість її не могла сховатися, і проявлялася в кожній внутрішній і зовнішній сутичці німецької шляхетської Республіки. Вплив сусідніх держав, особливо Росії, на політичну долю Речіпосполитої почав проявлятися все сильніше, і серед хворобливого розруху її внутрішніх сил, сусіди самі раз-у-раз викликали та скріпляли цей вплив.

У міру того, як Росія набувала що-року більший авторитет, заступництво її за Православ'є мусіло б, очевидно, проявлятися з більшою силою та здержувати надто різкі риси католицького фанатизму шляхти, але в дійсності цей здогад не виправдався: відчуваючи свою безсилість й уступаючи мовчки перед домаганнями російської влади в політичній сфері, шляхта Речіпосполитої з дивним засліпленням уперто стояла на своєму давньому способі поведінки в релігійній справі. Двічі шляхта, на бажання Росії, прийняла на королів вказаних їм людей, — двічі вони фактично зреклися того політичного привілею, яким найбільше дорожили, вільного вибору короля. Багато разів вони мовчки дозволяли російським арміям проходити через свою територію, багато разів, на вказання російського посла, вони проганяли або дозволяли арештовувати людей популярних та на високих становищах, але при цьому вони не хотіли й слухати про волю сумління та релігійну толеранцію „дизунітів та дисидентів”, так, ніби переслідування іновірців було найдорожчим шляхетським привілеєм.

Очевидно було здавна, що катастрофа, яка грозила неминучим упадком Речіпосполитої, почнеться релігійною справою, — і так і сталося. Самі польські

патріоти чули небезпеку з цієї сторони, але замість того, щоб відвернути її більше людяним ставленням до релігійних справ, вони тільки по-дитячому затикали перед нею вуха. На Варшавському сеймі 1766 р. краківський Єпископ Солтик запропонував ухвалити конституцію, на основі якої кожного, хто зважиться говорити на сеймі в користь іновірців (цебто православних), оголошувано ворогом Батьківщини. Цього внеска прийнято з ентузіазмом, і він став законом . . .¹⁰⁵⁾

60. Спізнена надума поляків

Незабаром після постанови цього закону прийшло перше збройне вмішування Росії. Катерина II прийняла під свою опіку Конфедерацію, скликану шляхтичами-протестантами, й зажадала від Речіпосполитої забезпечення релігійної толерантності для її підданих не-католиків. Рішучі погрози російського посла, князя Рєпіна, та страх перед російськими військами заставили схаменутися сейм, скликаний королем у 1768 році. Комісія, вибрана сеймом, склала з Рєпіним трактата з особним додатком, в якому Річпосполита забезпечувала волю совісти православним та протестантам. У цьому додатку було постановлено: католицьку релігію в Польщі признається панівною, за перехід із неї на інші Віру карається вигнанням із Держави. Зате православним і протестантам дано право підтримувати, будувати й удержувати церкви, церковні дома, школи, шпиталі. Духовним цих Вір дозволено причащати хворих, публічно ховати померлих, відбувати процесії. Їх звільнено від залежності від католицьких ксьондзів та від плачення їм оплат. Дітям, родженим із мішаних подруж, дозволено було приставати: синам на Віру батька, а дочкам на Віру матері. Православних звільнено від обов'язкової присутності на католицьких процесіях, а для розсуджування релігійних спорів

¹⁰⁵⁾ Volumina Legum, т. VII ст. 258-272; також Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ч. ССXXIII ст. 607.

складено мішаний суд із 17 католиків та 8 православних і протестантів. Врешті король приобіцяв держатися рівноправности при роздаванні посад.¹⁰⁶⁾

61. Але Польща даних православним українцям обіцянок не сповняє

Та ця полегша, дана православним за впливом Росії, не тривала довго. Фанатична польська шляхта розсердилася за вище наведені пункти трактату, — спалахнула Барська Конфедерація, що хвилювала Польщею цілі чотири роки, і врешті була приборкана російськими військами. Результатом війни було прилучення Білорусі до Росії, але за це в трактаті, складенім у Варшаві 1775 року, російська влада зробила значні уступки публічній польській шляхетській opinii щодо релігійної справи. В особному додатку до цього трактату було сказано, що російська влада погоджується, щоб православних надалі виключено зо складу Сенату та міністерства; що, хоч шляхетські православні роди й будуть користати всіма правами свого стану, то це право не буде розширене на тих людей, які прийняли б Православіє після підписання цього трактату. На сеймі ніколи не має бути більше, як три депутати-некатолики. Мішаний суд був скасований, і належні до нього процеси передано до т. зв. асесорського суду. Прилюдні похорони знов були православним заборонені, так само, як і вживання дзвонів при церквах...¹⁰⁷⁾

¹⁰⁶⁾ Volumina Legum, т. VII ст. 258-272, також Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. IV, ССХХІІІ ст. 607.

¹⁰⁷⁾ Volumina Legum, т. VIII ст. 47-49.

ІХ. КІНЕЦЬ УНІЇ

62. Упала Польща, а з нею й Унія

Таким чином православні втратили останню опору, на яку до цього часу могли рахувати, а становище їх стало тим важче, що з прилученням Білорусі до Росії забрано з границь Речіпосполитої останнього православного Єпископа. Очевидно, що поширення Унії та вигнання останніх православних Священиків мусіло надалі йти з повним успіхом, й дійти до давно бажаної цілі.

Що суспільство Речіпосполитої надіялося саме на такий кінець справи, показує суд, скликаний в 1789 році на приказ сейму, над самотнім вищим Духовним Православною Церквою, — над Слуцьким Архимандритом, Віктором Садковським, арештованим і відданим під суд без жодної причини, тільки із-за паніки, яка нагло пішла серед шляхти.

На щастя, цей факт був уже останнім насильством над релігією: два роки після цього майже всі українські провінції прилучено до Росії, і мешканці їх могли визнавати Віру згідно зі своїм сумлінням... Тепер вийшла наверх даремність усіх довголітніх змагань польського суспільства, які завдали стільки нещастя та терпіння православній українській людині: як тільки російська влада прийшла в ці землі, Унія щезла сама собою, без жодних розпоряджень урядових.

Парафіяльні Священики, що записалися до Унії тільки зі страху перед переслідуваннями й піддалися їй тільки про око й проти волі, зараз відреклися від неї і заявили, що вони православні. Народня маса, що ніколи Унії не приймала навіть про око, відітхнула вільно, й пішла молитися за звичаєм предків до своєї церкви, яка знов стала для неї доступною.

Засновувана так тяжко, з потоптанням усякої пошани людської гідности противної сторони, Уніятська Церква була короткий час Вірою службових, збіднілих шляхтичів, або таких, що старалися вдавати шляхтичів, однодворців та міщан. Нікому вже непотрібна, ніким непіддержувана, як політичне знаряддя, ця Церква врешті сама оцінила цілу незручність свого положення, всю внутрішню недоцільність: її спіткала звичайна доля тих доктрин, що повстають не на основі самостійно вироблених принципів і глибоко запалого в душу переконання, а складаються штучно, дорогою мішання з відривків і кусників чужих думок та переконань.

Уже в цьому ж столітті уніятське Духовенство подало спільне прохання до російського уряду, щоб їм дозволено злучитися з Православієм, і на це вони дістали повний дозвіл. Таким чином Унія перестала існувати на просторі всіх свіжоприлучених українських земель.

Х.

ПОГОРДА ПОЛЯКІВ ДО СВОГО ТВОРУ

63. Стан Уніяцької Церкви за XVIII ст.

Коли звернемо увагу на стан уніяцької Церкви на протязі XVIII століття, то ми завважуємо в її долі один оригінальний прояв: з дуже незначними винятками та польська влада, стани й особи, що вкорінювали її всіми правдами та неправдами, що заявляли особливу щирість в її поширенні, — самі не вірили в її корисність, в її спасенне релігійне значення. Як тільки встиг Йосип Шумлянський завести дорешти Унію в трьох підвладних йому Єпархіях, там зараз появляється новий напрямок у формі поступовання польської шляхти та католицького Духовенства: стає ясно, що ці стани дивилися на Унію й заводили її тільки тому, що пропонували її як спосіб, найвигідніший, на їхню думку, для заведення Католицизму. Католицизм само собою дуже різко відрізнялось від Православ'я, і через це, на думку його прихильників, треба було завести посередній ступінь, свого роду тимчасове чистилище, і через нього перевести православних на латинство. Як такий тимчасовий спосіб і запропоновано Унію.

Тоді, як у Білорусі та Південно-Західній Україні шляхтичі, ксьондзи й влада обсипує полегшами та приманками уніяцьке Духовенство й утискає Православ'я, в тих частинах Речіпосполитої, де Унія встигла хитрою інтригою закорінитися певніше, майже ті самі способи вживаються рівночасно, тим самим суспільством, для того, щоб викликати перехід Унії на Католицизм. В Єпархіях Львівській, Галицькій, Кам'янець-Подільській, у західній частині Волині уніяцьке Духовенство тиснуть так само, як у воєвідствах: Київським, Брест-Литовським, Мінським переслідують православне Духовенство. Завадіяцькі й нічим нездержувані шляхтичі не звертають жодної уваги на те, яке враження зробить

їх відношення до Унії на православних і на самих же уніятів в тих місцевостях, де Унія ще не встигла зако-рінитися. Вони напірають гаряче, не здержуються в способах, зо звичайною самоволею та грубіянством.

Ми знаходимо документи, що свідчать про заїзди на уніятські церкви й монастирі, про побиття без при-чини уніятських Священиків, про домагання від них панщини, про захоплювання й відлучування церковних та монастирських земель,¹⁰⁸⁾ і т. ін. Вище уніятське Духовенство так само мало було забезпечене від за-вадіяцтва польської шляхти, як і нижче: у 1703 році, цебто майже зараз після того, як Шумлянський офі-ційно оголосив себе уніятю, товпа шляхтичів напала на нього в його єпископській палаті в Кам'янці: вони вбігли до лазні, де тоді якраз був Єпископ, ляяли його, били його слуг і Священиків, грозили їм голими шаб-лями, і т. ін.¹⁰⁹⁾ Пани вмішувалися до церковного уніят-ського управління, розділювали за своїм бажанням парафії, накладали на Священиків заборони сповню-вати Треби й входити до церкви, не дозволяли буду-вати уніятські церкви та святкувати храмові свята.¹¹⁰⁾

64. Поляки самі насміхалися з Унії

У поступках польської шляхти проти Унії було далеко менше ненависти й люті, ніж до Православ'я, але зате видно було в них іншу рису, — погорду й насміх. Коли уніятських Священиків б'ють відносно рідко, їх ніколи не катують надто люто, їм не грозить небезпека смерті, чи повної руїни й бурлацького жит-тя, зате шляхтичі ніколи не пропускають можливості їх понизити, поставити в якнайнекорисніше, бідолашне, на думку шляхтича, положення, дати їм почути, що хоч їх і терплять у Речіпосполитій, а проте Унія —

¹⁰⁸⁾ Арх. Юго-Зап. Рос. ч. I, т. IV, чч.: LXXIV ст. 159; CIV ст. 226; CLXIV ст. 371; CXC ст. 423; CXCI ст. 424; CXCII ст. 425.

¹⁰⁹⁾ Там само, чч.: XCIX ст. 217 і C ст. 218.

¹¹⁰⁾ Там само, чч.: CIX ст. 236 і CX ст. 238.

Віра нижча, що вона тільки **хлопська** Віра, і кожен шляхтич чується вправі, коли захоче, жартувати й насміватися над представниками цієї Віри.

Ми бачимо, напр., жалобу уніятського Протоєрея Мартишевича, де ясно підкреслено вказану рису відношення шляхти до уніятського Духовенства. Мартишевич зібрався з Кам'янця в сусіднє село Довжок, щоб посвятити церкву. Коли він ішов вулицею біля хати значного шляхтича, скарбника подільського, Йосипа Лянцкоронського, його той задержав і чемно попросив зайти в хату. У Лянцкоронського Протоєрей застав веселе шляхетське товариство, яке господар вирішив забавити коштом уніятського „попа”. Як тільки Мартишевич увійшов, йому подали горілку, — він не захотів пити, пояснюючи, що він має того самого дня правити Службу Божу, й через це він не має права щонебудь споживати.¹¹¹⁾ Лянцкоронський, не слухаючи його слів, вийняв шаблю, і тримаючи її на горлі Священика, крикнув: „Пий, сякої-такої матері сину! Бо перетну горло!” . . . Після цього він наказав одному слугі лити тому силоміць у горло горілку й мід, а в разі спротиву, не жаліти поштурханців. Підхмеленого Священика Лянцкоронський приказав своїм слугам відвести до коршми, напоїти вдруге, і відпустити тільки тоді, як він буде цілковито п'яний . . .¹¹²⁾

Другий шляхтич дозволяв жидові-орендареві прилюдно бити уніятського Священика на цвинтарі. Інші, користаючи з неприхильности селян до Унії, гралися тим, що віддавали уніятських Священиків на наругу своїм слугам; напр. шляхтич Аксак, переслідуючи Священика в своєму селі, приказав його бити й тягати за волосся селянам, що ті сповняли „з родимої злости й ненависти до Унії”, а коли Священик заявив, що він не залежить від пана, а підсудний тільки своєму Єпис-

¹¹¹⁾ Канон 29. Шостого Вселенського Собору наказує піст перед Св. Літургією.

¹¹²⁾ Там само, СХХ ст. 265.

копові, то Аксак відповів: „Я тут єпископ і Владика . . . Як тебе висвячу, то з місця не встанеш!“ . . .¹¹³⁾

65. Поляки пильнували перевести Унію на Католицтво

При такому відношенні шляхетського суспільства до Унії та уніятського Духовенства, католицька Ієрархія могла вповні надіятися на його підтримку при навертанні уніятів на Католицтво, — і вона взялася за це в половині XVIII ст. сміливо й явно в тих землях, де Унія дорешти знищила Православ'є. Один католицький Владика Червоної Руси, Перемиський Єпископ, опісля Львівський Архієпископ, — Сераковський, видав програму поступовання для католицького Духовенства. У цій записці він говорить, що Унія, хоч користається з толерантності в Католицькій Церкві, але вона не представляє належної повноти й чистоти релігійної науки; що уніяти ще занадто тісно зв'язані з Східньою Церквою переказами, обрядами, церквою та народністю, що вони, при кожній добрій нагоді можуть знову перейти на Православ'є, та що через це їх треба чим-скоріш повернути на Латинство. На це треба користати з усіх можливих обставин, і не пропускати жодної нагоди, особливої чи загальної, не використавши її для згаданої цілі.

Даремно уніятське Духовенство, налякавшись грозячої їм такої небезпеки, зійшлося на Собор, і видало за підписом усіх членів уніятської Ієрархії довгу записку, що силувалася звалити докази Сераковського та доказати правовірність і самостійність Уніятської Церкви,¹¹⁴⁾ — на їхню відповідь католики не звернули жодної уваги. Програма, предложена Сераковським, була витвором не одної людини, а виходила послідовно з давно обдуманого католиками плану поступовання,

¹¹³⁾ Там само, чч.: CX ст. 238; CLXXXIX ст. 421 і CСII ст. 427.

¹¹⁴⁾ Там само, ч. CСV ст. 478-509.

до якого клерикальна партія змагала в Польщі від кінця XVI-го ст. Для сповнення цього плану перехід православних на Унію задумувано тільки як перший акт релігійно-політичної драми, — за ним конче мав наступити другий акт, що, як думали оборонці Риму, повинен заквітчати їх довголітні змагання переходом уніятів на Латинство.

Справді католицьке Духовенство, вище й нижче, біле й ченці всяких можливих орденів, взялися за нову справу з гарячою щирістю. З довгої Записки, що її уложив уніятський Єпископ зо звісток, зібраних ним від уніятських деканів, ми можемо пізнати способи, вживані ними для досягнення цієї цілі.¹¹⁵⁾ Ми довідуємося, що протягом тільки 7-ох років (1758-1765) у трьох уніятських Єпархіях: Львівській, Галицькій і Кам'янець-Подільській, наверхнено на Католицтво по-верх 1000 люда, яких уніятське Духовенство могло вказати поіменно й розповісти подробиці їх наверхнення. Скільки при цьому дітей, народжених від уніятів батьків, вихрестили католицькі ксьондзи, скільки людей перейшло на Католицтво неявно, так, що докладних про них відомостей не могли зібрати декани, про це Записка не згадує. Взагалі, за вказівками, які маємо, видно, що перехід відбувався під впливом трьох головних причин: пропаганди ксьондзів, впливів, що розвивалися серед родинного життя при мішаних подружжях, і впливу польських панів та дідичів на своїх слуг та селян.

66. Погорда поляків католиків до Унії

Пропаганда, що її вели католицькі ченці та Священики, була основана не так на науці, на доказах про перевагу обряду чи науки Католицької Церкви, як на чисто світських підставах: Католицтво представляли яко Віру пануючу, благородну, панську, а Унію, як

¹¹⁵⁾ Там само, ч. ССХ ст. 521-580.

науку темну, мужицьку, погорджену, питому неблаго-родній українській породі людей. „Бог сотворив попа для хлопа, а плебана для пана”, говорив прилюдно один ксьондз. В іншому місці католицькі ксьондзи взяли ся виголосити цілий ряд проповідей, щоб докати, що „латинська Віра ліпша й більше пригожа, як Унія”.¹¹⁶⁾ Щиріші ксьондзи заходили ще далі в своїй благочестивій ревності, твердячи, що Унія — це ересь, рівняли її з нехристиянськими Вірами, прозивали „собачою вірою”. „Кожний русин — собака, віра їх — собача віра!” проповідував канонік Косовскі перед українською уніятською Громадою в селі Яслиських... У місті Жовкві ксьондз Квяткевіч, завваживши католицьку процесію, що йшла з костела до уніятської церкви Св. Тройці, спинив її, і звертаючися до інших ксьондзів, заявив в присутності багатьох міщан уніятів: „Пощо ви йдете до тих негідників, капусняків (так!), схизматиків? Запевняю ваші милості, що ліпше дивитися на собак, ніж на цю руську каналію!”...

У селі Тисменичанах ксьондз Томіцкі, серед великого збору народу, глумився над обрядами Уніятської Церкви, говорячи, між іншим: „Ваш церковний спів подібний на виття собак!”¹¹⁷⁾ Єзуїти в проповідях говорили, що: „Обряди уніятської церкви варті сміху, що її наука гірше віри турецької, жидівської та лютеранської, що ніхто з її вірних не буде спасений, що церкви уніятські гірше жидівських синагог”...

На храмі в місті Ходорові канонік Монастирський запросив до костела уніятських Священиків на соборну Службу Божу, але, коли одному з них прийшлось читати Євангелію й читач почав вимовляти по-слов'янськи текста, то Монастирський перервав його хохотом і насмішками. Того ж каноніка запрошено до уніятської церкви дати Шлюб, але він зажадав, щоб молоді прийшли вінчатися до нього до дому, кажучи, що він

¹¹⁶⁾ Там само, ст. 537 і 561.

¹¹⁷⁾ Там само, ст. 524, 525, 557.

не піде в „кучку до караїмів”. Ксьондз Цвенярскі, що особливо щиро займався навертанням уніятів, переслідував насмішками всі обряди й Тайни уніятської Церкви; він, між іншим, прилюдно доказував, що „уніятські Священники не хрестять дітей, а тільки паскудять”, і т. ін.¹¹⁸⁾

Такі й тому подібні вислови про Унію були загальними серед католицьких ксьондзів і польських панів, вони повторювалися скрізь і були найзагальнішим проявом католицької пропаганди того часу.¹¹⁹⁾ Насмішки й погорда, якими обсипувано уніятів, особливо були розвинуті в школах, і мали рішальний вплив на учеників. Стрічаємо дуже багато вказівок на те, що школярі-уніяти, раз-у-раз осміювані учителями й товаришами, не були в стані витерпіти цього, й рятувалися переходом на Католициство...¹²⁰⁾

Ксьондзи, бажаючи тим самим способом впливати й на дорослих, не обмежувалися лаянням Унії в розмовах, словах та в проповідях, — вони старалися подати очевидні докази залежності уніятської Церкви, її другорядного становища й неблагородного значення. Так, між іншим, настав звичай, що ксьондзи забороняли дзвонити в дзвони в уніятських церквах на Великдень, коли він припадав перед польським та сходився з останніми неділями посту у католиків. Коли уніятський Священик не слухався цієї заборони, то його досить круто переслідували ксьондзи. Одного, напр., парафіяльного Священика, за кару за те, що наказав дзвонити в часі Всенічної перед Великоднем, арештували домінікани, що жили в тому самому містечку, замість тюрми всадили до підземелля костельного, і перетримали там цілу ніч серед домовин та небіжчиків.¹²¹⁾

118) Там само, ст. 546-547.

119) Там само, ст. 541, 543, 547, 550, 563, 565, 572.

120) Там само, ст. 531, 538, 549, 561, 563.

121) Там само, ст. 567.

Коли при сповнюванні якого-небудь церковного обряду сходилися разом католицькі та уніятські Священики, то перші поводитися гордо й недоступно супроти других, і старалися втікати від їх товариства. Маємо звістку про те, як кілька уніятських Священиків були запрошені до уділу в похоронній процесії до кармелітського монастиря; після сповнення обряду, католицьких Священиків запрошено на обід до манастирської харчівні, а уніятським Священикам ченці вислали закуску до стайні...¹²²⁾

67. Сила-силенна уніятів примусово переходили на Католицитво

Коли погорда католицького Духовенства до Уніятської Церкви заставляла багатьох уніятів переходити на Латинство, то ще більше уніятів покидало свою Церкву через вплив, що розвивався в родинному житті при мішаних подружжях. Звичайно католики, за порадою ксьондзів, старалися впливати на членів родини — уніятів, і нераз силоміць заставляли їх переходити на Католицитво. Майже завжди діти таких мішаних подруж хрестилися в ксьондза й ставали католиками. Тому й ксьондзі старалися попірати такі мішані подружжя, нераз силювали уніятів до них бійкою та насильствами. Бувало, що ксьондз, підпоївши жениха уніята, тут же й вінчав його з католичкою по-п'яному. Не обмежуючися цим, католицькі ксьондзи часто вінчали уніятів і навпаки, навіть тоді, коли наречені вже не були вільні, і перед тим жили в подружжі з особами, що ще жили. Тільки повставала така родина, ксьондз зараз же появлявся в ній для сповнювання Треб, і мало-помалу навертав усю родину на Католицитво.

Шляхтичі-католики, відносячися, як і католицьке Духовенство, з повною погордою до Унії, силювали намовами, бійками та утисками своїх слуг та селян

¹²²⁾ Там само, ст. 538.

переходити на Католицизм. Непослушних або повільних вони силували позвами, карами та економічним переслідуванням. Так, напр., ми бачимо, як загальний прояв, що пани змушували селян уніятів робити панщину в Свята; коли ж ці останні покликалися на церковні постанови, то шляхтичі відповідали з насмішкою: „Ваші руські Свята обов'язують тільки до полудня, а після того вони тануть, як іней на сонці”.

Усі ці вказані тут випадки, очевидно, не творять і десятої частини того тяжкого переслідування, яке терпіло Православ'є, але їх було досить, щоб навертати уніятів на Католицизм. Унія не мала, як це було в Православ'ї, на своєму боці ані традиції, ані ясно визначеної самостійної науки. Накинена дуже недавно народові в деяких західньо-українських землях Речіпосполитої, вона не встигла закорінитися. Народові було до неї байдуже, він готовий був замінити її з повною байдужністю на яку-будь християнську Віру, і не думав поносити жертви в її обороні. Мабуть Унія не видержала б і цієї первісної сутички, якби час дозволив був їй продовжуватися, але часу на це не стало: року 1772-го Галичина перейшла під Австрію, і Унія знайшла пристановище й спокій під захистом толерантної в справах Віри влади Йосипа II (їй стала зватися Греко-Католицизмом).

68. Унія минулася, полишивши по собі тільки сумну згадку

Викликана політичною та релігійною інтригою, Унія позбавлена була живучої сили від дня своїх народин. Як політична зброя, подана в руки польського шляхетського стану єзуїтами, вона годилася тільки на те, щоб під її знаменом заховати насилля, яке вживане було не в її інтересах, і гоїове було обернутися і проти свого ж знаряддя, коли його вже не буде треба. Ненависна для православних мешканців Речіпосполитої, як

знам'я кривавого утиску, погорджена католиками, як підмінена пів-міра, як уступка „схизмі”, релігійна Унія пережила сумно свою історичну долю...

Там, де вона зникла, вона полишила в пам'яті людности тільки сумну згадку про минулу тяжку біду, а в тих небагатьох землях, де вона дожила до нашого часу, вона й далі веде боротьбу з Католицизмом за своє існування, і zarazом мусить пробувати в повному підданстві та в формальній зверхній згоді з противником, що її проковтує...



33 АРТИКУЛИ — РОЗКРИТТЯ СТАНУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

До 1924 року артикули перебували в стані недоступного предмету для розгляду звичайній смертній людині. Вони перебували в Ватиканському архіві недоступними для розгляду звичайними людьми.

Тільки в грудні 1924 р. по лютий місяць 1925 р. артикули в трьох мовах (українській, польській і латинській) були в руках дослідника східної церковної історії, професора Георга Гофмана, що дослід свій провадив німецькою мовою. Він скрізь точний у своєму досліді, але Ватиканову практику він фіксує, як вона вже існує фактично. Скрізь у нього цей розділ зветься: „Поновна злука рутенів” (*Wiedervereinigung der Ruthenen*). Так у Ватикані цю подію іменували від початку її існування; так охрестив це явище і той згаданий німецький технічний працівник (Гофман).

Титульна сторінка має: *Orientalia christiana*, vol. III. — 2, № 12. Наголовок оформлено так: *Ruthenica*. I. *Die Wiedervereinigung der Ruthenen*. Самі тексти надруковано різно. Першим подано український текст фотокопією з скоропису XVI віку в поменшеному виді. Роблячи з нього копію, довелося денеді осучаснити термінологію. Хоча треба сказати, що тогочасна державно-офіційна мова, якою тоді писався литовський статут, була досить чиста в розумінні українсько-білоруської говірки. Польський і латинський тексти писані латинкою, а тому для дослідника далось їх легко надрукувати. Правда, деяких знаків бракувало. Польські носові “ą”, “ę” залишалися без ніякого означення, під а стоїть тільки крапка. Так само й “ź” залишалось без крапки зверху.

З підписами дослідник мав дуже багато клопоту. Йому дуже хотілося бути точним. Зберіг він і „ъ”, „ы” в деяких словах, як вони були в натурі. А для архимандрита Гоголя ім'я розробив так: „Ііоіна”. Трудно припустити, щоб людина в такий спосіб подавала своє ім'я „Іона”. Але воно так оформилося в дослідника.

Уся розвідка з трьома текстами вмістилася на 123—158 сторінках, придбавши в кінці фото з Терлецького й Потія. Імена інших учасників складання артикулів не збереглися, а лише імена тих двох, що возили артикули до короля Сигізмунда III й папи Климента VIII, в яких вони виеднали підписи на своїх 33 артикулах.

Ці обидва представники перед королем і папою повинні були добре орієнтуватися в мовах польській і латинській, бо, як бачимо, український і польський текст артикулів пересипаний латинськими виразами, як афоризмами, що такими дійшли й до наших часів.

Підписавшись під 33 артикулами, король і папа Климент VIII дали зобов'язання виконати їх, бо кожен артикул формулюється без деклярацій, а виразом імператива, на який має бути позитивне рішення. Отже папа й король зобов'язалися дотриматися всього того, чого від них вимагали автори артикулів. А вимагають вони, як бачимо, дуже ясно, рішуче, розбірно й настирливо: або - або . . .

Після Гофманового дослідіу артикули не стали предметом загального користування. Тільки щаслива випадковість принесла нам до рук цей том III — 2. № 12 “*Orientalia christiana*”, дякуючи добросусідським взаємовідносинам з нами одного з високоавторитетних ієрархів у Римі, що зміг на місці в архівних нетрах роздобути для себе цей том.

а) Догматично-канонічна обізнаність авторів.

Навіть сама кількість артикулів (33) підказує вбачати тут євангельський момент: їх число виражає кількість років життя Христа на землі. А поруч з тим догматично-канонічна справа в артикулах розроблена незвичайно глибоко і всебічно. З першого ж артикула розкривається глибина догматичного розуміння авторами розходження між

Римом і Грецією. Без завивання в папірці, а чітко й ясно виложено догматичне недотягнення Риму. Зміцнюється це Євангелією й писаннями св. Отців Греції, а не Риму. Формула походження Духа Святого подана відповідно до її євангельського розуміння й трактування.

Климент VIII підписав цю формулу, а тому мусимо погодитись з думкою П. Скаржевського,¹⁾ що папа, признавши ці два самосуперечні догмати про походження Св. Духа, тим самим, у логічному висновку, мимохіть підписав на себе канонічний осуд еретицтва. Але із всього виглядає справа так, що Ватиканові з перших моментів уроїлася тенденція: „Поновна злука рутенів”. До цієї первісної тенденції “Ruthenis receptis” додалася найулюбленіша: „Мої рутени, через вас я сподіваюся повернути схід” (Климент VIII), як захоплено повторюють тепер у газетах і брошурках популярні ентузіясти серед уніятських діячів.

Поставивши так високо догматичне питання в православному дусі, автори 33-х артикулів у такому ж високому рівні ведуть і всі інші догматично-канонічні розходження між православ'ям і католицизмом. У зв'язку з розходженням з ватиканськими богословами, — в артикулі другому автори вимагають для себе збереження трьох Літургій: Василія В., Івана Золотоустого і постову Наперед Освячених Дарів, бо ж, мовляв, і „в Римі маються свої святощі”, специфічно римські.

Крок за кроком українські ієрархи фіксують свої розходження з Римом: а) тайна Тіла й Крови Христової в двох видах: хліба й вина; б) тайна Хрещення без додатків; в) Пасхалія без порушення, бо з нею в'яжуться свята, яких римляни не мають; г) одружене священство за встановою; д) виборні архиєреї з українців чи греків, як православних, з попереднім обранням духовенством і т. д. і т. п.

Подібно перечисляючи в артикулах відмінності православні від католицьких, православні ієрархи навіть за-

¹⁾ П. Скаржевський; „Відповідь редакторові „Голосу Спасителя” (стаття з газети „Вісник” за 15 серпня 1956 р.

лишають за собою право (арт. 31) бути учасниками тих нових виправлень в обрядах і церемоніях Грецької Церкви, якщо б такі виправлення колинебудь згодом сталися.

Творці артикулів дуже чітко протиставлять свою догматично-канонічну окремішність від римського католицизму, з яким вони еднаються й якому підпорядковуються тільки адміністративно.

Це ясно виложено в арт. 11-му, де обговорюється питання про номінацію. Дуже детально це виложено. Перераховано всі можливі випадки й для кожного описано спосіб добувати номінацію. Скрізь вона є тільки виявом адміністративної справи, а не догматично-канонічної. Навіть в останньому випадку підкреслено, що послушенство перед папою для спрощення зложити перед архиєпископом католицьким у Польщі, але не як перед архиєпископом, а як перед примасом, тобто — адміністратором.

Загалом беручи, зо всіх артикулів пашисть висока відданість східнім православним догматично-канонічним та обрядово-звичаєвим традиціям віковичної православної релігії. Але щось цих ієрархів виштовхує із закоріненої, всмоктаної з молоком матері, релігійної традиції. Коли добре вчитатися в самі тільки артикули, то всі ті убійчі обставини самі собою вилізуть рогом з опротестованих злочинів, хоч там їх і не називається прямо та їхніми іменами, а лише заперечується як тяжкі порушення, що руйнують церковно-релігійний лад Православної Віри українців в основі. Коли ж споглянути й пригадати попереду вже наведене з діяльності езуїтів у погодженні з польською адміністрацією, то перед нами розкриється ціла система руйнування Православної Віри — дезорганізація її шляхом навмисної польсько-католицької акції.

В артикулах заперечуються різні прояви цієї системи, домагаючись скасування їх. Далі й обговоримо ширше про справу — так, як вона виражена в артикулах, хоч і самі ці артикули послідовно й систематично розроблені так, що кожному читачеві цілком зрозумілі й наочно видні навіть без додаткових пояснень.

б) Розкриття правопорушництва.

Тут уже було перед тим показано на політичній сцені такі фігури, як: князі, королі, королівни, але закулісним двигуном подій завжди була багата польська шляхта, руками якої переводилося: 1) вигнання князя-обрученця Ядвиги до Австрії, 2) видача королеви Ядвиги за литовського князя Ягайла, 3) проголошення цього литовського князя королем Польщі, 4) зачислення України „коронною землею Польщі”, 5) передача бідній польській шляхті багатих земель Волині, Поділля, Брацлавщини тощо.

Тому й в 33-х артикулах скрізь фігурує особа короля. Автори артикулів знають короля й його адміністраторів, і до них вони адресуються. Але все ж таки вся нищівна акція проти Української Православної Церкви переводилася руками багатой шляхти. А робилося все іменем короля.

В історичних матеріялах знаходяться свідчення, що король Сигізмунд III був великий прихильник католицизму, і він охоче йшов на руку єзуїтам. В артикулі 10-му автори посилаються на короля Сигізмунда-Августа, називаючи його зарядження „побожно-пам'ятними”, а в теперішній час, тобто панування Сигізмунда III, „є деякі, що уряди духовні по кільканадцять літ утримують, а на стан духовний не висвячуються. захищаючись якимись від короля даними привілеями”.

Отже, з того всього виходить, що король, буди католиком, але присвоївши собі право „інвеститури”, наділяв духовним урядом (єпископським) осіб світських, даючи їм право не висвячуватися, хоча матеріяльно вже з єпископського фонду вони володіли й користали маєтностями. Тяжкий це злочин з державного погляду, а міжконфесійне порушництво не находить собі ніякого виправдання. Бо ж єзуїти в таких ситуаціях могли вносити в структуру Православної Церкви згубний розклад чисто морального характеру, а матеріяльно просто вибивався ґрунт з-під ніг Церкви, як видно це з інших артикулів.

В історичних матеріялах зберігається згадка про якогось одного чи двох представників в єпископському сані,

як Іона Борзобогатий-Красенський або Феодосій Лазовський, що вславилися на Волині наїздами й грабунками. Було їх значно більше. Прислів'я не дарма каже: „Аби болото, — то жаби будуть”. Артикули говорять у множині, вимагають зовсім касувати призначення єпископів тільки королівською владою без обрання 4 електів духовенством. У цьому домаганні в 33-х артикулах розкривається жахлива картина, як наслідок королівського зловживання.

Автори артикулів одверто до короля кажуть: „Коли Його Королівська Милість не тієї самої релігії, не може знати, хто на це гідний, бо . . . такі неуки, що ледве вмів читати”. Чимись такий неук мусів перед королем прислужитися, бо не тільки одержував призначення, але й діставав охорону на довгий час не висвячуватися, одержуючи повне єпископське утримання.

Треба згодитися з дослідниками з МВД („Волынь”, стр. 107), що зважалося „на послуги державі й королю дарами й грішми”. Таке злочинство удесятеричувалося ще тими королівськими й старостинськими заходами, що великі матеріальні багатства з церковного фонду назад не поверталися, а пропадали для Української Православної Церкви, як свідчать артикули, алярмуючи й протестуючи перед королем і папою. Але з усього видно, що це було „голосом вопіючого в пустині”.

Особливо в 17-му артикулі розкрито навмисне розграбовування церковної власности такими особами, що намагалися переписувати церковне майно на свою особу й після своєї смерті. Автори скромно домагаються, щоб хоч якусь аренду до консисторії вносили, і ні від кого не домагалися записувати на вічно без відома єпископів і консисторій. Таке розграбовування церковної маєтности набирало загально-повсюдного значення, бо церковна влада шукала із свого боку місцевих застережень серед своїх жертводавців: записи робили на сторінках Євангелій церковних на вічне володіння маєтковою даровизною. При теперішньому домаганні норм і справедливих урегулювань у маєткових володіннях автори артикулів добиваються від

короля затвердження, хоча на такі володіння й не було привілеїв.

Усі такі апеляції й домагання до короля й папи показують, що віками виплеканий лад Української Православної Церкви, і обезпечений національними українськими фондами маєтностями, тепер на протязі короткого часу (1569—1590) чужою національною й церковною силою цілком розстроїли; а ця дезорганізація була такого далекосяглого закрою, що коли її не спинити, то тоді єдиноцільна й жива організація в Україні перетвориться в ніщо, в купу безформних залишків від колись міцної й структурно-цільної організації з сталим і непорушним забезпеченням, з таким же сталим і освіченим персоналом.

Творці 33-х артикулів чітко це усвідомлюють, і тому в домаганнях своїх до папи й короля висловлюються виразно й настирливо, щоб ці їхні вимоги було задоволено. Така упевненість і віра в можливість направити вже значно понівечену церковну організацію приводить авторів до короля, в якого вони одержують підпис на артикулах. Значить, у них зміцнюється певність, що домагання їх повністю будуть виконані.

Так само й у папи Климента VIII поставили підпис на артикулах латинською мовою. Значить, і тут українці упевнились, що їх домагання будуть виконані. Справді про це ніхто й не думав. Підписи давали, щоб тільки замазати очі, щоб тільки оповістити далі: "Ruthenis receptis". Навіть папа Климент VIII своїм підписом визнавав себе порушником св. догматів і св. канонів, якщо б папою чи королем ці артикули згодом були порушені.

в) Вияв адміністративних злочинств.

Від королівської влади вийшов дозвіл дезорганізувати й руйнувати Православну Церкву українців, а на місцях панство й дрібна адміністрація вправляються в тонкощах такого руйнування. Вище було сказано, що в Галичину, Волинь, Поділля, Брацлавщину польська влада спровадила з Польщі масу польської бідної шляхти, але тут, в Україні вона вже не бідна, а стала вона великим магнат-

ством з великими земельними посілками. У тих посілках були кріпаками українські православні селяни.

Православних селян обслуговувало православне священство, архимандрити, ігумени. Пани з адміністрацією облесливості й терором беруть їх під свою владу й керування. З того укладається незвичайно примхлива ситуація. Українські православні духовні особи були присилувані опинитися на утриманні польських панів-католиків. Адміністрація з відома пана учить священство робити розводи за певну плату. Роблять церковні злочинства, а на суд до єпископа не являються, бо місцеве панство й адміністрація беруть духовних осіб під свій захист і не посилають до єпископа.

При існуванні таких польсько-католицьких кубел, підступно-насильного розкладання Української Православної Церкви, від резиденції ієрарха посилається контроль чи візитатор. Доходить до того, що в таких кублах злочину й порушництва єпископових візитаторів навіть б'ють. А як такого церковного порушника викликають до єпископа на суд, адміністрація з магнатами беруть порушника під свій захист, дозволяють залишатися на місці і звершати церковні відправи навіть тоді, коли він єпископом уже був покараний.

У великих містах королівського чи панського маєткового володіння, або міського маєткового надання церкви-собори з православним причетом попадають під розпорядимість цивільних людей польсько-католицької влади, і ті їх підштовхують виламуватися з-під єпископського керівництва, і так заводять анархію в Українській Православній Церкві. Це та ж адміністративна дезорганізація в Церкві, про яку вже згадувалося. А все це разом вело Церкву до руйнації й занепаду. Поставивши таке загострення між ієрархією й місцевим причетом, такі польські пани й адміністратори робили круті повороти й переробляли православний собор чи церкву на польський костел (арт. 25).

Автори артикулів домагаються в короля навіть того, хто „з католиків у фаху своєму церкви попусував, щоб

конче змушений був направити для підданих народу українського, або й нові побудувати чи старі реставрувати". Після одержання королєвого підписа складалося враження, що все це зробиться, але згодом воно виходило якраз навпаки. Коли виникала ворожнеча між місцевим церковним причетом і резиденцією єпископа, то польська влада ліквідувала православну парафію й перетворювала церкву на костел.

В особистому зіткненні король міг бути дуже милим і ввічливим, коли й підписа свого поклав на артикулах, але створена машина руйнації Православної Української Церкви котилася своїм темпом далі без найменшого гальмування. З вищесказаного стає ясно видно, а тодішні мученики того не могли бачити, тому тяжко страждали, коли мусів настати, здавалося, мир і благодать... Бо над усім вітала якась чи чиясь тенденція відкрита або прихована.

Як побачимо далі, папи також у глибині своєї чисто політично-церковної настроєності думали тільки про підбиття Сходу українцями, а не про виконання вимог 33 артикулів.

г) Вірєння в позитивні осяги.

Подавши свої 33 артикули на руки короля й папи, група єпископів Православної Церкви в Україні тоді певна була, що своїми обоснованими підставами, доказами й вимогами вона осягає великі здобутки в них з різних ділянок духовного й матеріального життя:

1. Ствердивши свою догматичну стійкість у православній вірі за писаннями грецьких Отців Церкви, автори 33-х артикулів домагаються, щоб їм вільно було зберегти все те, що є найбільш основним у Літургії й її Євхаристії: щоб Причастя творити у двох видах — з огляду на інший чин св. Тайн у римлян.

2. З міркувань ієрархічної гідности й потреб шанування чести духовної зверхности автори домагаються місця в Законодатній Раді короля (арт. 12). Це свідчить про міцну певність авторів артикулів у свою правоту.

3. Дезорганізація й несталість внесли в побут Церкви неслухняність архимандритів, ігуменів, пресвітерів, а особливо заштатних владик та ченців (арт. 14), що з Греції прибувають. Але внаслідок тих 33-х артикулів уже не буде допущено подібних непорядків у Божій установі (Церкві), коли папа й король ствердять 33 артикули своїми підписами й дадуть згоду словом, так думали автори цих артикулів.

4. Дезорганізація зайшла так далеко, що навіть священство залишало свій рідний обряд і церемонії (арт. 15) і приставало до римського обряду й церемоній. Після прийняття й ствердження артикулів, автори певні, що такого вже більше не буде, бо ж, мовляв, відтепер уже одного зверхника (папу) будемо мати; отже зникне й таке насильство, як змушування міняти свій рідний обряд при одруженні з особою латинського обряду. У всіх ділянках духовного й матеріального та культурного життя Церкви, на погляд авторів тих артикулів, повинна настати рівновага й повне заспокоєння й пошана до православних звичаїв і традицій — нехай і під властю папи.

5. Особливо матеріальна ділянка всіх частин Української Православної Церкви і ієрархічного її складу, як свідчать артикули, опинилися були в катастрофальному стані. Артикули в подробицях обчислюють усі види матеріальних затрат і ніби подають папі й королеві рахунок, скрізь висловлюючи певність, що цей рахунок конче буде повністю оплачений. На оплату свого рахунку автори артикулів дивляться з такою упевненістю, ніби те оплачення вже гарантоване повністю без ніяких заперечень, — в такі імперативні форми в артикулах усе це одягнене.

6. Упевненість у свої досягнення в них така велика, що автори навіть плянують організувати уніятські школи й друкарні в найзручніших місцях і під доглядом митрополита і єпископів, щоб якісь ересі не поширювалися друкованим словом. Плянуються школи слов'янської й грецької мови, передбачаючи для цього й духовні семінарії. При таких широких перспективах не згадано латинської мови,

а лише грецьку (арт. 27). Надії на це досить виразно проглядають в авторів артикулів. А разом з тим тут дається до розуміння, що все це досі було заборонено й забрано з рук і видання єпископату. Тепер же вони упевнено плянують наново все те, що їм належить, але що перед тим було незаконно одібане. У формі вислову ясно чується певність і законне право, так насильно забране чужою владою.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕКСТ АРТИКУЛІВ.

Артикули, що належать до з'єднання з Римською Церквою.

Артикули, на які потребуємо спочатку потверджень від панів римлян, перед тим, як до єдності з Римською Церквою приступимо.

1. Спочатку, оскільки між римлянами й греками суперечка існує про походження Святого Духа, що єднання значно шкодить, а ні з чого іншого, як з того, що розуміти не хочемо, то просимо не змушувати нас до іншої конфесії, а на тому залишатися, як у Святому Письмі, в Євангелії, також і в писаннях Святих Отців грецьких знаходиться, тобто що Дух Святий не з двох початків і не двома походженнями, а з одного початку, як з джерела, від Отця через Сина походить.

2. Хвала Бога і всі молитви ранні, вечірні й нічні щоб нам у цілості залишити відповідно до стародавнього звичаю Східної Церкви, а саме — Святі Літургії, яких є три: Василія, Золотоуста й Єпифанія, що буває у великій піст cum praesantificatis donis, також і інші всі церемонії і обряди нашої Церкви, які до останнього часу ми мали, тим більше, що й у Римі *sub obedientia Summi Pontificis* також заховується, так також щоб було *idiomate nostro*.

3. Найсвятіші Тайни Тіла й Крови Господа нашого Ісуса Христа щоб нам цілком були збережені так, як ми їх досі уживали під обома видами: хліба й вина, аби в нас на вічні часи збереглися в цілості і без порушення.

4. Тайна Св. Хрещення й форма його щоб у нас цілком, як досі вживаємо, без ніякого додатку зберігалось.

5. Про чистилище не сперечаємося, а дамося навчитися з науки Святої Церкви.

6. Календар новий, якщо не може бути по-старому, приймемо, однак без порушення Пасхалії і наших свят так, як і за єдності бувало, бо маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають, а саме: на день 6 січня, що відбувається в пам'ять охрещення Христа Бога та об'явлення Бога єдиного в Тройці, що в нас зветься Богоявленням; на цей день маємо особливу церемонію освячення води.

7. До процесій у день свята Божого Тіла нехай нас не змушують, тобто щоб ми також із Святими Тайнами своїми ходили, бо в нас інший чин Св. Тайн.

8. Також і перед Великоднем свячення вогню, калаталень і інші церемонії, яких ми до цього часу не мали в нашій Церкві, а відповідно до порядків і уставу нашої Церкви нехай зберігаються в наших церемоніях.

9. Одружене священство нехай цілком залишається *excertis bigamis*.

10. Митрополії й владицтва та інші достойності духовні нашого обряду нехай будуть надавані лише людям народу руського або грецького, що були би нашої релігії. Оскільки наші канони вказують, що такі, як митрополит, так і владики духовенством спочатку мають бути обрані люди достойні, просимо Його Королівську Милість про вільний вибір, однак в такий спосіб, щоб авторитет Його Королівської Милости цілком дотримувався, віддаючи по своїй волі; тобто — щоб чотирьох електів обирано зразу після смерти покійника, а Його Королівській Милості вільно буде надати, кому схоче з-поміж оцих чотирьох; найбільш це тому, щоб на такі достойності люди гідні й учені обиралися; коли ж Його Королівська Милість буває не тієї релігії, не може знати, хто

на це гідний, бо давніше бували такі неуки, що дехто ледво умів читати. Одначе і ті уряди духовні коли б Його Королівська Милість зволив з ласки своєї світській людині надати, щоб кожна з них найдалі в три місяці у духовний стан висвячувалася під загрозою затрати того свого уряду в разі зволікання відповідно Конституції Сейму Гродненського та артикулів святої пам'яті короля Сигізмунда-Августа і теперішнього ствердження Його Королівської Милости, бо тепер є деякі, що уряди духовні по кільканадцять літ утримують, а на стан духовний не висвячуються, захищаючись якимись від короля даними привілеями. Просимо, щоб надалі такого не було.

11. По номінацію до Риму нехай владик не посилають, а як кому Його Королівська Милість zvolить дати якесь владництво, хай по-старому Архиепископ Митрополит кожного такого висвятять. Одначе сам Митрополит, який цей уряд Митрополії обніматиме, по номінацію до св. Отця Папи посилається; по принесенні номінації з Риму його потім принаймні два владики своїм чином нехай висвячують; а коли б єпископ якийсь вступав на Митрополію, то такий вже по номінацію нехай не посилається, тому що він вже має висвячення в єпископський сан; тільки послушество *Summo Pontifici* може зложити перед Ексселенцією Архиепископом Гнезненським не як перед Архиепископом, а як перед Примасом.

12. А щоб більший авторитет наш був і овечки наші щоб нас тим більш поважали і в пошанівку мали, просимо місце в Раді Його Королівської Милости Митрополитові і єпископові з досить слухних причин, бо однакові уряди й єпископську гідність на собі носимо, як і достойники римського обряду, а найбільш тому, що коли до Ради Законодавства буде чинним, то й на шанування *Summo Pontifici* може законодавство діяти, щоб не сталося якесь порушення, як по смерті Ісидора Митрополита Київського сталося; то ж бо й владики, не будши зв'язані з Законодавством та мешкаючи на віддалі, зручно відступили від єдності, учиненої на Флорентійському Синоді; а коли буде

зв'язаний з Сенатським Законодавством, трудно буде про порушення й подумати. Листи на сейми й сеймики нехай до нас буде писано.

13. А коли б згодом те Господь Бог зволив дати, щоб і решта братерства народу нашого і релігії грецької до тієї ж святої єдності прийшли, нехай би нам те у провину не було зараховано, ніби ми їх до тієї єдності упередили, бо ми те з певних і слушних причин задля згоди in R. P. Christiana мусіли учинити, запобігаючи дальшому замішанню й незгоді.

14. З Греції не допускати ніяких заходів чинити та з листами заборон (excomunia) до держави в'їжджати і ту згоду розривати щодо замирення між людьми, бо ще чимало упертих між людьми перебуває, котрі з якоїбудь okazji легко до замішання людей привести можуть; а власне хто б такі вигадки строїв і з листами заборон до держави в'їхав, щоб такого було би карано, бо з тим могла б постати *instinum bellum* між людьми. А цього найпильніше потрібно стеретися, коли б в епархіях наших священники нашої релігії не захотіли бути в нашому послушенстві, щоб ніде справ духовних виконувати не сміли, як от наші архимандрити, ігумени, пресвітери та інші духовні особи, а особливо заштатні, як от владики, ченці, що з Греції приїжджають, щоб у наших епархіях не наслідувалися на таке важитись духовних треб виконувати, бо де це було б дозволено, нічого з тієї згоди не було б.

15. Коли б хто згодом з нашої релігії, нехтуючи свою релігію і церемонію, захотів пристати до римських церемоній, щоб такий не був прийманий як такий, що нехтує церемоніями єдиної Церкви Божої, бо ж в одній Церкві вже будучи, одного Папу мати будемо.

16. Одруження між римлянами й руссю щоб уже були вільними, без змушування до релігії — як в одній Церкві.

17. Поскільки є чимало церковних маєтностей нашими попередниками неслухно знову у власність заведених, хо-

ча вони, як тимчасові посідачі, не могли мати права привласнювати, єдино держати, поки самі були при житті, — уклінно просимо, щоб було повернено до церков, бо ж того зубожіння наших резиденцій не тільки що не зможемо залагодити потреби Церкви Божої, але й самі не матимемо нужденного прожитку. А коли б хто на церковні маєтності мав слушне доживоття, то хоча з них оренду якусь платити Церкві згодилися, а після смерті щоб кожне на церкву поверталось, і щоб їх ніхто не випрошував без розпорядимості єпископів і консисторій. Усі надання також, на які Церква тепер має посесію й які вписані в Євангеліях, хоч би на них привілеїв не було, але посесія є давня, щоб при силі zostавалися; а на давно забрані зберегти Церкві вільне право діяти.

18. Після смерті Митрополита і єпископів нехай старости ні підстарости до церковних маєтностей нічого не мають, а щоб усе було в розпорядимості Римської Церкви й консисторському віддані аж до нового єпископа. А особливо щодо маєтностей і власности самої особи єпископа щоб охоронці та родичі після смерті покійника кривди не мали, а щоб усе заховувалося так, як і в Римській Церкві після смерті духовних осіб, на що вже й привілеї маємо, тільки нехай до Конституції буде внесено.

19. Архимандрити, ігумени, ченці й монастирі їх нехай по-давньому в слухняності єпископовій своєї єпархії будуть, бо ж у нас одна-єдина релігія чернеча, якою й владики послуگуються, а провінціалів не маємо.

20. У трибуналі між духовними особами римськими щоб також наших двох перебувало для догляду прав нашої Церкви.

21. Архимандрити, ігумени, пресвітери і архидиякони та диякони й інше духовенство наше щоб у такій же пошані було, як і римські духовні особи, і давніми вольностями, від короля Володислава наданими, користалися. і від усіляких здирств персонально й від церковної оселі (як досі з них неслухшно стягано) вільними були, хібащо хто

мав би свої володіння, такий з іншими повинен платити податок, але не з особи, ані з Церкви. А хто з духовних і попів під панамі й шляхтою володіння свої мають, такі своє підданство і слухняність своїм панам повинні чинити й визнавати щодо ґрунтів і надань їх, не виламуючись до іншого права і не позиваючи своїх панів, але цілком додержуючи *ius patronatus* своїм панам. Але особисто і за духовний уряд їх ніхто карати не може, тільки їх власний єпископ з повідомлень їх панів, а особливо хто є власними підданими й батьками панів своїх, то щоб ніскільки не зловживалося правом як духовному, так і світському з шляхетській вольності з обох боків.

22. Дзвоніння в наших церквах у Велику п'ятницю нехай в містах і скрізь не забороняється панамі римського обряду.

23. Із Святими Дарами до хворих публічно з свічками і в одягові відповідно до нашого звичаю щоб не заборонялося ходити.

24. Процесії в дні свят, коли буде потреба, щоб без ніяких перешкод вільні були нам відповідно до нашого звичаю.

25. Манастирі й церкви наші руські нехай не повертаються на костели, а особливо коли хтось із католиків у фаху своєму церкви попував, щоб їх конче змушений був направити для підданих народу руського, або й нові побудувати чи старі реставрувати.

26. Братства духовні церковні, новонастановлені патріярхом і Їого Королівською Милістю ствержені, коли б захотіли в цій єдності бути, як у Львові, в Бересті, в Вільні та інших, з яких бачимо великий пожиток Церкві Божій і хвали Божої збільшення, щоб цілком були захищені під слухняністю своїх власних (Митрополита) єпископів відповідної єпархії, в котрій перебуває і куди хто належить.

27. Семинарію й школи грецькі та слов'янської мови щоб їх вільно було засновувати в місцях, де найзручніше

буде передбачуватися; також і друкарні щоб були дозволені, одначе під владою Митрополита, єпископів і з їх відома, щоб якісь ересі не поширювалися, і щоб нічого без згоди єпископів своїх та дозволу їх не друкувалося.

28. Поскільки чиняться великі збитки і неслухняність нам від попів наших так у містах Його Королівської Милости, як також у панських та земських, які часом під захистом урядовців і своїх панів великі шкоди й розпусту, шлюбні розводи чинять, а часом і самі пани старости й їх деякі уряди для певних прибутків, що звикли від розводів платити, попів своїх боронять, на собори до єпископів не допускають їздити, і нам, єпископам, не допускають свавільних карати; наших візитаторів оббріхують, ганьблять, б'ють, — просимо, щоб такого не допускалося; щоб нам вільно було свавільних карати й доглядати за порядком, а коли б хтось із своєї неслухняности чи за якусь провину був єпископом екскомунікований, щоб з поданих відомостей від єпископів та візитаторів їх уряд і пани таким духовних обов'язків відправляти і в церквах служити не допускали, поки аж перед своїм пастирем обвинувачення свого не спростує; це має відноситись і до архимандритів та ігуменів і інших духовних осіб, підлеглих єпископам та їх владі.

29. У головних містах і скрізь у панстві Його Королівської Милости соборні церкви і інше околишне, якоїбудь влади і підданства, будь королівського чи міського, або панського надання, щоб були під зверхністю і владою єпископів своїх, а світські люди щоб ними не порядкували, бо є деякі такі, що з послушенства своїх єпископів виламуються і самі відповідно до своєї думки собою порядкують, а своїм єпископам слухняними бути не хочуть, щоб цього на будуче не було.

30. Коли б також хтось найпаче за якийсь виступ єпископом своїм був екскомунікований, щоб такого в Римській Церкві не приймали, і особливо щоб про нього проголошувано було; так само і ми прецінь будемо чинити тим,

що в Римській Церкві будуть екскомуніковані, адже ж то справа є наша спільна.

31. Коли б також Господь Бог з волі і ласки своєї святої дав того дочекати, щоб і решта братів Східньої нашої Церкви грецького обряду до святої єдності з Західньою Церквою приступили, а потім за спільним поєднанням і погодженістю всієї Церкви якесь виправлення церемоній та порядку в Грецькій Церкві відбулося, щоб ми того всього були учасниками, як люди одної релігії.

32. А вже відомо, що дехто до Греції виїхав, стараючись про зверхність якусь церковну, хочаби тут, приїхавши потім, порядкувати і духовенством керувати та свою юрисдикцію над нами простягати. Коли б великого хвилювання між людьми не було, просимо, щоб Його Королівська Милість на кордонах панам старостам за цим доглядати зволив наказати, щоб часом у державу Його Королівської Милости з такими юрисдикціями чи екскомунікаціями не пропускалися, бо щоб з того значне хвилювання між пастирями й овечками Церкви Божої не вчинилося.

33. Отож, усі ми, нижчеіменовані особи, маємо схильність до тієї святої згоди на хвалу імення Божого і спокою в Святій Християнській Церкві ці артикули, що вважаємо нашої Церкві потрібні будуть, спочатку жадаємо від Святого Отця Папи і Його Королівської Милости на них ствердження й запевнення для міцнішої віри мати; подали ми в цій нашій інструкції братам нашим у побожності велебним Отцю Іпатію Потію, прототронію, Єпископові Володимирському і Берестейському та Отцю Кирилові Терлецькому, екзархові і Єпископові Луцькому і Острозькому, щоб вони спочатку про підтвердження і запевнення тих всіх артикулів, які тут на письмі подані, в імені нашим і своїм Найсвятішого Отця Папу, а також і Його Королівську Милість пана нашого милостивого просили, щоб ми упевнені були за нашу віру, св. Тайни й Церемонії без порушення нашого сумління і овечок Христових, нам доручених, до цієї святої згоди з Святою Римською Церквою приступили; а слідом інші, які ще в хитанні перебувають,

бо ж усе своє цілковито мавши, тим жвавіше за нами до тієї святої єдності прийшли.

Дата Року Божого 1595, 1 червня за старим Календарем.

Михайло Митрополить киевский и галицкий рукою
власною.

Іпатей єпископъ Володимерский и Берестейский власною
рукою.

Кирило Терлецький Божою милостию єксарха єпископъ
луцький и острозський власною рукою.

Леонтий Пелчицький з ласкы Божие єпископъ пинський
и туровський рука власна.

Далі німецькою мовою говоритьсь про вісім печаток,
а далі підпис архієпископа Балабана Львівського та єпископа
Збіруйського в Холмі.

На наступній сторінці 7-й стоїть ще підпис:

Іоіона Гоголь Архимандрить Кобринский церкви Святого
Спата власною рукою подписаль.

*(Передрук з праці Архієпископа Сильвестра "Берестейська
Унія", Видання Видавничої Спілки "Екклезія", Вінніпег 1963).*

Лист канцлера Лева Сапеги до єп. Йосафата Кунцевича

"Не рад би я заходити з Вашим Преосвященством у листовні спори; але бачучи, як уперто обстоюєте свою думку, і що жодні зауваги не можуть Вас від неї відвести, я мимоволі почуваюся змушеним відповісти на вашого безпідставного листа.

Не заперечую, що й сам я прикладав старання задля Унії, і припинити їх було б річчю нерозумною; однак ніколи мені не прийшло на думку, щоб Ваше Преосвященство мали додуматися до того, щоб людей приводити до неї такими ("гвалтовними") способами.

Найвищий взиває до себе всіх лагідно: "Прийдіть до мене всі" і т. д., але не хоче мати невірників, притягнених насильством, і їх не приймає. А ви ж цим нерозсудливим насильством підрубали і, так би мовити, змусили Руський народ до опору і до відкинення присяги Його Королівської Милості*. Тяжко вам від того відпекатися, бо вас (тобто, про вас)

*Канцлер Леон Сапега має на думці той факт, що королевич Володислав, старший син польського короля Сигизмунда III, був вибраний на престіл московського царства, і в Москві йому, як цареві, присягнули на вірність 27 серпня 1610 р. Але король Сигизмунд III роздумався, і не дозволив Володиславові зайняти царський престіл у Москві, бо він думав, що його син не зумів би повернути Москву на католицизм. Сигизмунд III, під впливом єзуїтів, сам рішився стати московським царем. Ця політика єзуїтів і Сигизмунда III насторожила Москву, і вона уневажнила свою присягу, дану королевичеві Володиславові, бо налякалася, що він, як і його батько, буде на послугах єзуїтів і переслідуватиме православних.

Це була необчисливо велика втрата для Польщі. Якщо б польський король посів був царський престіл у Москві, то цей факт міг би був зміцнити Польщу до тієї міри, що політичний уклад сил на слов'янському Сході Європи тепер міг би бути цілком інший. Але переслідування православних русинів у Польщі насторожило Москву, і тому ці далекосяжні політичні пляни Польщі не вдалися, — через єзуїтів та унію. І саме тому цей польський вельможа і політик Л. Сапега, засуджував самий факт унійного переслідування православних русинів у польській державі.

переконають скарги, подані ними (православними) найвищим польським і литовським урядникам. Чи вам не відомо про гомін нерозважного народу (православних русинів), з якого чути, що воліють бути радше в турецькому підданстві, ніж терпіти таке переслідування своєї віри і богослуження.

З ваших висказів виходить, що тільки деякі монахи з єпархії Борецького (православного митрополита Київського) й Смотрицького (православного архієпископа Полоцького) і декілька з київської шляхти — ті, що противляться Унії. Але ж просьба, подана королеві (Сигизмундові III) є не від кількох монахів, а від усього війська Запорозького, — з домаганням, щоб Борецького й Смотрицького в їх єпархіях затвердити, а Вас разом з другими видалити. Біда тому, хто є легковірним; ці відносини цілком інакше виглядають в вище- сказаних скаргах. Чи ж мало скарг у цій справі отримуємо на сеймах від України і від цілої Русі, а не лише від деяких ченців? Не досить того, що козаки в Києві очікують вирішення цієї справи назначеною кородем Комісією? Але ходить про те, чи те вирішення вийде успішно? Наслідки рішень тієї Комісії показують тільки надію ще невідомого досі добра; отже, нерозсудком є переривати руїнницьким насильством ту бажану згоду, а з тим і належний королеві послух.

Надужиттям своєї власті й своїми вчинками, ви руководитеся більше легкодушністю й особистою ненавистю, ніж любов'ю до ближнього, наперекір святій волі й навіть наперекір забороні Речі Посполитої (Польщі). Ви були причиною і підпалювачем тих небезпечних іскор, що всім нам грозять пожаром, або дуже руйнуючим, або всепожираючим.

Ви пишете, що й політика звертає на них (на православних) свою увагу; а я додаю, що не тільки політика, але й уряд; бо з їх послуху більші виходять для краю користі, ніж з вашої Унії. І тому ви повинні свою власть і свій пастирський обов'язок достроювати до волі королівської і до замірів урядових, знаючи, що ваша власть є обмежена, і що зачіпання того, що противиться спокоеві і щастю загалу, можна слушно вважати зневагою маєстату. Нехай би ви

відважилися на щось подібне в Римі, або в Венеції, то Вас там певно навчили б, скільки уваги треба звертати на положення, або політичні заміри уряду.

Пишете про навертання до віри відступників і т. д.; само собою треба подумати про їх навертання, стараючись, щоб була одна вівчарня і один пастир. Але треба в тім поступати розсудно, достроюючись до обставин часу, що лише частково залежні від нашого бажання, особливо ж у нашій батьківщині, де ніяк не можна прикласти того вислову: "примушуй їх входити, cogere in gregem".

Треба, щоб та наша ревність і бажання загальної злуки ґрунтувалися на правилах любові, за словами св. Павла. Але видно, що ви віддалилися від науки цього апостола; і тому не дивно, що ті, які були під вашою властю, перестали вас слухати.

Що відноситься до небезпеки вашого життя, то можна сказати, що кожен сам причиною своєї біди. Треба використовувати сприяючі обставини, але не піддаватися нерозсудному захопленню: головно, коли ж ідеться про справу віри, тоді перед начальниками стає багато небезпек.

'Я зобов'язаний, — говорите, — наслідувати Божих єпископів' і т. д. Наслідувати святих єпископів в терпінні, в славі Божій, напр. Золотоустого (Хризостома) та інших великих пастирів, є річчю гідною; але треба наслідувати їх також у побожності і в даванні добрих прикладів. Перечитайте життя всіх побожних єпископів, перечитайте всі твори Золотоустого, а не знайдете в них ані скарг, ані протестів, ані одної згадки про процеси, сварки, або судові свідоцтва, ані позивів на суд Антіохійський, або Царгородський; про переслідування, про особисте усунення (з уряду); про позбавлення життя побожних духовних. Знайдете там лише те, що помножує славу Божу, ублагороднення душ людських та уласкавлення Євдоксії, розгніваної на слуг Церкви.

Тепер звернімося до вчинків Вашого Преосвященства: у вас повні земські суди, повні магістрати, повні трибунали, повні ратуші, повні єпископські канцелярії позивів, процесів, протестанцій; а тим не лише що не можна скріпити Унії, але навіть послідні

зв'язки любові в загалу розриваються, а сейми і всякі уряди наповнюються незгодою й сварками.

Пишете, що вони (апостоли) не зважали ані на короля, ані цісаря і т. д. Та не так воно! Зважати на них треба, маючи на увазі Всемогучого Бога: "Хто противиться власті, противиться Божому наказові: бо кожна власть — від Бога". Тому Христос казав: "Дайте цісареве що цісарське, а Богові, що Боже". Отже, так Ви, як і всякий, повинен пам'ятати, що кожний народ, який зберігає закон Божий, повинен слухати волі пануючого.

'Але коли, — пишете, — неправовірні на мене гордо наступають, то я мимоволі змушений боронитися' і т. д. — дійсно не так учив нас Христос; Він коли Його вели, як вівцю, на смерть, і коли мав на свою оборону силу ангелів, молився за тих, що Його переслідували; так і Ваше Преосвященство повинні поступати. Обов'язком мудрого є найперше вживати всіх способів розсудку, а не хапати за зброю; не писати дразливих листів до влади Його Королівської Величності, не відповідати з погрозами так, як Ви робите; апостоли й інші святі так ніколи не поступали.

Додаєте, що вам вільно неуніятів топити, відрубувати їм голови і т. д.; ні, так не можна з ними поступати, через те, що Господня Євангелія дає гостру заборону всім мстителям, яка й до нас відноситься: "Моя є пімста, — говорить Господь, — Я буду винагороджувати". Скільки ж то апостолів, скільки Господніх учеників, скільки християн, що своїм життям запечатали чести Розп'ятого Господа, і за неї найстрашніші муки терпіли, однак ж з їх сторони немає в святих письмах ані одної скарги на Неронів, чи Тиверіїв, чи Деоклеціанів, ані судових протестів, лише там є: 'Відійшов я від лица суду з радістю, з признанням бути гідним прийняти зневагу за ім'я Господа Ісуса'.

Ще пишете: 'На сеймах підносять шкідливі голоси не тільки для Унії, але для цілого правовірного Римського духовенства' і т. д. Хто ж тому винен? Одна Унія є причиною всіх тих нещасть. Коли насилуєте людську совість, коли замикаєте церкви, щоб люди без

богослуження, без християнських обрядів і без святости гинули, як невірні; коли самовільно вживаєте на зло прихильності й пошани Його Королівської Величності, то — в усім тим без нас обходитесь; але коли через невідповідні поступки постає між народом неспокій, який треба спинити, тоді добре нами двері затикати!

І тому то навіть противна сторона (православні) розуміє, що ми з вами змовилися, щоб людську совість гнобити і загальний спокій розбивати, — а такого ж ніколи не бувало! Досить того, що ваша гідність з нами в Унії, і ви стережіть її для себе, а на становищі, до якого ви покликані, будьте спокійні, і не виставляйте нас на загальну ненависть, а самого себе на небезпеку і великий перед цілим народом занепад.

'На тих, що не приймають Унії, — пишете далі, — видати рішення і вигнати їх з держави' і т. д. Хорони Господи! Нехай у нашій вітчизні не діється таке страшне безправство! Давно в тих державах заведено святу Римо-католицьку віру, і доки не мала наслідувачки (унії) свого богослуження і послуху для святого Отця, доти славилася дійсним спокоєм і силою всередині держави і назовні; тепер же, коли прийняли в свій гурт якусь сварливу і неспокійну приятельку (унію), через неї на кожнім сеймі, на кожних народніх зборах, на кожному повітовому засіданні переносить чимало суперечок і плюгавень. Видно, що ліпше й корисніше було б для загалу, коли б з такою сварливою товаришкою (з унією) цілком розійтись, бо ми ніколи в нашій вітчизні не мали таких сварок, які нам спричинила та красенька унія.

'Коли вони мають, — говорите, — дійсних священників' і т. д. Дай Боже, щоб було їх досить; але того замало, що ви самі їх хвалите; власна похвала завжди підозріла. Треба, щоб люди іншої віри бачили їхні добрі діла і, прославляючи Отця, що на небі, щоб ішли їхніми стежками. Однак, ж я чую, яких то ви священників висвячуєте, отже, таких, що від них можна сподіватися для Церкви більше занепаду, ніж користі. Загально вам закидають, що у вас нема гідних священників, але скоріше є повно сліпих; отже, так ваші попи-неуки затягують народ у погибель...

'Давати, — пишете, — церкви на посміховище' і т. д. Але ж запечатувати й замикати церкви та насміхатися з кого-небудь — це ж лиходійне розбивання братньої однодушності й спільної згоди!

При всім тим нехай мені ваша гідність покаже, кого ви позискали, кого приєднали тією гострістю, тим запечатуванням і замиканням церков? І ще не те, бо покажуться, що ви втратили навіть тих, що в Полоцьку вас слухали: ви їх перемінили з овець на цапів; ви довели край до небезпеки, а може й загибелі для нас всіх — католиків. Ваша прекрасна Унія, замість радости, стільки нам спричинила клопоту, неспокою, незгоди, і стала такою гіркою, що ми воліли б радше бути без неї, ніж через неї маємо терпіти неспокій, болючі переживання й докучування. Ось такі то овочі вашої прихваленої Унії. Є вона дійсно знаменною стількох суперечок і незгоди в краю між людьми! Бо коли б, не дай Боже, наша вітчизна захиталася (до чого ви вашою жорстокістю таку вигідну дорогу відчиняєте), не знаю, що тоді з вашою Унією було б! **

'А все ж, — пишете, — дав мені щодо того таку постанову найвищий Пастир, або його заступник' (папа) і т. д. Противитися найвищому Пастиреві було б проклятим вчинком; однак ж я стою при тім, що коли б святий Отець знав, яка незгода постає в нашій вітчизні через вашу Унію, без сумніву дозволив би на те, чому ви вперто противитесь. Маємо приклад поблажливості того святого Отця, що так мудро править у деяких державах Христовою Церквою, якої він є Отцем, а не вітчимою, що для загального їх добра дуже багато там дозволив, а що в нас під смертельним гріхом заборонене.

Після того всього король приказує їхню церкву в Могилеві розпечатувати й відчинити, про що я, за його приказом, вашій гідності пишу, а коли ви по тім моїм наліпненні цього не зробите, то я за приказом його королівської величності сам прикажу розпечатувати і їм віддати, щоб вони згідно зі своїм богослуженням в тих церквах свої обряди звершували.

** До речі, це показалося пізніше, — під час зриву України під проводом Богдана Хмельницького проти польських окупантів.

Жидам і татарам не забороняється в королівських країнах мати свої синагоги і мечеті, а ви християнські церкви запечатуєте. І через те всюди розходиться поголоска, що вони воліють бути підданими невірних турків, ніж терпіти таке гноблення своєї совісти.

'Але, — відповідаєте, — чи було б справедливим показувати таку поблажливість для непевного budouчого спокою?' Не тільки справедливим, але й konieczним, бо ж неминуче настане між загалом незгода, коли будемо їх богослуження ще більше гнобити. З усіх сторін уже йдуть поголоски, що вони хочуть назавжди порвати всякі зв'язки з нами.

Що відноситься до полочан та інших проти вас бунтівників, то може бути, що вони є такими; але ви самі підбурили їх до бунту; вони були вам в усім послухні, вашої Церкви не полишали; але ви самі їх від себе відкинули.

Новгород-Сіверський, а також Стародуб, Козелець і багато інших твердинь Унія від нас відірвала; навіть тепер вона є головною причиною того, що Московський народ сторониться від королевича, як то ясно виходить з російських листів до панів Рад та інших начальників Великого Литовського князівства. І тому не хочемо, щоб та, шкідлива для нас, Унія до кінця нас знищила.

Це пояснення, які даю на Ваш лист. Бажаю, щоб у майбутньому не мати з вами спорів. Лише прошу в Найвищого всяких для вас успіхів, а разом і лагідности та любови ближнього, і залишаюся з пошаною.

У Варшаві, дня 12 березня 1622 р.

ЛЕОН САПЕГ'А, Великий канцлер
Великого Князівства Литовського,
рукою власною".***

(Передрук з книги д-ра Ю. Мулика-Луцика "Нарис історії Української Православної Церкви", Вінніпег, Колегія Св. Андреся, 1979 р., стор. 207-212).

***Текст вищезгаданого листа канцлера Леона Сапеги до архієп. Йосафата Кунцевича є передрукований в працях польських учених; напр. S. B. Linde, O statucie litewskim. Warszawa 1816.; M. Wiszniewski, Historia literatury polskiej, 1840-1857.

ISBN
0-921517-06-8